

ANKARA ULUSLARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

December/Aralık 2022 | Volume/Sayı 10

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

USDAD

Ulusal Sosyal Bilimler Programları
Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

AUSBD / AIJSS
ANKARA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
ALTI AYDA BİR ÇIKAR/PERIODICAL PUBLISHED EVERY SIX MONTHS

Cilt/Volume: 5 Sayı/Number: 10 Kış/Winter 2022
e-ISSN: 2651-3064

AUSBD – Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

AIJSS – Ankara International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Summer and Winter.

SAHİBİ / OWNER

USDAD

Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği
International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Meşrutiyet Cad. Bayındır-2 Sok. No: 54/16 Çankaya

6420 Ankara - TÜRKİYE

Tel: + (90)312 211 0281-82

Elmek / Email: ausbdergi@gmail.com

Genel Ağ / Web: <http://usdad.org/#>

KAPAK TASARIM/COVER DESIGN BY

Muhammed KARAKAŞ

© Uluslararası Sosyal Bilimler Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği

©International Association of Social Sciences Programs Evaluation and Accreditation

ANKARA-2022

YAYIN YÖNETMENİ / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Tekin ÖNAL

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITOR

İngilizce / English

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI
Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN
Doç. Dr. Tekin ÖNAL

KİTAP İNCELEME YAYIN YÖNETMENİ / BOOK REVIEW EDITOR

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

SAYFA DÜZENİ YAYIN YÖNETMENİ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

YAZI İŞLERİ / EDITORIAL ASSISTANCE

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU / SCIENCE AND ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Sıtkı BİLGİN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa TURAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Hülya TAŞ-Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Neşe ÖZDEN-Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Hasan MERT-Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA- Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Fuat KEYMAN-Sabancı Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Derviş KILIÇNKAYA-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Nuri YAVUZ-Artvin Çoruh Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Seyfettin EROL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Necdet HAYTA-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Selma YEL-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Yakup Mahmutov-Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
- Prof. Dr. Ali AKAR-Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet KANKAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Kenan OLGUN-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Şamil YÜKSEL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. M. Vedat GÜRBÜZ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Ziya ÖNİŞ-Koç Üniversitesi
- Prof. Dr. Maria Pia Pedani-Venedik Ca' Foscari University
- Prof. Dr. Yusuf SARINAY-TOBB ETÜ
- Prof. Dr. Zafer TOPRAK-Boğaziçi Üniversitesi
- Prof. Dr. Tayyar ARI-Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Fatma ACUN-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Yunus KOÇ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ-Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer TURAN-Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Prof. Dr. Erhan AFYONCU-Milli Savunma Üniversitesi
- Prof. Dr. Fırat PURTAŞ-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Prof. Dr. Refik TURAN-Gazi Üniversitesi
- Prof. Dr. Nedim İPEK-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Prof. Dr. Cezmi ERASLAN-İstanbul Üniversitesi
- Prof. Dr. Rositsa GRADEVA-Bulgaristan Amerikan Üniversitesi
- Prof. Dr. Orlin SABEV-Bulgar Bilimler Akademisi Sofya
- Prof. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Şennur ŞENEL-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno-St. Petersburg Devlet Üniversitesi
- Doç. Dr. Esmâ REYHAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Alper ALP-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Aleksander Fotic-Belgrad University
- Doç. Dr. Nasrullah UZMAN-Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Tatjana KATİC-Belgrad Tarih Enstitüsü
- Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ-Hacettepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdullah ÖZDAĞ-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Arda BAŞ-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
- Doç. Dr. Tekin ÖNAL-Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Dr. Ökkeş NARİNÇ-Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Ethem YILDIZ	81-92
Kimliğin Bilişsel Sosyolojik İncelenmesi: Bireycilikten Bireyselleşmeye, Gecikmiş Modernitede “Yeni Kimlik Kriz Alanı” Olarak Siber Uzay Kimlik Platformları/Cognitive Sociological Examination Of Identity: From Individualism To Individualization, Cyberspace Identity Platforms As a "New Identity Crisis Area" İn Delayed Modernity	
Cemalettin GÜVENÇ	93-114
Türk Tipi Başkanlık Sistemine Yönelik Bir Öneri: Dar Bölge Basit Çoğunluk Sistemi/A Proposal For A Turkish-Type Presidential System: A Narrow District Simple Majority System	
Serkan TAŞTAN	115-132
Türkiye'nin Afrika'daki Söylem Ve Eylem Etkinliği: Türkiye'nin Afrika Açılımının Ekonomik Ve Ticari Analizi/Turkey's Discourse And Activity Efficiency In Africa: The Economic And Commercial Analysis Of Turkey's Expansion To Africa	
Emine SAVAŞCI ve H. Mustafa ERAVCI	133-146
Türkiye-Suudi Arabistan İlişkilerinde Bir Çatışma Unsuru Olarak Cemal Kaşıkçı Cinayeti/The Murder Of Jamal Khashoggi As An Element Of Conflict İn Turkey-Saudi Arabia Relations	
Zeynep BAŞERER BERBER ve Esra KARAKUŞ UMAR	147-156
Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri Ve Öz Yeterlik İlişkisi Üzerinden Bir Değerlendirme/An Evaluation On The Relationship Between Gender Inequalities And Self-Efficacy	
YAYIN İLKELERİ	157-158

KİMLİĞİN BİLİŞSEL SOSYOLOJİK İNCELENMESİ: BİREYCİLİKTEN BİREYSELLEŞMEYE, GECİKMİŞ MODERNİTEDE “YENİ KİMLİK KRİZ ALANI” OLARAK SİBER UZAY KİMLİK PLATFORMLARI*

*Ethem YILDIZ***

Öz

Kimlikle ilgili paradigmların sert bir dönüşüme uğradığı postmodern dönemde kimlik, klasik yaklaşımların ötesinde, bilişsel sosyolojik perspektifle ele alınmaya başlandı. Modern ve postmodern kurumsal organizasyonlar veya sosyo- kültürel yapılar, bütün deneyime rağmen, kişisel bilişselliği kuvvetlendirmek yerine, demokratik olmayan özgürlüğe dayalı istatistiksel bireyin öne çıkmasına zemin oluşturdu. Diğer taraftan, davranıştaki bilinçdışı belirleyicileri fark eden bireysel kapasite, bütün bu yapıların dışında kendi mecrasını ve bilişsel eylemlliğini üretmeye devam etti. Bilişsel sosyolojik bir yaklaşımla kimlik sorunsalını ele aldığımız bu makalede, benlik oluşumunu özbilinçli-öznellik düzeyine çıkaran modern bireyin sosyolojisine odaklanmak temel amacımızdır. Bu odakta, postmodern bilişsel durumun, bilişsel ve algısal deneyim eksikliği bağlamında, gecikmiş modern toplumlarda, bilişsel sosyolojik kimlik sorunsalını daha da derinleştirdiği savını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: bilişsel sosyolojik kimlik, bireylik, bireycilik, bireyselleşme, gecikmiş modernite, seküler maneviyat

COGNITIVE SOCIOLOGICAL EXAMINATION OF IDENTITY: FROM INDIVIDUALISM TO INDIVIDUALIZATION, CYBERSPACE IDENTITY PLATFORMS AS A "NEW IDENTITY CRISIS AREA" IN DELAYED MODERNITY

Abstract

In the postmodern era, in which paradigms related to identity underwent a drastic transformation, identity began to be handled with a cognitive sociological perspective beyond classical approaches. Despite all the experience, modern and postmodern institutional organizations or socio-cultural structures provided the basis for the prominence of the statistical individual based on undemocratic freedom rather than strengthening personal cognition. On the other hand, the individual capacity, recognizing the unconscious determinants in behavior, continued to produce its own medium and cognitive activism. In this article, in which we deal with the problematic of identity with a cognitive sociological approach, our main aim is to focus on the sociology of the modern individual,

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitünde, “Din ve Bilişsel Sosyoloji Bağlamında Postmodern Kimlik Sorunsalı” adı ile verilen doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr., e-mail: etyildiz@gmail.com

ORCID ID: [0000-0002-8891-563X](https://orcid.org/0000-0002-8891-563X)

which raises the self-formation to the level of self-conscious subjectivity. In this focus, we will try to explain the argument that the postmodern cognitive state, in the context of the lack of cognitive and perceptual experience, deepens the cognitive sociological identity problematic in belated modern societies.

Keyword: cognitive sociological identity, personality, individualism, individuation, belated modernity, secular spirituality

Giriş

Kimliği ortaya koyan kişiliğin sergilediği sosyal eylem, sosyal yapının, toplumsal zihniyetin, dinin, kültürün, zihinsel ve bilişsel mekanizmaların kişilerarası etkileşimi ile gerçekleşir. Gittikçe daha da karmaşıklaşan kimlik tartışmalarını, istatistiksel vaka olmanın ötesinde ele alma konusunda, Türk sosyolojisinin önünde epeyce yol olduğu düşüncesindeyiz. Türk düşüncesinin kimliği nitelleyen çağdaş, bireysel, sosyal ve toplumsal gerçeklik kapasitesini sosyal bilimlerin mevcut durumuyla karşılaştırdığımızı, kimliği açıklayıcı bilişsel mekanizmaları, güncel zamanla eşdeğer ilişki kurabilecek düzeye çıkarmak için yeni teorik çerçevelerin gerektiği ortadadır. Bu çalışmada, geçmişin mantık sembollerinden bile bağımsızlaşarak, gecikmiş modernitenin sosyal bilişsel niteliklerini dışlayan, kendi algı ve eylemliliği ile modern kimlik mekânları tasarlayan siber uzay gerçekliğinin yeni kimlik karakterini ele almaya çalışacağız. Değişen bireysel, sosyal ve toplumsal varoluş stillerinin yanısıra, kendine göre bir dil ve yeni bir disiplin geliştiren dijital dünya ile yerleşik kimlik kodları arasındaki zihinsel kanalların sosyal yansısını araştıracağız.

Toplumsal gelişmişlik arttıkça, farklı biçimde işlevselleşen sosyal topluluk sayısı, daha da artacaktır. Halihazırda her birey, birden çok sosyal topluluğun üyesi olarak, farklı anlam sistemlerini kullanmakta, kişisel deneyimlerini farklı biçimlerde çerçevelemektedir. Yerel ve global ağların çoğalması sayesinde, aynı anda çeşitli zihinsel topluluklara üye olan birey, dünyayı ne sadece kendi okuması ile ne sadece kültürel okuma ile ne tek başına yapısal dayatma ile ve, ne de tek bir topluluğun anlayışı ile deneyimlemektedir. Gittikçe daha çok ortaya çıkmaktadır ki, hangi çevrede olursa olsun, insanlar, birbirlerinin bilişsel klonları değildir. Bilişsel etkileşimle inşa edilen yeni kültürel yapı, (ki bu süreç aynı zamanda kimlik inşa sürecidir) mevcudunu büyük oranda koruyan geleneksel kültürün hegemonik unsurlarına karşı verilen bir varlık mücadelesini içerir. Eylemin dönüşen yeni tarzında Ann Swidler'in kültür için tanımladığı rol, bilişsel dönüşümün biçimini daha da berraklaştırmaktadır. “Kültür, eyleme yönelik nihai değerleri sağlayarak değil, insanların ‘eylem stratejileri’ oluşturduğu alışkanlıklar, beceriler ve tarzlardan müteşekkil bir repertuar veya ‘araç kiti’ hazırlayarak eylemi etkiler. (Swidler, 1986, s. 273-286) İster içinde yaşanılan fiili durumdaki yapılarda olsun isterse dijital kanallarla oluşturulan zihinsel topluluklarda olsun, sosyal gruplar, bilişsel sosyalleşme sürecinin gerçekleştiği alanlardır. Bilişsel sosyal eylem kuramının ortaya çıkıp olgunlaşmasını sağlayan temel yönelim ise, klasik sosyolojinin temellerine kadar uzanmaktadır. “Sosyal Eylemin Yapısı” (The Structure of Social Action)ın yazarı Alfred Mashall'e göre, Vilfredo Pareto, Emile Durkheim ve Max Weber'de “İradeci Eylem Teorisi”ne doğru bir yönelim söz konusudur. (Ritzer, 1996, s. 414)

Günümüze geldiğimizde, öz-bilinçli öznelliği referans alan bilişsel sosyolojinin, aktör-eylem bağlamında kültürü incelemesinin temel gerekçesi, düşüncenin ve sosyal eylemliliğin toplumsal temellerini araştırmaktır. Bilişsel sosyoloji bunu başlıca iki yaklaşımla yapar: birincisi, Paul DiMaggio'nun da aralarında olduğu, Albert Bergesen ve Karen A. Cerulo gibi natürel-bilimsel açıklamalarla ele aldıkları zihni, sosyal bilimlerle iş birliğine sokma yaklaşımını benimseyenler; ikincisi, bilişsellik ve kültür araştırmalarında natürel bilimlerle somut bir bağlantı kurmayı reddeden, zihinsel süreçleri sosyo-kültürel olarak konumlandıran ekol. Örneğin, Richard Hamilton, Eviatar Zerubavel. (Krátký, 2011, s. 40-57) Her iki yaklaşım, bilişsel sosyolojinin sosyal bilişsel mekanizmalarını çoğulcu bir yapıda açıklamayı genişleterek, bireysel aktörün bilişsel otonomisinin güçlenmesine neden oldu.

Postmodernizmin diğer kültürlerle ulaşması ve kimlik inşa süreçlerinde rol oynaması incelenmesi gereken ayrı bir boyuttur. İletişim teknolojilerinde geline düzeyin, gerçek bir dönüşüm sağlayıp sağlamadığı bir yana, gerçek bir etkileşim yaratıp yaratmadığı da dikkatle incelenmesi gereken bir konudur. Arap gençlerinin ya da Gezi gençlerinin yaptıkları şey, teknolojiyi kullanma merakının süreçleri midir? Her iki durumda da gerçek bir “baştañıkarma” veya modern düşünümSELLikten bahsetmek, modernizmi fazla hafife almak mı olur? Orijin olarak modern değerlerin ve sosyal eylemliliğin ötesine geçmeyi amaçlayan postmodernite, modernleşmesi gecikmiş yapılarda, modern değerleri ve eylemliliği geri almaya dönüşen yanlış anlamayı(!) üretebilmektedir. Bilişsel mekanizmaların zamansal ve algısal deneyim açısından aynı zamanda ol(ma)ma durumunun sosyal ve bilişsel nedenlerini ele alacağız

Araştırmanın metodolojik içeriği, gecikmiş modernitedeki teorik handikapları aşma girişimini kapsamaktadır. Sosyal bilimler, inceleme nesnesi ve metodolojisi bakımından oldukça karmaşık bir içeriğe sahiptir. Bir fiilin birçok nedeni, bir sonucun birçok düzeyi, bir doğrunun iç içe geçmiş birçok aşaması vardır. Araştırmaların ampirik bir yöntemle sınırlandırılması mümkün olmadığından dolayı, metodolojik anlamda belirsizlik yaşayan ve önsel (apriori) yasaların verimsiz etkisinden kurtulmaya çalışan sosyal bilim; yorum bilgisini (hermeneutik) kullanmaya mahkûm olmuş ve görecelik (relativizm) eleştirisinden her zaman nasibini almıştır. Fakat toplum biliminin bu niteliği, araştırma için metodolojik anlamda dinamik bir zenginliğe de sebep olmuştur. Araştırmacı “teorik fikirleri veya ampirik bulguları değerlendirirken, bunu zihninde sosyolojik refleksivite ile yaptığı” (McLennan, 2006, s. 165)¹ için, sonuçta, metodolojinin öngörmediği yeni eğilimlere ulaşma olanağına sahip olur. Böylece, araştırma nesnesinin bilişsel yapısı değişmiş olur. Açıklayıcı kavramsallaştırmaların genişlemiş olduğu bu aşama hem nedensellik yasalarının sınırlılığının aşıldığı hem de bu yasaların bağlamsal durumlarının açığa çıkarıldığı düzeydir. Başka bir ifade ile, bize göre her sosyal araştırma, aynı zamanda, metodolojik yapının düşünümSEL (reflexivity) inşasını gerçekleştirme girişimidir.

1. Bilişsel Sosyolojik Perspektif

Modern dönemin bir ürünü olan kimlik tartışmaları, geniş bir toplumsal dayanağına sahip olsa da daha çok entelektüel zeminde yapılmaktadır. Ulusal kimlik tanımlamalarının içine sokulan makro düzeydeki metodolojik bireycilik tartışmaları, son dönemde, sosyal psikolojik bir içerikle mikro düzeyde yapılmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen “benlik” teorileri, bireysel kimliği bilişsellik düzleminde değerlendirmektedir. Eylem teorilerini olgulara, (Durkheim) yorumlayıcı anlamaya (Weber) ve sisteme (Parsons) endeksleyen temel yaklaşımlar, modern kimlik gerçekliğini açığa çıkarmak için güçlü ön varsayım işlevi gördü. Günümüze geldiğimizde ise, kişisel kimlik tanımlamaları, geçmişte olduğu gibi, ne salt idealist ya da realist bir indirgemeciliğe, ne salt üretim-tüketim kalıplarına, ne etki-tepki modeline, ne de etnik gruplar, dinsel yapılar ve cinsiyetler gibi tek bir sosyal kategoriye entegre edilerek ele alınmaktadır. Kimliğin gelişen bu çoksesli karakteri, sosyal alanda somutlaşarak, güncel yaşam pratiğinde gittikçe daha çok görünür hale gelmektedir. Bu kapsamda, sosyo-ekonomik, teknolojik, inançsal ve kültürel verilere baktığımızda, “etrafa yayılan” bireyselleşmiş yaşamın tek bir kültürel formdan çok daha fazlasının olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde, kişisel kimliği biçimleyen zihinsel çeşitliliğin sanılandan geniş bir alanı kapladığı, dahası, toplumsal derinliklere sızdığı ve bilişsel platformlara kök saldığına dair modern yaşam emareleri bulmak hiç de güç değildir.

¹ Araştırma aktivitesi, sadece, düşünülmemiş görüşlere projeksiyon tutmak, ya da sadece kendi görüşlerimizi veya başlangıç noktamızı korumak için değildir; sosyolojik refleksivite, eğilimlerimizi kontrol ettiği gibi onları geliştirmeye de hizmet eder. (161)

Modern yaşamın doğası, deneyimin, zihinsel eylemliliğin ve kültürel unsurların gittikçe daha fazla çeşitlenmesine neden olmaktadır. Çoğulculuğu, bireyselleşmeyi ve göreceliliği öne çıkaran bu durum, sosyal değişim kuramlarında baz etkisi oluşturmaktadır. Bilişsel kimliği önceleyen Eleştirel Realizm kuramının önde gelen temsilcilerinden Margaret S. Archer’a göre “sosyal teori, sosyal meselelerin neden öyle değil de böyle olduğunu açıklayacak düzeyde, gerçekleştirenlerin analitik tarihini ortaya koymalıdır.” (Archer, Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach, 1995, s. 167) Fakat bu da yeterli değildir, ortaya çıkan hiçbir sosyal form insan etkisinden ve ilişki/etkileşimden ayrılamaz. (Archer, Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach, 1995, s. 167-168) Archer, yeniden üretime dayalı sosyal gelişim sistemi için kuramlaştırdığı “morphogenetic yaklaşım”da değişim aracı olarak yapıyı ve kültürü esas aldı. Yaygınlaşan teknolojinin, rekabet ekonomisi ile etkileşimini de yapıyı ve kültürü harekete geçirecek en önemli değişim dinamiği olarak varsaydı. Ekonomik rekabet ve teknolojik yayılma arasındaki karşılıklı etkileşimin sosyal kurumlar üzerindeki hükmünü incelerken, devletlerin kısıtlayıcı olanaklarının hâlen geçerli etkinliğini hesaba katarak, modernite ve “geç modernite” (late modernity) ayırımına gitti. Batı toplumlarındaki yeni bir modern aşama olarak tanımladığı “geç modernite,” statükodan sapmaların hız kazanacağı, otoriter yapıların etkisizleşeceği, iletişimsel düşünürselliğin yeniden-üretimi besleyerek morfojeniz yapıyı güçlendireceği yeni bir dönemi ifade etmektedir. Diğer taraftan, “geç modernite” de, yeniliğin kültürel kaynağını ele alırken, modern kültürün yenilikçi niteliklerini ve kabiliyetlerini geliştiren 6 etken sıraladı: (1) İkinci Dünya Savaşı’nda “saf bilim”in başarısının net olarak kanıtlanması, (2) daha fazla fen dersi veren eğitimin genişlemesi, (3) hibrit disiplinlerin -genetik mühendisliği, astro-fizik vb.- ortaya çıkması, (4)uluslararası akademik iş birliğinin ve akademik mobilizasyonun artması, (5) basın-yayın, medya dünyasının gelişip yaygınlaşması, (6) “ilişkisel çekişmeye” dayalı farklı kültürel öğelerin karşılaşması ve feminizm, çevrecilik gibi toplumsal hareketlerin çoğalması. (Archer, 2013, s. 93-119) Modern dönemin yapısal, kültürel ve bilişsel üretim mekanizmalarını bu şekilde sıralayan Archer, hızla ve çoğu kez yıkımla etrafa yayılmakta olan neo-liberal dalgaların, oldukça olumlu sonuçlar ortaya koyacağını düşünmekle birlikte, piyasa ekonomisinin kâr amaçlı odağından dolayı, durumsal aklın devreye girerek, farklı yönelimleri gündeme alabileceğini de ifade etti.

Sonuç her ne olursa olsun, kimliği incelediğimiz bilişsel sosyoloji düzleminde, değişim ve gelişimin artarak devam edeceği anlaşılmaktadır. Archer’in işaret ettiği modernizmin yaratıcı süreçleri, yer kürenin gittikçe daha geniş alanlarına yayılmakta ve yerel etkilerden bağımsız olarak -en azından bilinçaltında- küresel bir bilincin tohumlarını ekmektedir. Hızlanan teknolojik gelişmeler, günbegün, iletişim ve etkileşim ağına evrenin daha geniş bir kısmını katarak, bir yandan, yerel sınırlamalardan azade olmaya yönelik, küresel düzeyde yeni bilişsel mekanizmaların geliştirilmesine; diğer yandan, Dünya’nın küçük bir yer olduğu gerçeğinin, gittikçe daha sesli bir biçimde, gezegen sakinlerinin yüzüne söylenmesine neden olmaktadır. Böylece, daha büyük bir doğanın parçası olduğunu günlük yaşamın bir gerçeği haline getiren bilinç, benlik tanımına pasif de olsa, yeni bir gerçeklik kategorisi eklemiş olmaktadır.

1.1. Kollektif Kimliğin Bilişsel Perspektifi

Sosyal bilimlerde yapı ve olgudan sonra, ilişkisel (yapılandırmacı) gelişimin çeşitlenip öne çıkması, iletişimsel rasyonalite gibi farklı kavramsallaştırmaları ve nihayetinde bilişsel metodolojileri gündeme getirdi. Bu bağlamda, yakın döneme kadar daha çok tarihsel olarak ele alınan kimlik konusu, bilişsel sosyolojinin bir uygulama alanı olarak, kategorilerle ve kategorilerin altında yatan bilişsel modellerle ele alınmaya başlandı. Pierre Bourdieu, Cezayir’de, Kabiliyeliler üzerine yürüttüğü araştırmada, sonuçları ağır olan bilişsel fiyaskoyu keşfetti. Kabiliye köylerinde, insanların kendi amaçları peşinde koşma biçimleri ne seçtikleri ne de tamamen farkında oldukları nesnel kalıpları yeniden üretme eğilimine dayalı idi. (Bourdieu, 2019) Toplumsal formasyonun, kapalı bir sistemle “durağan cehaleti” yeniden üretim döngüsüne dayadığı bu yapı, sosyal bilimlerde kimlik olarak tanımladığımız şeyin, özünde, bilişsel bir modellemeyle ayakta kaldığına dair, bilişsel sosyolojiye ufuk açıcı bir perspektif verdi.

Ulusal veya etnik kimliği bilişsel perspektiften ele alan araştırmacılar, (Brubaker, 2006) Bourdieu’nun fark ettiği “genetik yapısalılığı” (cehaleti sürekli kılan sosyal ve zihinsel yapılar

arasındaki mükemmel uyumu) paranteze alacak şekilde, mekanik öznenen bağımsız nedenselliğe yöneldiler. Bilişsel sosyolojinin esas alındığı bu modeldeki farklı araştırmalarda ortak olan şey, kimlik incelemelerinde tarihsel etiketleme prototipinin geride kalmış olmasıdır. Benimsenen bilişsel sosyolojik yaklaşımda “Bilişsel inşa, sosyal inşadır; öyle ki, ırk, etnisite ve ulusun sosyal yapısının gerçekliği ancak bilişsel süreçler ve mekanizmalar içinde ve aracılığı ile anlaşılır.” (Brubaker, 2006, s. 86) Ulusal ya da etnik aidiyet, sosyal olarak yaratılmıştır; biyolojik olarak dünyaya ait bir şey değildir. Bu bakımdan, ontolojik değil, epistemolojiktir. Yani bizim algılarımızla, kavram, kategori ve deneyimlerimizle oluşmuştur. Öyle ki, Hans Mol, üretilen kimliğin çeşitli mekanizmalarla kutsallaştırılmasını sağlayan şeyi, “din” terimi ile açıkladı ve “kimliğin artık sadece bir bölge veya hiyerarşiden çok çeşitli şekillerde sembolik olarak var olabileceğini” (Mol, 2020, s. 19) öne sürdü. Fakat yine de “dünyanın her yerindeki sıradan insanlar, bilişsel olarak ait oldukları gruplar için öznelendirilmiş doğallığın, biyolojik yanılışmasını benimseme eğilimindedirler.” (Nestor, 2010, s. 6) Bu durum, sosyal dünyaya gömülü zihin için kalıplaşmış bir yargı hüviyetinde olsa bile, toplumsal gerçekliği “tek yanlı” (etnisite, din veya mezhep gibi) bağımlılıktan kurtarıp, dinamik bir yapıya kavuşturmak isteyen bilişsel bakış açılarının çoğulcu algı önermesi değişmemektedir. “Bilişsel bakış açıları, ırksal, etnik ve ulusal grupları... kolektif kültürel temsiller olarak, sosyal dünyayı düşünme, ayrıştırma, anlama ve yorumlamanın yerleşik kanalları, diye tanımlamayı önerir.” (Brubaker, s. 79) Başka bir ifade ile, ulusal veya etnik, kimliğin sosyal olarak üretildiğini öne süren bilişsel sosyolojiye göre, etnisiteden kastedilen şey, bilişsel perspektifin geniş anlamında, dünyaya bakış açısıdır.

1.2. Ulusal Kimliğin Bilişsel İçeriği

Borudieu'nun bir tür kast sisteminin geçerli olduğu Kabiliye köylerindeki araştırmasında, tek taraflı bağımlılığa endekslenmiş kapalı sistemdeki kimlik temsiline, kolektif kimlik çalışmalarında bir önvarsayım olarak benimsenmesi, bilişsel sosyolojinin karşı çıktığı bir konudur. Bilişsel yapı, ulusal kimliğin bilişsel yapılanmasında, kimlikle özdeşlik açısından bireysel farklılıkların olduğu savını güçlü bir biçimde destekler. (Rosenberg & Beattie, 2019)² Kimlikle ilgili bilişsel araştırmada, elbette ki birey, odak değildir; çünkü kültür ve bilişte, bireyi aşacak düzeyde zihinsel etki alanı üreten sosyal inşa söz konusudur. Fakat bireylerin bilişsel işlemlerindeki farklılıkları, kolektif yapıların homojen algıyla var olmasına engel teşkil etmektedir. Bireyler farklı kategorilerde düşünerek kimlikle özdeşlik ilişkisi kurarlar. Ulusalçılığı, pratik eylemliliğe yansıyan “bilişsel mimari içerik” ile birlikte elen alan Hogan, kimliğin, yapı, süreç ve içerikten meydana geldiğini ve 5 hiyerarşik kategoriden (belirginlik, fonksiyonellik, karşıtlık, dayanıklılık ve duygusallık) oluştuğunu savunmaktadır. (Hogan, 2009) Bu noktada, bir nesnenin ele alındığı soyutlama düzeyi için önceden belirlenmiş bağlam etkisi yapan kategorilerin belirli özniteliklerle (yapılara) eşlenmesi önemlidir. “Öznitelikleri yapılandırma bağlamında kategori sistemleri için iki genel prensip varsayılmaktadır: en az bilişsel çaba ile maksimum bilgi sağlamak, keyfi ve öngörülemez nitelikler yerine bilginin yapısıyla bağlantı kurmak.” (Rosch, 1978, s. 27-48) Kısacası söylemeye çalışırsak, deneyimlerimizi ayırt edilebilir ve yorumlanabilir kılmak amacıyla, yapılarla, olaylarla, nesnelere ve niteliklerle ilişkilendirip bireyselliğin dışında kategorize ederiz. Fakat ıskalamamız gereken şey; bireyin kimlik karşısındaki bu kritik rolü, ihtiyaç duyduğu yaratıcı gerginliğe, yani, kendi bilişsel otonomisine hakimiyet alanı sağlamaya dönüktür.

Nitekim, kimlikle ilgili son yıllarda yapılan araştırmalarda kimlik oluşumunun (üretiminin) iki belirgin yolu tanımlanmıştır: (1) sosyal çevrede kendiliğinden gelişen sezgisel süreçler (kimliği kapatarak alanını daraltır), (2) müzakereci rasyonel işlemleri içeren süreçler... (daha yüksek düzeyde kimlik başarısı ve bağlılığı oluşur.) (Berzonsky & Papini, 2015, s. 75) Doğumdan itibaren toplumsallaşmaya başlayan bireyin kimlik edinme süreci, sosyal dünyaya gömülü olan bilişsel mekanizmalarla şekillenir. Bireysel, kolektif ve yaygın kimlik olmak üzere üç tür kimlik sitilinin olduğunu öne süren Berzonsky göre, kimlik oluşturma sürecinde daha çok pozitif bilgiyle etkileşim, kişisel yaratıcılığı ve bireysel kimlik sitilini; daha çok toplumsal normlarla (yazılı ya da yazılı olmayan) etkileşim ise, kolektif kimlik sitilini (ve bu kimliğe sadakati); yetkinlikten kaynaklı olarak,

² Araştırmada, farklı zekâ tipine ait katılımcıların, kendilerini Amerikalılık ile özdeşleştirmede bireysel farklılıklar gösterdikleri ortaya konulmuştur.

karar almaktan kaçınmayı içeren durumda ise, yaygın sivil öne çıkarmaktadır. (Berzonsky M. D., 1989, s. 268-282) Kimlik şekillenmelerinin bir tek biçiminin ve kapsayıcı tek bir tanımının olmadığı açıktır. Ancak her ne kadar tartışmalı olmaya devam etse de bireysel kimlik şekillenmelerinin hem kurumsal hem kültürel hem de seküler-bireysel din bağlamında, yani inançsal olarak gelişmeye devam ettiğini söyleyebiliriz.

2. Gecikmiş Modernite Bilişsel Kimlik Krizi: Bireycilikten Bireyselleşmeye, Kültür-Yapı Kırılması

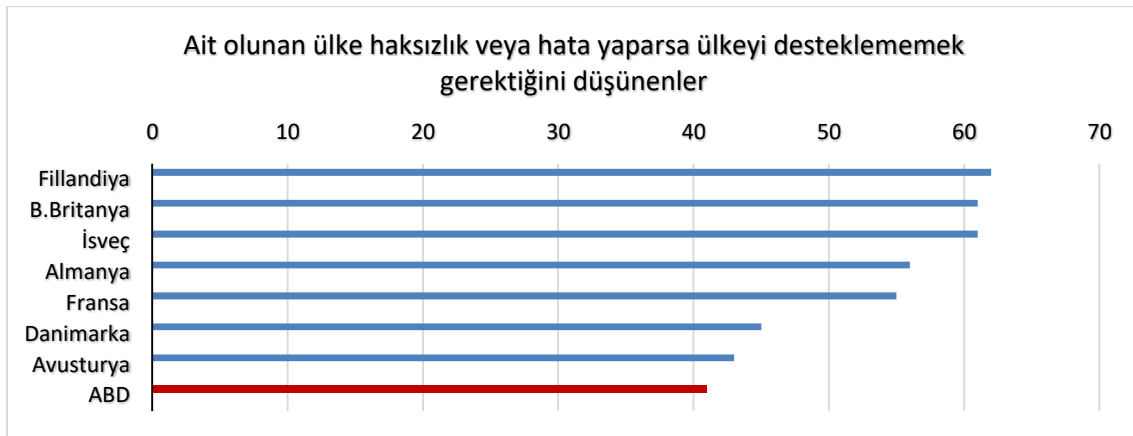
Bireysel kimliği beslediği ve/fakat sosyal ve kolektif kimliği, iktidar ilişkileri kapsamında zayıflattığı iddia edilen bireyselleşme süreci, orijin olarak rasyonel temellidir. Bireyselleşme, özellikle de geleneksel yapılar açısından, ilk bakışta, “kimlik krizi” denilebilecek bir sonucu üretmiş gözükse de gerçek öyle değildir. Kişisel özgürlük bilinci üzerine inşa edilen “bireyleşme, birey olmak anlamına gelir, kişinin kendisi olmasını ima eder... başka bir deyişle, bir kişinin gerçekte eşsiz bir varlık olduğunun kesinleştiği süreçtir.” (Jung, 1967, s. 238-239) Bireycilik ise bireyselleşme gibi bir süreç değildir, kişinin arzuladığı gibi davranma, istediği gibi yapma özgürlüğüne yönelik bir inanç, bir kanaat, bir değer, bir tutumdur. (Halman, 1995) Jung’un ifade ettiği bireyleşme ise, içsel benliğin çoğulcu karakterde beslenip, eşsiz kişiliğin açığa çıkarıldığı periyottur. Bunun göz ardı edildiği durumda ise “kendine yabancılaşma” (self-alienation) gerçekleşir. Kendine yabancılaşma, eğer kolektif lehine olursa, sosyal vazife veya erdem etiketine sarılı egoist amaçlar için, çoğunlukla kötüye kullanılan, sosyal bir ideale karşılık gelir. Bireyleşme, bu tür bilinçdışıdan arınarak, varlığın kendisi olma hakkını yaşama geçirmesidir, ki bu durumda, bireyin kolektif nitelikleri ve sosyal performansı gelişmiş olur. Görüldüğü gibi egoist, ben merkezli, bencil karakteristiğe sahip bireyselleşmeyle, aktör olan bireyin geliştirdiği “benliğin” bir alakası yoktur. Yani Jung’a göre bireylik ile bireyselleşme ontolojik olarak birbirinden farklıdır; (Jung, 1967, s. II. Bölüm) bireyselleşmenin karşısında olan bireylik, parçalanmanın ötesine geçip kendini yeniden inşa eden sosyal süreci eylemleştirir. Sosyolojik bireyselleşmeyi işaret eden bu süreç, bireyselliğin merkezde olduğu yeni bir sosyal kontrol anlayışını ve dayanışma ilişkisini ortaya çıkarır.

Parçalanmanın ötesinde yeni bir yapı kuran sosyolojik bireyselleşme, sadece geçmişin tahakküm mekanizmalarından veya sosyal kontrol araçlarından değil, aynı zamanda da iletişim yapılarından ve iletişim biçimlerinden de kopmayı sağlamaktadır. Dijital sosyalleşmenin yaygınlaşması ile, kişisel ya da sosyal sorunların evrensel formda ifade edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Birey, tekno-sistemler veya sosyal organizasyonlar marifetiyle hayatına sokulan evrensel aklın bilişsel kodlarını algılamak ve kendi benliğini inşa etmekte bu düşünce aygıtlarını işletmekle mükelleftir. Bu kapsamda, bireyselliğin bireyselleşmeyle farklı olduğunu savunan sosyologların bkzn. (Beer & Koster, 2009, s. V. Bölüm), (Elchardus & Keere, 2010, s. 743-764) Nihayetinde vardıkları yer, bireyliğe dayalı bir kültür tasarımıdır. Ekonomik-sosyal göstergeleri güçlü olan gelişmiş Batı ülkelerindeki eski sosyal kontrol mekanizmalarının değişmesi ve yerini, inovatif yapıyla uyumlu değer üretiminin alması, bu yöndeki tipik adımdır. Bu bağlamda, serbest piyasanın ekonomik, sosyal ve kültürel refleksleri, yenilik ve değer yaratma üzerine kurulu bir rekabeti, meşru empoze aracı olarak uygulaması, birçok anlamda karşılık bulmuştur. Bireyler, her türlü tarihselliğin veya kendi deneyimlerinin sınırlılıklarından çok daha geniş olanaklara sahip değildirlere sadece, aynı zamanda da yepyeni düşünsel eylemlilik formlarının hayata geçtiği bir dönemi deneyimlemektedirler. Cerulo’nun işaret ettiği gibi, söz konusu yeni sosyal kontrol sistemlerinin sadece tarzı değişmemiştir; “yeni iletişim teknolojileri, fiziksel birlikte bulunmanın gereklerini ortadan kaldırmıştır...(yerine) boş bir ortamda ‘zihin topluluklarının’ kurulmasını ve siber uzay kimliklerinin müzakere edilmesini getirmiştir.” (Cerulo, 1997, s. 385-409) Dahası, bireyselliğin farklı formlarla yaygınlaşması, sadece sosyolojik yapı üzerinden gerçekleşmedi; benliğin kimliğe dönüştüğü bu süreçte, zihinsel, hatta Alain Ehrenberg’in vurguladığı gibi, bireysellik üreten hayali kurumlar³ inşa edildi. Böylece, gelenek ötesi

³ Alain Ehrenberg’e göre, günlük dilde ortaklaşa kullandığımız “motive etme,” “rahatlatma,” ve “eşlik etme” gibi yaşamın ve hareket etme tarzlarının bir parçası olan, bireysellik üretiminin bu yeni ortak formları -hayali- yeni kurumlarımızdır. (Ehrenberg, 2010, s. 227)

alandan, çağdaş bir platform kurularak, inşa edilmesi için her türlü hakkı kazanan ve gittikçe ifade olanakları genişleyen benliğin merkezde olduğu, yepyeni bir gerçeklik konsepti ortaya çıkmış oldu.

Düşünsel eylemliliği de biçimleyen piyasa, ekonomik, kültürel, dilsel ve dinsel rekabeti, yani sosyal olan her şeyi yerinden ederek, global pazara kanalize etti. Yerel kanalların “kaderin tek belirleyicisi” konumunu kaybetmesi, doğal olarak kişisel kimliği öne çıkarttı, öne çıkan kişisel kimlik ise yaratıcılığı artırdı. Bireysel kimliğin yaratıcılık ile pozitif korelasyonu için bkz. (Dollinger, Dollinger, & Centeno, 2005, s. 315-339) Özellikle de 1970’lerden sonra hızla gelişen “postmateryalist” sürecin tetiklemesiyle birlikte, bireyselliği besleyen kişisel kimlik mekanları yaygınlaştı. Oysa, yakın zamana kadar, şehirlerin kalabalıklaşması, kitlelerin oluşması ve sosyal ilişkinin yaygınlaşmasıyla, toplumların ilk düzenleyici doğası olan “alt yapı” ilişkileri, bireyin benlik geliştirmesini, toplumla sosyal bağın kopması (anomi) olarak değerlendirmiş ve kimlik belirleyicileri olarak, kültür, gelenek, din gibi bilinçdışı unsurları yükümlü kılmıştı. Postmateryalist dönemde ise aktörlerin sosyal yüzleşmeleri, stratejileri ve yargıları, tamamen bireysel bir yönelimle, birey olmanın eşsizliğini kimlik edinmekle özdeşleşti. Bu noktada, kültürün sosyal yapıyla doğrusal bir ilişki içerisinde olmadığını -kültürün değişim ile ilişkisi, sosyal yapıdan tümüyle bağımsız olabileceği gibi, yapıyı dolaymlayarak da olabileceğini- ifade etmekte fayda var. Sosyal yapının bireyselleşmesi neticesinde, postmodern parçalanma öngörülerinde olduğu gibi, kristalize olmaya varacak şekilde bireyci bireylik gelişmedi; bilakis, bireylik ile ilgili Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan araştırmalarda (Tablo 1.) tam tersi sonuçlar ortaya çıktı. Ülke yönetimi bir haksızlık veya hata yapsa bile ahlaki bir bilinçle bireysel değerlendirme yapmayıp, ülkeyi desteklemeye devam etme oranlarına bakıldığında, Amerikalılar’ın zamanın bireysellik çizgisinde ortalamanın gerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Ülkeye Karşı Bireysel Tutum Sergileme: Yanlış tutum aldığında ülkeyi desteklememek gerektiğini düşünenler. (Fischer C. , 2010)

Bir tür jenerik olarak iş gören Amerikan bireyselliği, Claude Fischer’in “demokratik olmayan özgürlükçülük” dediği bir yapıyı içermektedir: istatistiksel bireyin yükselişini sağlayan bu yapıda bireysellik, insanların görüşlerinde değil, toplumsal entegrasyonda rol üstlenmektedir. Öyle ki Claude S. Fischer’e göre, bireyselleşen Amerikalılar, çoğulcu değerleri ve kendi özel duygularını deneyimleyerek, bireycilikten farklı olarak, sosyal yönden daha yetkin bireylere dönüşüp, kültürel bütünleşmeye gönüllü angaje olmak için kişisel beceriler geliştirdiler. (Fischer C. S., 2010)

Ekonomik sistemler, modern kurumlar, dijital bilim ve genel anlamda tekno-sistem; kültürü, bütün unsurları ile birlikte, sorun tanımlayıcı vasa kavuştururken, bu seviyeye göre, global ölçekte bilişsel organizmaların da inşa edilmesine yol açtı. Aslında, sosyal hayattaki bütün bu çoksesli gelişmelere neden olan şey, modernitenin bizzat kendisinden başkası değildir. O halde, her ne kadar “kırılma” ve “ayrılma” diye tanımlanıyor olsa da postmodern dönem, modernite deneyiminin her türlü istatistik verisiyle gözler önüne serilebileceği, yani modern bilincin ve yaşam tarzının somutlaştığı bir zaman olarak da değerlendirilebilir. Fakat, mekân olarak, ancak küçük bir kesiminde modernizmin deneyimlenebildiği küreye, postmodernizmin yayılması, (merkezde olmuş ve olmakta olandan) farklı sonuçlar doğurmuştur. Örneğin modern nüvesinden kopuk olarak gecikmiş-modern yapılara yayılan

postmodern dalga, bilişsel sosyolojinin kullandığı zihinsel eylemliliğin bulanıklaşmasına neden olmuştur. Zamansal, mekânsal, kavramsal ve bağlamsal çerçevede “gerçeklik krizi”ni işaret eden bu zihinsel bulanıklık, gecikmiş modern değişimin baş etmek zorunda kaldığı birçok çelişkiye kaynaklık etmektedir.

Diğer taraftan modern yaşam tarzı, tıpkı Aydınlanma düşüncesi gibi, çok geniş coğrafyalara ve çok farklı sosyo-kültürel yapılara yayılmıştır. Bu yayılma neticesinde, gerçekliği dizayn eden modern yaşam tarzının, birbirinden çok farklı formları oluşmuştur. Ulusal kimliğin yanında küresel aklı imleyen modern formlar, güçlü, baştan çıkarıcı ve oldukça akışkan yaşam tarzını temsil etmektedir. Zamanın en deneyimli, en donanımlı ve en parıltılı aklını arkasına alma başarısını göstermeye devam eden modern yaşam tarzı, küresel popülerliği temsil eden markası ile, ulusal kimliklerle etkileşime girmektedir. Söz konusu etkileşim, çok geniş coğrafyada, çok farklı kültürlerde ve çok sesli yapılarda, neredeyse aynı takvimsel zamanla yaşanmaktadır. Diğer bir ifade ile, birbirinden farklı “modernlikler,” birçok katmanda ve sayısız kategoride küredeki yaşamı biçimlemektedir.

3. Kurumsal Dinden Arınan Kimliğin Yeni Doğası: Hümanist Seküler Maneviyat

Bireysel, sosyal ve kolektif kimliğin modern koşullardaki değişim ve gelişimi, ekonomik, sosyal, siyasal, dinsel ve kültürel dönüşüm ile beraber gerçekleşmiştir. Kimliğin önemli bileşenlerinden olan din mevzusu da özünde bireysel olan modernist düşünceden payına düşen değişimi fazlasıyla almıştır. Din ya da en önemli boyutu olan maneviyat, nihayetinde toplumsal hizmet üretmek varlığını sürdürür; başka bir ifade ile söylersek, zamanın ve sosyal hayatın koşullarına göre inanç yapısı biçimlenir ve işlev görür. Orta Çağ’da Kartezyencilik’in yükselmesi ile feodalite zayıfladı, sanayileşme ise sekülerleşmenin temelini attı, toplumsal biliş kaynakları değişmeye başladı ve böylece bilim, dinsel ve metafizik halkalarından sıyrılmış oldu. Postmodern dönemde ise bireysel, sosyal ve kolektif ortam tarihten tümüyle ayrıştı. Bu dönemde, dijital sosyoloji disiplini geliştirildi, Cerulo’nun işaret ettiği türden “zihinsel topluluklar” sahneye çıktı ve bu canlı platformlarda siber uzay kimlikler tartışılmaya başlandı.

Gelinen noktada dijital sosyal platformlar, kendi bilişsel kategorilerinde, uzun ve sağlıklı yaşam, çevreye duyarlılık, yaratıcılık, pozitif benlik oluşturma gibi evrensel ahlaki vizyon inşa edebilme kapasitesine ulaştılar. Sosyal boyutu genişleyen dijital toplumsallık alanı, bireye, sosyal çevreyi belirleme ve çevresini istediği gibi değiştirebilme imkânı tanıdı. Böylece birey, kimlik ilişkisinde, kendi doğal çevresinin sınırlılıklarını aşma, yeni sosyal ve kolektif kimlik mekanları ile etkileşime geçme olanağına kavuştu. Toit, toplumsallaşan tekno-sistemin, tekno-spiritüel ortamı da ürettiğini vurgulayarak, giderek daha önemli hale gelmekte olan “seküler maneviyatçılığın,” (secular spirituality) yeni dönemin, bireysel, sosyal ve kolektif psikolojine uygun bir tasarım olarak ortaya çıktığını ileri sürdü. Yapılandırılmış, yani kurumsallaşmış din ile ilişkisi olmayan, çağdaş inanç fenomeni olarak kategorize edilebilecek “seküler maneviyatçılık,” klasik din anlayışlarının aksine, kişisel deneyimi ve bireysel düşünceleri de hesaba katarak, bireye, dini, deneysel algılamaya izni verdi. Toit ve Walach’a göre, bilimi, dogmadan arındırılmış bir din ile, seküler ortamda birleştirecek “seküler maneviyatçılık,” insanlığın ihtiyaç duyduğu aşkınlık gereksinimi karşılayabilir. Çünkü ne bilim ne de maneviyat, tek başına, toplumsal sistem için işlevsel değildir; fakat sekülerlik, dinin işlenmemiş, yani elbise giydirilmemiş, dogmatik olmayan bünyesini kullanarak bu ikisini bir araya getirebilir. (Cornel W du Toit, 2009) Seküler hümanist anlayışı esas alan bu yapı, dinsel dogmaya karşı bir otonom elde etme girişimidir aynı zamanda. Ağırlıklı olarak, siber uzayda yaşanan bu inançsal devrim, sadece sosyal bir davranış geliştirmenin ötesinde, bireyin düşünsel eylemlilik karakterine de yansdı. Bireysel bilinç, geleneksel biliş çeşitlerinin dogmatik ve kısıtlayıcı içeriklerine karşın alternatifler olduğunu fark etti. Böylece, dini de kapsayan metafiziğe karşı kişiselleştirilmiş bir otonomi inşa süreci yaygınlaşmaya başladı. Neticede, “seküler maneviyatçılık” gittikçe artan bir hızla toplumsallaşmakta, resmi kayıtlara göre, modern dünyanın en “inançlı” toplumu olan Amerika Birleşik Devletleri’nde dahi bu yönde güçlü bir inanç devrimi yaşanmaktadır.⁴ Klasik dini geleneklerin

⁴ Kiliseye kayıtlı olanların sayısında belirgin azalma görülmesi bir tarafa, kayıtlı olanların, dinin manevi etkisini ve anlamlılığını kaybettiğine dair güçlü bir kanaat belirtenlerin oransal yüksekliği dikkat çekicidir. Bknz. (Robert C. Fuller, 2004, s. V. Bölüm)

görmezden gelemeğe devam edemeyeceği boyuta ulaşan manevi siber gerçeklik, yadsınamaz, engellenemez ve geri dönülemez ölçüde topluma yayıldı. Fuller’in postmodern maneviyatı için dini işlevsel kılmak amacıyla önerdiği pazar odaklı (market-driven) dönüşüm stratejileri, bir anlamda, geleneksel inanç sistemlerinin kurumsal yapılarıyla, çağın aşkınsal bilincine bir çözüm umudu olmaktan çıktığının dillendirilmesidir.

Sonuç

Pratik yaşamda, zihinsel topluluklarda dahası, en geniş anlamıyla yaşam dünyasının bütün alanlarında, sosyal gruplar, bilişsel sosyalleşme sürecinin gerçekleştiği alanlardır. Bu alanlarda, ki bu alanlar aynı zamanda sosyal kurullarla kültürün icra edildiği yaşam dünyasıdır, odaklanılacak olanın da hatırlanılacak olanın da sosyal kuralı vardır. Neyin önemli, neyin anlamsız olacağını belirleyen yapı; hangi özelliklerin öne çıkarılıp, neyin fark yarattığını belirleyip, nasıl kategorileştirileceğini de empoze eder. Fark edilmesine izin verdiği bilişsel niteliklerin diğerlerini, hiç fark ettirmeden algısal olarak örtbas eden sosyal kural, örtük baskı marifetiyle, içsel yönelimleri ve bireysel bilişsel özellikleri yönetir. Kısacası, bireyin sosyal kimlik kazanımı sırasındaki zihinsel grupları, “bireysel düşüncüyü yaygın bir biçimde şekillendiren normların bilgi toplulukları.” (Zerubavel & Smith, 2010) olarak kavramlaştırılabiliriz. Burada, “bilgi toplulukları” olarak nitelenen ve son birkaç on yılda ortaya çıkan sosyal gruplar için vurgulanması gereken şey, zihinsel yerinden etmeyi meşru bir bilişsel eylem olarak kabul eden bu grupların, sosyalleşmeye aracılık eden geleneksel sosyal yapıların dönüşümünden daha ileride, daha bağımsız, daha global, daha eleştirel ve daha köklü bir değişime dönük olduklarıdır. Düşüncüyü ve davranışı, uyarlanabilir zihinsel modüle göre düzenleyen bu bilişsel gruplar, radikal değişimin, hatta global ölçekte, bilişsel orijinli sosyolojik devrimin taşıyıcı kollarını konumundadırlar.

20.yüzyılın sonlarında hız kazanan küreselleşme süreci, refahın yaygınlaşması anlamındaki başarı ve başarısızlıklarından bağımsız olarak, geri dönülmez bir düzeye ulaştı. Kişisel ve kolektif kimlik yapılarını temelden etkileyen 21.yüzyılın “eksen çağı,” bilişselliği, doğrudan veya (ürettiği etki unsurları ile) dolaylı olarak, sosyal hayatın hücrelerine kadar sızdırdı. Böylece, sosyal gerçekliğin bilişsel düzlemindeki doğrusal akışında, kırılma kaçınılmaz oldu: toplumsal kesimlerdeki zihinsel eylemlilik düzeyinde, bilişsel mesafe uç noktalara kadar açıldı. Bir taraftan, toplumların bazıları veya aynı toplumun bazı kesimleri için global anlamda uygulanabilir zihinsel modüller işlevselleşirken, diğer taraftan, geniş kesimler, bilişsel vasıfları yaratıcılık üretmeyen ama bilişsel eylemlilik gereksinimini manipüle eden bir tür bilinç imitasyonunu ile yetinmek zorunda kaldılar. Popülizmi besleyen bu bilişsel imitasyon, özellikle gecikmiş modern toplumlarda, postmodern bilişsel kopuş olarak toplumsallaştı. Ulusal kimliğini modern bilinç düzeyinde inşa etmiş gelişmiş toplumlar için modernizmi aşma girişimi olarak ortaya çıkan postmodernizm, diğer toplumlara, öncesi ya da sonrası, moderniteden uzaklaşma girişimi olarak sirayet etti. Zamanın, dışsal zamandan kopmadan, bilişsel olarak bireyselleşmesinin önüne geçen bu postmodern tutum, gerçekliğin yerel standartlarını teşvik ederek, lokal sınırlarla, bilgi ve deneyimi çevreledi. Böylece, gelişmekte olan yapılar, geri kalmışlık hakkını meşru bir şekilde elde etmiş oldu., tarihsel zamandaki heterojen yapıyı hesaba katarak, eş zamanlı deneyimlere odaklanan Helga Nowotny: eş zamanlı deneyimlerin sonuçlarının eşitlik içermediğini bulgulararak, özellikle gelişmekte olan ülkeler için, eş zamanlılığın bir yanılsama olduğunu; dahası, modern teknolojinin dayattığı eş zamanlılığın, kendi hızında ilerlemeye imkân vermeyerek, yanılsamayı ve dezavantajı beslediğini savundu. (Nowotny, 1996, s. I. Bölüm) Bireyler ve kitleler bağlamında bilişsel deneyimin, en basitinden, uzay zamana dayalı eşitsizliğini ima eden bu görüşün, bireysel ve toplumsal yansımaları zamana göre farklı biçimlerde olmaktadır.

Postmodern yönelim, bu şekildeki bir bilişsel devrim bağlamında, sosyal olarak kalıplaşmış modern düşünce formlarından özgürleşmeyi içerir. Fakat “çevre” ye, özellikle de gecikmiş modern yapıya yansıyan postmodern dalga ise hem içerik hem de bağlamsal olarak bu özden farklı bir yönelimi temsil etti. Modern ve postmodern kavramların kültürel formundan, tarihsel içeriğinden ve bilişsel sürecinden, yani anlamsal bağlarından koparılması, bu yönelim başat karakteri oldu. Entelektüel içeriği önemsizleştiren bu akım, modern bilişsel süreçlerden geçmemiş, eleştiriye kapalı popülist sosyo-zihinsel yapıları meşrulaştırarak, politik etkinlik alanına sürdü. Böylece, sosyal bilişsel etkinlikleri, evrensel insan zihninin düzeyinden ayırtmış oldu. Özerkleşen bilişsel sosyalleşme,

yereli, modernlik dayatmasından kurtararak, (ki bu Habermas’ın iletişimsel rasyonalitesinin önünün tıkanması anlamına geliyor) bilişi kısıtlayan sosyal kuralların aynen benimsenmesini onayladı. Nihayet, gecikmiş modern yapılarda iletişimsel yaşamın dünyayla etkileşim için tutarlılığa, geçerliliğe, zamansallığa ve kurala ihtiyacı kalmadı.

Modernizmin yaratıcı süreçlerinin yanısıra, dijital sosyolojinin de katkısı ile, sosyal zihniyet, farkında olmadığı bir dönüşüm içerisine girmiş, önemini artıran bireysel bilişsellik, geniş bir repertuvara kavuşmuştur. Her türlü lokal sınırı aşabilme olanağına sahip zihinsel topluluklar vasıtasıyla gerçekleşen dijital sosyalleşme, eski sosyal kontrol mekanizmalarını büyük oranda boşa çıkarmakla kalmamış, boş bir ortamda siber uzay kimliklerin müzakere edilmesine aracılık etmiştir. Büyük bir doğanın parçası olduğunu günlük yaşamına aksettiren birey, ait olduğu toplumda, ilişkisel çekişmeye dayalı farklı kültürel öğelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu zihniyet devrimi, dünyayı kültüre özgü anlama biçimlerinin ve anlamak için oluşturulan yerel bilişsel mekanizmaların iyice zayıflamasına neden olmuştur. Yerel ve global ağların artmasıyla, farklı zihinsel topluluklarla etkileşime geçem birey, kavramları inşa eden bilincin ve düşüncenin doğrudan muhatabı olma olanağına kavuşmuştur.

Bütün bu gelişmelerle oldukça kompleksleşen postmodern yapı, kozmolojiye yönelme, gelişen evrenbilimin bilişsel olanaklarını yaşam alanında kullanma, çevreye duyarlılık geliştirme, yaratıcılıkta ustalaşma, pozitif benliğe önem verme, kişiselleştirilmiş inanç oluşturma, uzun ve sağlıklı yaşamı amaç edinme gibi yeni bilişsel kategoriler geliştirerek, evrensel boyutta, ahlaki vizyon inşa edebilme kapasitesine ulaştı.

Sonuç olarak postmodern kimliğin, tarihsel dayanağı olmayan “koparılmış toplulukları,” klasik kültüre, kadim geleneklere veya altın çağa hicret arayışının bir sonucu değildir. Tekno-sistemin de yaygınlaşmasıyla, küresel bütünlüğe doğru parçalanmış ve yeniden yapılandırılmış bilişsel kategorilerdir. Tekno- sistemin eylem odaklı zaman bilinci, bilincin klasik tutumunu işlevsiz kılmıştır. Dünyanın her yerine, bütün toplumsal kesimlere ulaşan tekno-sistem, sanıldığı gibi yenilik beklentisini tetiklememiş, nitelikli teknoloji üretimi konusundaki küresel eşitsizlik daha de derinleşmiştir. Tekno-sistem hem bilgiyi hem de ürüne dönmüş halini, eş anlı olarak küreye yaymakta, buna bağlı olarak da teknoloji kullanıcıları, memnuniyet verici bir performansla sayılarını artırmaktadır. En fakir ülkelerde bile, fakirlerin alabileceği, güncel işletim sistemi olan teknolojik ürünler yaygın vaziyettedir. Yani yer küredeki insanlar, gündün güne, inşa ettikleri zihinsel dünyanın vatandaşlığına geçmektedirler. Fakat yine de dünya nüfusunun büyük bir kısmı için bilişsel ve fiziksel şartlar iyiye gitmemektedir.

KAYNAKÇA

- Archer, M. S. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Chambridge: Chambridge University Press.
- Archer, M. S. (2013). The Generative Mechanism Re-configuring Late Modernity. M. S. Archer (Dü.) içinde, *Late Modernity Trajectories Towards Morphogenic Society içinde* (s. 93-119). London: Springer.
- Beer, P. d., & Koster, F. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Berzonsky, M. D. (1989, 7). Identity Style: Conceptualization and Measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, s. 268-282. doi:10.1177/074355488943002
- Berzonsky, M., & Papini, D. (2015). Cognitive Reasoning, Identity Components, and Identity Processing Styles. *Identity, An International Journal of Theory and Research* , 15(1), s. 74-88. doi:10.1080/15283488.2014.989444
- Bourdieu, P. (2019). *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak: Kabiliye Üzerine Üç Etnoloji Çalışması*. (N. Öktem, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Brubaker, R. (2006). *Ethnicity without Groups*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Cerulo, K. A. (1997, 08). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, 23, s. 385-409.

Cornel W du Toit. (2009, 01). Secular spirituality versus secular dualism: Towards postsecular holism as model for a natural theology. *HTS Teologiese Studies*.

Dollinger, S., Dollinger, S., & Centeno, L. (2005). Identity and Creativity. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 5(4), s. 315-339. doi:10.1207/s1532706xid0504_2

Ehrenberg, A. (2010). *The Weariness of the Self Diagnosing the History of Depression in the Contemporary Age*. (E. Caouette, Çev.) London: McGill-Queen’s University Press.

Elchardus, M., & Keere, K. (2010, 12). Institutionalizing The New Self. *European Societies*, 12(5), s. 743-764.

Fischer, C. (2010, 04 20). American individualism—really? *UC Berkeley Blog*. California. <https://blogs.berkeley.edu/2010/04/20/american-individualism-%E2%80%93really/> adresinden alındı

Fischer, C. S. (2010). *Made in America A Social History of American Culture and Character*. London: The University of Chicago Press Chicago.

Halman, L. C. (1995). *Individualization and individualism investigated: Results from the European Values Surveys, Work and Organization Research Centre (WORC)*; (Cilt 95.12.027). Bilinmeyen Yay. .

Hogan, P. C. (2009). *Understanding Nationalism: On Narrative, Cognitive Science, and Identity*. Columbus: The Ohio State University Press.

Jung, C. G. (1967). *Two Essays in Analytical Psychology: Collected Works of C.G. Jung*. (G. Adler, & R. Hull, Dü) New Jersey: Princeton University Press.

Krátký, J. (2011, 9 2). Cognitive sociology and the study of human Cognition: A critical point. *Sacra*, s. 40-57. 01 08, 2021 tarihinde <http://hdl.handle.net/11222.digilib/124443> adresinden alındı

McLennan, G. (2006). *Sociological Cultural Studies, Reflexivity and Positivity in the Human Science*. New York: Palgrave Macmillan.

Mol, H. (2020). *Kimlik ve Kutsal*. (Ö. Darende, & A. Taştan, Çev.) Kayseri: Kimlik Y.

Nestor, D. A. (2010). *Cognitive Perspectives on Israelite Identity*. New York: T & T Clark.

Nowotny, H. (1996). *Time: The Modern and Postmodern Experience*. (N. Plaice, Çev.) Cambridge: Polity.

Ritzer, G. (1996). *Classical Sociological Theory* (Second Edition b.). New York: McGraw-Hill.

Robert C. Fuller. (2004). *Religious Revolutionaries*, . New York: Palgrave Macmillan.

Rosch, E. (1978). Principles of Categorization. E. Rosch, & B. Lloyd (Dü) içinde, *Cognition and Categorization* (s. 27-48). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.

Rosenberg, S., & Beattie, P. (2019, 1 24). The cognitive structuring of national identity: individual differences in identifying as American. *Nations and Nationalism*, s. 361-384. doi:10.1111/nana.12416

Swidler, A. (1986, 5 2). Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*, 51(2), s. 273-286. 01 10, 2021 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/2095521> adresinden alındı

Zerubavel, E., & Smith, E. (2010, 12). Transcending Cognitive Individualism. *American Sociological Association, Social Psychology Quarterly*, , 73(4), s. 321-325. doi:10.1177/0190272510388

YILDIZ, E. (2022), Kimliğin Bilişsel Sosyolojik İncelenmesi: Bireycilikten Bireyselleşmeye, Gecikmiş Modernitede “Yeni Kimlik Kriz Alanı” Olarak Siber Uzay Kimlik Platformları, AUSBĐ, 5 (10), 81-92

TÜRK TİPİ BAŞKANLIK SİSTEMİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ: DAR BÖLGE BASİT ÇOĞUNLUK SİSTEMİ

*Cemaleddin GÜVENÇ**

Öz

Halkın halk için yönetimi olarak ifade edilen demokrasi, 21. yüzyılda en iyi yönetim biçimi olarak tüm dünya tarafından kabul edilmiş bir gerçektir. Demokrasiye dayanan yönetim biçimleri seçimleri vazgeçilmez bir unsur olarak görmektedir. Ancak demokrasilerde sadece seçimlerin varlığı yeterli görülmemekle beraber, seçimi yapılamayan bir demokratik yönetim de düşünülmemektedir. Kuvvetler ayrılığına dayanan demokratik yönetim şekilleri ise başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter hükümet sistemleridir. Ülkemizde, 1876 Kanun-u Esasiden 2017 Anayasa değişikliğine kadar geçen 150 yıllık süreçte hem seçim hem de hükümet sistemlerinde ciddi değişiklikler yapılmıştır. 2018 yılı Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel seçiminin ardından 09 Temmuz 2018 tarihinde Cumhurbaşkanının göreve başlamasıyla birlikte Türkiye, Türk Tipi Başkanlık sistemine hem hukuki hem de fiili olarak geçmiştir. Bu bağlamda, hükümet ve seçim sistemleri çerçevesinde yaşanan tarihsel ve anayasal süreçler ayrıntılarıyla analizi yapılarak aktarılması sağlanmıştır. Türk Tipi Başkanlık sistemi perspektifinde seçim sistemleri araştırmanın omurgasını teşkil ettiği gibi ayrıntılı bir şekilde analizi de yapılmıştır. Türkiye’de Türk Tipi Başkanlık sistemi 3 yılı aşkın süredir uygulanmaktadır. Yeni hükümet sistemi, siyasetçiler, akademisyenler, sivil toplum kuruluşları, dernekler, hukukçular, bürokratlar ve toplum tarafından olumlu-olumsuz yönleri sürekli tartışılmaktadır. Bunun sebebi Türk Tipi Başkanlık sisteminin kendine özgü koşullarının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de yeni hükümet sistemine geçilmesinin en önemli gerekçesi istikrarlı yönetimlerin kurulmasını sağlamayı hedeflemekten geçmektedir. Nihayetinde bu çalışma Türk Tipi Başkanlık sisteminin aksayan yönlerini gidermeye yönelik bir seçim sistemi ortaya koyarak, yeni hükümet sistemine bu yönüyle katkı sağlayacağı tezi ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Seçim, Hükümet Sistemi, Anayasa, Devlet

A PROPOSAL FOR A TURKISH-TYPE PRESIDENTIAL SYSTEM: A NARROW DISTRICT SIMPLE MAJORITY SYSTEM

Abstract

Democracy, expressed as the rule of the people by the people, 21. it is a fact that has been accepted by the whole world as the best form of management in a century. Forms of government based on democracy consider elections as an indispensable element. However, not only the existence of elections is not considered sufficient in democracies, but also a democratic administration that cannot be elected is not considered. Democratic forms of government based on the separation of powers are presidential, semi-presidential and parliamentary systems of government. In our country, in the period from the 1876 Law to the 2017 Constitutional amendment, serious changes have been made to both

* Yüksek Lisans Mezunu, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, atlen55@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4494-2449

the electoral and government systems for close to 150 years. After the 2018 General election of the President and Deputy, Turkey switched to the Turkish Presidential system both legally and de facto with the inauguration of the President on 09 July 2018. In this context, the historical and constitutional processes experienced within the framework of the government and election systems have been analyzed in detail and transferred. In the perspective of the Turkish Type of Presidential system, election systems are the backbone of the research, as well as a detailed analysis has been carried out. The Turkish-Type Presidential system has been implemented in Turkey for more than 3 years. The positive and negative aspects of the new government system are constantly discussed by politicians, academics, non-governmental organizations, associations, lawyers, bureaucrats and society. This is due to the fact that the Turkish-Type Presidential system has its own unique conditions. The most important reason for the transition to a new government system in Turkey is aimed at ensuring the establishment of stable administrations. In the end, this study aims to present an electoral system aimed at eliminating the disrupted aspects of the Turkish Presidential system and to present a thesis that it will contribute to the new government system in this aspect.

Key Words: *Democracy, Election, System of Government, Constitution, State*

Giriş

Demokrasi, modern anlayışıyla 18. yüzyılın sonlarında 1776 Amerikan devrimi, 1789 Fransız devrimlerinin siyasi fikirleriyle gün yüzüne çıkmıştır. Amerikan devrimi sonrası anayasasında oy hakkı yalnızca mülkiyet sahipleriyle sınırlandırılmış olmasına rağmen o dönemde demokratik sistemin kurulduğu ifade edilmektedir. Fransız devrimiyle birlikte yönetimin halkın egemenliğine dayanmasını ileri süren daha radikal fikirler doğmuştur. 19. yüzyıl boyunca demokrasinin şöhreti giderek artmasına rağmen olumsuz çağrışımların pek çoğunu da içerisinde taşımıştır. 20. yüzyıl boyunca da demokrasi, evrensel bir biçimde devletler tarafından olumlu olarak kabul görmüştür (Heywood, 1999).

20. yüzyılın ilk zamanlarında demokrasi yöntemiyle idare edilen ülke bulunmamaktayken, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde ülkelerin %60'ı demokrasi yönetim şekliyle idare edildiği ifade edilmektedir. Devletin gün yüzüne çıkması yasama, yürütme ve yargı organlarının farklı şekillerde düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Hükümet sistemi kavramı, devlet içerisinde yasama, yürütme ve yargı organlarının dağılımını ve düzenlenmesini belirtmektedir. Hükümet sistemleri sınıflandırılırken bu organların birbirleri ile olan ilişkiler kıstas alınmakta, yargı organı ise bağımsız olacağı kabul edilerek yürütme ve yasama organlarından ayrı tutulmaktadır. Yürütme ve yasama organlarının birbiri ile olan ilişkisi açısından, bu iki organın aynı erkte toplanmışsa kuvvetler birliği, farklı organlara dağıtılmışsa kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak ifade edilmektedir (Güvenç, 2021). Kuvvetler ayrılığına dayanan demokratik yönetim şekillerinde ise hükümetin oluşabilmesi için meclisin desteğine ihtiyaç duyulursa parlamenter hükümet sistemi, ihtiyaç duyulmazsa başkanlık sistemi, hem meclisin hem de başkanın desteğine ihtiyaç duyulursa yarı-başkanlık sistemi olarak ifade edilmektedir (Turan 2018).

Seçimlerde kullanılan oyların mecliste sandalyeye dönüştürülmesinde uygulanan teknik usuller seçim sistemi olarak belirtilmektedir. Seçim sistemleri genelinde “*temsilde adalet*” ve “*yönetimde istikrar*” ilkelerinden birisine ağırlık vermektedir. Bu bağlamda, bir ülkede yönetimde istikrar ilkesine ağırlık verilirse çoğunluk sistemi, temsilde adalet ilkesine ağırlık verilmesi halinde nispi temsil sistemi, temsilde adalet ile yönetimde istikrarın her ikisine de ağırlık verilirse karma seçim sistemleri olarak ortaya konulmuştur (Aydoğdu, 2015a).

Türk Anayasalarında 1877 yılından 1946'ya kadar yapılan seçimlerde iki dereceli seçim sistemi, 1946 yılından günümüze kadar yapılan tüm seçimlerde ise tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. 1877 yılından 1960 yılına kadar çoğunluk seçim sistemi, 1960'dan günümüze kadar geçen seçimlerde ise nispi temsil seçim sisteminin farklı usulleri kullanılmıştır (Nişancı ve Özdemir, 2017). Türk Anayasalarında hükümet sistemleri açısından 1876 Kanun-u Esasiyle hükümdarın yetkileri kısıtlanmaya çalışılsa da son söz ona ait olduğundan mezkûr anayasa ilk haliyle mutlak monarşi olduğu söylenebilir. 1909 değişikliğiyle meşruti monarşiye geçilmiştir. 1921 Teşkilat-ı Esasiyle meclis hükümeti sistemine, 1924 Teşkilat-ı Esasiyle karma hükümet sistemine, 1961 Anayasasıyla da klasik parlamenter hükümet sistemine geçilmiştir. 1982 Anayasası da parlamenter hükümet sistemini benimsemiş olmasına rağmen Cumhurbaşkanının konumu bir hayli güçlendirildiğinden

rasyonelleştirilmiş parlamentarizm sistemine, 2007 Anayasa değişikliği sonrasında 2014 yılında yapılan Cumhurbaşkanı seçimiyle birlikte yarı-başkanlık sistemine, 2017 Anayasa değişikliği sonrasında 2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanı ve Milletvekili seçiminin ardından Türk Tipi Başkanlık sistemine geçilmiştir (Öztürk, 2019).

Bu çalışma da; demokrasi, seçim ve hükümet sistemleri çerçevesinde Türk Tipi Başkanlık sisteminin tikanıklarını ortadan kaldırmaya yönelik olarak seçim sistemi önerisi araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu noktadan hareketle, demokrasi, hükümet ve seçim sistemleri ayrıntılarıyla incelenmiştir. Ardından Türk Anayasalarındaki seçim ve hükümet sistemleri üzerinde durularak analizi yapılmıştır. 2017 Anayasa değişikliğinin ardından 2018 yılında yapılan Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel seçimi yapılmış ve Türkiye, Türk Tipi Başkanlık sistemine hem hukuki hem fiili olarak geçmiştir. Türkiye’de yeni hükümet sistemi 3 yılı aşkın süredir uygulanmakta ve sisteme yönelik tartışmalar da hem siyaset hem de toplum tarafından tartışılmaktadır.

Nitekim çalışmada, Türkiye’de yeni hükümet sistemine yönelik seçim sistemi üzerine dar bölge basit çoğunluk sistemi önerisiyle beraber Türk Tipi Başkanlık sistemi üzerine değerlendirme ve yorumlamalarda bulunulmuş olup, ileriye yönelik Türk demokrasisine ve Türk Tipi Başkanlık sistemine daha da işlerlik kazandıracak yönlü katkı sağlanması hedeflenmektedir.

1. Demokrasi

İnsan sosyal ve bireysel bir kişi olarak davranışları açısından meydana gelen problemlerde karmaşıklık göstermesi, çok boyutluluk ve çeşitlilik arz etmesiyle birlikte bilinmezlikleri de bünyesinde barındıran canlı bir varlık olarak bilimin sosyal boyutuna da konu olmuştur (Güvenç, 2020a). İnsanoğlu, kendi tarihselliği içerisinde, insan için fakat insana karşı verdiği mücadelenin bir ürünü olan, evrensellik taşıyan bir değerler sistemi meydana getirmiştir. Bu değerler sistemi içerisinde, eşitlik, hürriyet, kardeşlik, hoşgörülülük, sevgi ve saygı gibi değerler olduğu görülmüştür (Şahin, 2009). İnsanın varlık olarak çok çeşitliliği, çok boyutluluğu, tarihsel bağlamda kendi irkına karşı verdiği mücadeleler neticesinde demokrasinin gün yüzüne çıktığı söylenebilmektedir.

Demokrasi, yazında çok çeşitli yönleriyle tanımlanmış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasi kökeni tarihselliğinde irdelendiğinde, Yunanca halk sözcüğünün karşılığı olan “*demos*” ve “*idare, güç, hâkimiyet*” anlamını taşıyan “*kros*” sözcüklerinin bütünleşmesinden meydana gelen bir deyimdir. Demokrasi deyince ilk olarak, eski Yunan Atina şehirlerinde uygulanagelen doğrudan demokrasi biçimi akla gelmektedir. O zamanlarda doğrudan demokrasi modelinde halk meydana buluşmakta ve önemli hususlardaki kararlarını onları yöneten kişilere temsile gerek duymadan doğrudan aktarabilmekteydi. Atina’da uygulanan bu model antik dönemde bilinen ilk demokrasiye yönelik bir örnek oluşturduğu görülse de bu yönetim şeklinde yalnızca vatandaşlar bundan yararlanmakta, kölelerinse böyle bir hakkı da bulunmamaktaydı. Diğer taraftan belli bir yaşın üzeri erkek vatandaşlar sadece toplantılara katılabilmekte, alınan kararlara belirli bir kitle tarafından icra edilmektedir. Bu bağlamda Atina da uygulanagelen doğrudan demokrasi modelinde eşitliğin, oy ve söz hakkının nüveleri görülmesi de tek kişiye dayalı mutlak ve sınırsız yetkisi olan bir monark’ta görülmemektedir (Güvenç, 2021).

Dünya tarihinde tek kişiye dayalı yönetimlerin sona ermesine yönelik yoğun bir mücadele gösterilmiştir. Tek kişiye dayalı sınırsız yönetim evrilerek Avrupa’da öncelikle yerini toprak soylularının hâkimiyet kurduğu feodal sisteme yerini bırakmıştır. Feodal sistemin çökmesi ile güçlü merkezi krallıklara bu yönetim geçmiş ve toprağa bağımlılık yerine ticari, sınaî ve zanaatın gelişmesiyle de burjuva ve işçi sınıfı doğmuştur. Monarşi ile burjuva arasında süren mücadeleler sonucunda merkezi monarşiler çökerek, parlamentoya geçiş sağlanmış ve klasik batı demokrasisi gün yüzüne çıkmıştır. İşçi sınıfının yoğun gayretleri sonucunda fikirsel yönden sosyalist akım doğmuş olup, üretimin toplumsal gereksinimlere göre yapılması ve üretimin bölüşümünün demokratik bir metotla gerçekleşmesini ileri süren Sosyalist ve Marksist demokrasi görüşü gündeme gelmiştir. Bu süreç tarihsel olarak irdelendiğinde, toplumların gelişim seviyelerine göre demokrasi kuramına farklı anlamlar yüklenmiş ve değişik yönleriyle konumlandırılmıştır (Güvenç, 2021).

1.1. Demokrasinin Uygulanış Biçimleri

Her ulus, demokrasiyi kendi siyasi, askeri, hukuki, kültürel, ekonomik ve sosyal yapısına göre tanımlayarak yorumlamış ve uygulamıştır. Demokrasi uygulanış yönüyle çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. Demokrasinin ilk nüvesinin görüldüğü eski Yunan Atina şehirlerinde uygulanan doğrudan demokrasi türünü günümüz koşullarında görme imkânı pek de mümkün değildir. Bu bağlamda, demokrasiyi uygulanış biçimi olarak sınıflandırmak ve izah etmek gerekmektedir. Halkın egemenliği kullanması yönüyle demokrasi, Doğrudan, Yarı Doğrudan, Yarı Temsili ve Temsili demokrasi olarak dört grupta sınıflandırılmıştır (Güvenç, 2021).

Doğrudan demokrasi, halkın egemenliği ilk elden, aracı koymadan kullanması olarak belirtilmektedir. Bu fikrin mimarı ve kökeni Jean-Jacques Rousseau'nun toplumsal sözleşmesine dayanmakta, egemenliğin devredilemeyeceği görüşüne yaslanmaktadır (Güvenç, 2020b). Doğrudan demokrasi de devlet için lazım olan bütün kararlar ilk elden halk tarafından alınmaktadır. Bu model, demokrasi idealine en yakın sistem olarak bahsedilmekle beraber, nüfusu kalabalık ülkeler yönünden pratikte uygulanması pek de mümkün görülmemektedir. Günümüzde doğrudan demokrasinin örnekleri sadece İsviçre'nin kimi kantonlarında uygulanmaktadır (Tunç, 2008).

Yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin tecellisinin halk ile temsilciler arasında bölüştürüldüğü demokrasi modelidir. Bu modelde demokrasi, egemenliğin kullanımı açısından halkın seçtiği temsilcilere devredilmesi yönüyle temsili demokrasiye, halkoylaması gibi kullanılan yöntemlerle de doğrudan demokrasiye yaklaşmaktadır. Bu bağlamda yarı doğrudan demokrasi temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Yarı doğrudan demokraside, halk egemenliğini halkoylaması, halkın vetosu, halkın teşebbüsü ve temsilcilerin feshi araçlarıyla doğrudan iştirak etmektedir. Yarı doğrudan demokrasi, İtalya ve İsviçre'de uygulanmaktadır (Tunç, 2008).

Yarı temsili demokrasi, halkın yönetimle alakalı kararların alınmasına şahsen katılmadan, sadece bu kararların parlamentoda alınması yönlü etkide buldukları bir yönetim modelidir. Bu modelde, vatandaş, meclisin azledilmesi ve erken seçim, temsilcilerin azledilmesi, dilekçe hakkı, danışma ve halkoylaması ve siyasi grevle parlamentoyu etkileyerek kanuni düzenlemelerde etkinliğini gösterse de direkt yasama faaliyetlerinin içerisinde bulunmamaktadır (Varlık ve Ören, 2003).

Temsili demokrasi, halka ait olan egemenliğin, halkın seçtiği temsilciler vasıtasıyla kullanılmasıdır. Yurttaşların tümü yönetime şahsi olarak iştirak etmediklerinden, aralarından temsilciler seçmek suretiyle meclise göndermeleri temsili demokrasiyi ortaya çıkarmıştır. Temsili demokrasi de esas araç seçimlerdir. Seçmenler ile temsilciler arasındaki ilişki yalnızca seçim zamanlarında kurulsun da, dilekçe hakkı gibi yöntemlerle yurttaşın egemenliğe katılımının sağlanmasına çalışıldığı da gözlemlenmektedir. Temsili demokraside halk namına seçilen temsilci, yalnızca seçildiği bölgenin değil, tüm ülkenin temsilcisi pozisyonundadır. Temsili demokrasiyi günümüz koşullarında uygulayan ülkeler, ABD, Hollanda, Almanya, İngiltere, Japonya ve Türkiye bu modele örnek olarak verilebilir. Bu model, günümüzde uygulanan bir demokrasi yöntemidir. Temsili demokrasilerde siyasi partiler, seçim ve demokratik kitle örgütleri siyasal yapıların oluşumunu sağlamaktadır. Yurttaşın güvenli bir şekilde seçimlere katılması, teşkili sağlanan kurumların iyi işlemesiyle sağlanabilmektedir. Temsili demokrasi günümüzde en çok tercih edilen bir demokrasi modeli olmasına karşın, kimi problemleri de gözden kaçırılmamalıdır. Burada önemli olan husus, yurttaşın seçtiği temsilcileri defalarca inceleyebilmesi ve denetim altında tutabilmesine yönelik mekanizmaların oluşturulması gereklidir (Güvenç, 2021).

1.2. Demokrasinin Unsurları

Demokrasinin bir ülkede yerleşke sağlayabilmesi için demokrasinin unsurlarının da o ülkede bulunması gereklidir. Demokrasinin unsurları şu şekildedir.

Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan partilerdir. Demokratik bir yönetimin işleyebilmesi için siyasi partilerin olması gerekli kılınmıştır. Partiler demokratik yönetimin temel faktörleri olmakta, birden fazla siyasi partinin bulunmasını da içermektedir (Yayla, 2016). Partiler demokrasinin

meşruluğa dayanan yolun kurumsal hale dönüşmüş halidir. Meşruiyetini halktan alan yönetimler bunu demokratik usullerle kurumsallaşmış partilerden almaktadır.

Demokraside düzenli aralıklarla yapılan, gizli oy ve açık sayım döküm ilkesini esas alan seçimlerin olmasını da gerekli kılmaktadır. Demokrasiler seçimler marifetiyle varlık göstermektedir (Köker, 2016: 3). Seçimlerin olmadığı yerlerde, tiranlık, diktatörlük, zorbalık barındıran yönetimler ve iktidarlar mevcuttur. Ancak her seçimin olduğu yerde de demokratik yönetimlerden söz edilemez. Genel olarak belirtilen seçimin olmadığı yerde demokrasi de mevcudiyet gösterememektedir.

Yurttaşlar, seçme ve seçilme hakkında yoksun bırakılamaz. Zira demokratik bir yönetimde bütün yurttaşlar hiçbir kısıtlamaya ve ayrıma tabi tutulmaksızın siyasi haklar yönünden eşittirler (Yayla, 2016: 156) Kimi vatandaşların seçme ve seçilme yönünden yoksun bırakılması, demokrasinin sekteye uğramasına sebebiyet vermekte yönetimde adilane bir meşruiyetin bulunmadığını da göstermektedir. Demokratik yönetimlerde, siyasi eşitlik her şeyden önce tüm kişileri kapsamalı yönetimin meşruluğunu ortaya koymalıdır.

Demokrasilerde muhalefetin varlığı da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu itibarla, sadece siyasi yarışın aleni ve meşru olabildiği yerde demokrasi varlık gösterebilmektedir (Baştürk, 2011). Muhalefetten yoksun bir ülkede, yönetimdekiler hayatları boyu iktidarda kalabilmekte, sınırsız bir hükümlerlik sürebilmektedirler. Muhalefet bir ülkenin sigortası vazifesi görmektedir. Muhalefetin olmadığı bir yerde demokrasiden de bahsedilemez.

Demokrasilerde siyasi yönetimdekiler ebediyen iktidarda kalamaz. Siyasi iktidarların yönetimden gidebilmesinin yegâne yolu seçim yoluyla iktidarın değiştirilmesinden geçmektedir (Köker, 2016: 3). İktidarların seçim marifetiyle değiştirilebilmesi demokrasilerde azınlığın çoğunluk, çoğunluğunda azınlık olduğunu bizlere göstermektedir. Siyasal iktidarlar halka hesap verebilmelidir. Demokrasilerde çoğunluğun yönetimi esas olmakla birlikte azınlığın hakları da korunmalıdır. Yurttaşlar siyasi hakların yanında sendika kurma, seyahat özgürlüğü gibi sivil halklara da sahip olabilmelidirler. Ayrıca demokratik devletlerde yasama, yürütme ve yargı organları ayrı ellerde bulunması gereklidir. Demokrasinin unsurlarından son olarak da sivil toplum örgütlerinin güçlü ve etkili olması gerekmektedir. Demokrasiyle yönetildiğini iddia eden ülkelerin yukarı da bahsi geçen demokrasinin bütün unsurlarını taşıması gerekmektedir. Çünkü bu unsurlar bir bütündür. Bir tek unsuru dahi olmasa o ülkenin demokratik nitelik taşıdığından söz edilemez.

2. Hükümet Sistemleri

Günümüz koşullarında devletler üniter, federal ve bölgeselleşmiş devlet olarak üçe ayrılmaktadır. Bu itibarla yetkinin tek merkezde toplandığı, yasama gücünün bölüştürülmediği, siyasi birliğin tek yasama yönüyle sağlandığı, milleti ve ülkesiyle bölünmez bütünlüğün egemen olduğu siyasi rejimlere sahip devletler üniter yapıli devletlerdir. Hükümet sistemleri ise kuvvetler birliği ve ayrılığına göre biçimlenmektedir. Kuvvetler birliğinde, yürütme organında birleşme oluyorsa diktatörlük ve mutlak monarşi, yasama organında birleşme oluyorsa meclis hükümeti sistemi bulunmaktadır. Kuvvetler ayrılığına dayanan demokratik yönetim şekillerinde ise hükümetin oluşabilmesi için meclisin desteğine ihtiyaç duyulursa parlamenter hükümet sistemi, ihtiyaç duyulmazsa başkanlık sistemi, hem meclisin hem de başkanın desteğine ihtiyaç duyulursa yarı başkanlık sistemi olarak ifade edilmektedir (Turan 2018). Demokratik nitelik taşıyan ülkelerde yasama, yürütme ve yargı organları bütün olarak bir şahsın veya zümrenin bünyesinde birleşmemekte, ayrı olarak görev yapması esas alınmaktadır. Üç organda kuvvetler ayrılığıyla birlikte devlet içerisinde denge ve denetim mekanizmaları oluşturmaktadır.

2.1. Başkanlık Sistemi

2.1.1. Genel Olarak

Başkanlık sistemi, Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) ortaya çıkmış bir sistemdir. Devlet başkanının halk tarafından doğrudan doğruya seçilen, önceden belirlenen görev süresi içerisinde meclisin inisiyatifıyla görevden el çektirilemeyen ve atamasını yaptığı hükümetin de başı olan sisteme

başkanlık sistemi denilmektedir. Lijphart'a göre, bu sistemin iki esas özelliği bulunmaktadır. İlki, parlamentonun başkanı güvensizlik oyuyla istifaya zorunlu kılınmamasıdır. İkincisi başkanın halk tarafından doğrudan veya bir seçim heyeti vasıtasıyla seçilmesidir. Lijphart, bu iki esas özelliği esas almış ve 21 ülke üzerinde incelemelerde bulunarak, ABD, 1962 Anayasa değişikliği sonrası Fransa da ve Finlandiya da başkanlık sisteminin uygulandığını tespit etmiştir. Başkanlık sisteminde yürütme erkinin bütün yetkileri başkan tarafından kullanılmaktadır. Hükümet politikalarının belirlenerek uygulanmasıyla ilgili tüm yetki başkanda bulunduğu için siyasi sorumluluk da başkana aittir. Bu itibarla, başkanın parlamentoya kanun önerisinde bulunma ve bütçe hazırlama yetkileri olmayıp, bu yetkiler parlamento tarafından yapılmaktadır. Başkanın kabinesindeki bakanlar sekreter konumunda olup, başkan tarafından seçilerek emir ve talimatları doğrultusunda hareket etmektedir. Başkan kongreye karşı kullanabileceği yetkiler şunlardır. Kongreye rapor verme, mesaj gönderme, kongre tarafından kabul edilen kanunlarla ilgili veto hakkını kullanma ve olağanüstü durumlarda kongreyi toplantıya çağırma gibi yetkileri bulunmaktadır. Kongrenin de başkana karşı kullanabileceği yetkiler ise şunlardır. Yasa çıkarma, başkanın işlemlerine karşı soruşturma başlatma, başkanı suçlandırarak mahkûm etme, bütçeyi kabul etme, dış politika hususunda nihai karar makamı olarak karar verme ve başkanın yapacağı atamaları onaylama gibi yetkileri bulunmaktadır (Kahraman, 2012).

2.1.2. Başkanlık Sisteminin Temel Özellikleri

Başkanlık sisteminin temel özelliklerinden bahsedilmesi gerekirse, ilk olarak başkanın halk tarafından doğrudan veya dolaylı bir şekilde belirli bir süre için halk tarafından seçilerek iş başına gelmektedir. Fakat başkanın halk tarafından seçilmesi yeterli görülmemektedir. Çünkü Parlamento sisteminde de devlet başkanı halk tarafından seçilebilir. Başkanlık sistemi özelliğini taşıyabilmesi için, başkanın anayasanın kendisine verdiği yetkileri tam olarak fiilen de kullanabilmesi gerekmektedir. İkinci temel özellik organların birbirlerinden katı bir şekilde ayrılması gerekmektedir. Yasama ve yürütme organları birbirlerinden bağımsız olarak görev yapmakta, başkan da parlamentoya karşı sorumlu olmamaktadır. Üçüncü temel özellik yasama ve yürütme organları birbirlerinden bağımsız olduğundan, başkan parlamentoyu feshedemediği gibi, parlamento da başkanın görevine son verememektedir (Kılınç, 2016).

Dördüncü temel özellik başkan tamamen hükümeti kurma ve idare etme yetkisine haizdir. Başkan anayasaya dayanan yetkileri ve sorumlulukları bulunmaktadır. Bu sistemde bir kişi hem yürütmenin içerisinde hem de yasama organında birlikte görev yapamamaktadır. Parlamento kanunları yapar, başkan da kanunlar kapsamında hükümet işlerini yürütür. Yasama ve yürütme arasında fren ve denge sistemi bulunmaktadır (Kahraman, 2012).

2.1.3. Başkanlık Sisteminin Faydalı Yönleri ve Sakıncalı Tarafları

Başkanlık sisteminin faydalarından ve sakıncalarından bahsedilmesi gerekmektedir. Faydaları şu şekildedir. Başkanlık sistemi organlar arasında uzlaşmayı gerekli kılar. Yürütmede istikrarı sağlar. Çünkü başkan parlamento tarafından görevine son verilmemekte, halk tarafından seçilmekte siyasi sorumlulukları da bulunmaktadır. Başkanlık sisteminin daha demokratik nitelik taşıdığı söylenebilir. Parlamentonun kendi kendine çalışmasına da olanak sağlar. Sakıncaları da şu şekildedir. Çifte meşruiyet sorunu yaşanmaktadır. Çünkü yasama ve yürütme organları halk tarafından ayrı ayrı seçilmektedir. Görevden alınamama problemi yaşanmaktadır. Başkanın hükümeti başarısız da olsa görev süresi bitimine kadar hiçbir organ tarafından görevden alınamamaktadır. Organlar arasında uzlaşmanın her zaman sağlanamamasına da gebecektir. Uzlaşma olmadığı zamanda sistem kilitlenmektedir. Siyasal hayatta da kutuplaşmalara neden olarak iktidar mücadelelerinin daha da çetin geçmesine sebebiyet vermektedir (Güler, 2018).

2.2. Parlamenter Sistem

2.2.1. Genel Olarak

Parlamenter sistem, yürütme organının yasama organının içerisinde meydana geldiği ve yürütme organının parlamentoya karşı siyasal sorumluluğunun bulunduğu demokratik anayasal hükümet şeklidir. Yürütme ve yasama organı arasında işbirliği organiktir ve işlevseldir. Kanun yapımı çalışmalarında işlevsel bir işbirliği görülmektedir. Şöyle ki, kanunlar hükümet tarafından hazırlanmakta ve parlamentoda görüşülüp kabul edilmektedir. Bununla beraber, kanunların uygulanabilmesi için de hükümetin işlemler yapması gerekmektedir. Hükümetin parlamentodan çıkması sebebiyle de organik işbirliği mevcuttur. Netice de bu işbirliğinden, başbakan ve bakanlar meclis içindeki çoğunluğundan çıkmakta, devlet başkanı da meclis tarafından seçilmektedir. Parlamenter sistemde yürütme erki başbakan ve bakanlar kurulu tarafından icra edilmektedir. Temel ilkeleri başbakan tarafından belirlenen hükümet politikaları, ortak sorumluluğa sahip bakanlar kurulunca yürütülmektedir. Devlet başkanının hükümet üzerinde herhangi bir sorumluluğu bulunmayıp, sembolik yetkileri vardır. Devlet başkanınca yapılan bütün işlemlerin yükümlülüğü, karşı-imza kuralı ile başbakan ve bakanlara yüklenmiştir (Kahraman, 2012).

2.2.2. Parlamenter Sisteminin Temel Özellikleri

Parlamenter sisteminin temel özelliklerinden bahsedilmesi gerekirse, ilk olarak yürütme çift başlıdır. Yürütme organı bir kişi ile kurul arasında bölüştürülmüştür. Yürütmenin kişi tarafını sembolik yetkileri olan devlet başkanı kurul tarafını ise bakanlar kurulu oluşturmaktadır. Bakanlar kurulu başbakan ve bakanlardan, devlet başkanı ise cumhurbaşkanı veya hükümdardan meydana gelmektedir. Devlet başkanı siyasi yönden sorumsuzken, bakanlar kurulu meclise karşı sorumludur. Bu sistemde devlet başkanı doğrudan halk tarafından seçilmemekte, bakanlar kurulu milletvekilleri içerisinde teşkili sağlanmaktadır. İkinci temel özellik, yürütme organının göreve geliş şeklidir. Yürütmenin ilk kanadı olan devlet başkanı monarşilerde veraset yoluyla, cumhuriyetlerde ise meclis vasıtasıyla belirlenir. İkinci kanadı olan bakanlar kurulu ise meclis vasıtasıyla çeşitli yöntemlerle belirlenmektedir. Bu durum parlamenter sistemde çift başlı olan yürütmenin belirlenmesinde halkın doğrudan tesiri bulunmamaktadır. Çünkü devlet başkanı ile bakanlar kurulunun teşkili meclis tarafından sağlanmaktadır. Üçüncü temel özellik ise devlet başkanının siyasi olarak sorumsuz olmasıdır. Bakanlar kurulunun meclise karşı siyasal sorumluluğu bulunmaktayken, devlet başkanının böyle bir sorumluluğu yoktur. Bu itibarla parlamenter sistemde, devlet başkanının göreve geliş yöntemi nasıl olursa olsun meclis tarafından azledilememektedir. Fakat buradan devlet başkanının her ne olursa olsun hiçbir şekilde dokunulamayacağı anlaşılmalıdır. Çünkü devlet başkanını azledemeyen parlamento kimi yollarla hukuki yollarla değil ruhen devlet başkanını istifaya zorlayabilmektedir (Kılınç, 2016).

Dördüncü temel özellik, yürütme organının içerisinde bakanlar kurulunun parlamentoya karşı bireysel ve kolektif sorumluluk taşınmasıdır. Beşinci temel özellik ise yürütme organının parlamentoyu feshetme yetkisine sahip olmasıdır. Belirli bir dönem için seçilen parlamentonun, süresi dolmadan seçimlerin yenilenmesi suretiyle varlığının sona erdirilmesidir (Kahraman, 2012).

2.2.3. Parlamenter Sisteminin Faydalı Yönleri ve Sakıncalı Tarafları

Parlamenter sistemin faydalarından ve sakıncalarından bahsedilmesi gerekmektedir. Faydaları şu şekildedir. Parlamenter sistemin esası rejimde kilitlenmeleri önleyecek mekanizmaların mevcudiyetidir. Çünkü yürütme ve yasama organları arasında herhangi bir kriz çıkması hali genel itibarıyla düşüktür. Krizin çıkması halinde bile fesih ve güvensizlik oyu gibi çözüm yolları bulunmakla beraber, krizin devam etmesi halinde erken seçim yoluyla demokratik sistem kurtarılmaktadır. Fesih ve güvensizlik oyu gibi çözüm yollarıyla tikanıkların giderildiği gibi faydalarından dolayı parlamenter sistemde esnek ve çözüm üretilebilir bir sistem olarak görülmektedir. Bu sistem, uzlaşmacı ve paylaşımcı bir yapıya haizdir. Çünkü hükümet olan her şeyi elde edemez.

Hükümetin görevini devam ettirebilmesi için parlamentonun güvenine bağlı kılınmıştır. Ayrıca koalisyon hükümetleri aracılığıyla birçok siyasi parti hükümette yer alma imkânına sahiptir. Muhalefet partileri de yasama çalışmalarına ve hükümetin denetlenmesine iştirak ederek sistemden dışlanmamaktadır. Nihayetinde devlet başkanının da parlamenter sistemde kriz zamanlarında uzlaştırıcı bir etkisi bulunarak, arabuluculuk rolünü üstlenmektedir. Parlamenter sistemin sakıncaları da şu şekildedir. Parlamenter sistemde, hükümetler parlamentonun güvenine dayanmaktadır. Zira parlamento hükümeti her zaman görevden alabilme ihtimali bulunmaktadır. Bu bağlamda, hükümetler de istikrar olabilme ve bunu devam ettirebilme problemiyle sürekli karşılaşmaktadır. Örneğin Türkiye’de sadece 1961 ile 1981 yılları arasında 21 tane hükümet kurulmuştur. Parlamenter sistemde, hükümetlerin istikrarsızlıkları askeri darbe gibi demokrasi yönlü gelişmeler de olumsuzluğa sebebiyet vermektedir. Bu sistem, hükümetlerin etkinliği zayıf, düşük profilli hükümetlere de neden olmaktadır. Koalisyonlarda hükümetlerin icraatta bulunmaları çok zayıf olmakta ve sorumluluk olarak da ortaklar birbirlerini devamlı suçlamakta, bu durumda yönetimin zafiyetini göstermektedir (Çağlar, 2017).

2.3. Yarı-Başkanlık Sistemi

2.3.1. Genel Olarak

Yarı-başkanlık sistemi, parlamenter sistemle başkanlık sisteminin arasında bir hükümet sistemi olup, her ikisinin özelliğini de içerisinde barındırmakta, melez bir sistem olarak da anılmaktadır. Yarı-başkanlık sisteminde, devlet başkanı direkt olarak halk tarafından seçilmekte ve güçlü yetkilere haiz olmakla başkanlık sistemini anımsatmaktadır. Parlamento içerisinden çıkan ve onun güvenine dayanan, başbakan ile bakanlar kurulunun mevcudiyetiyle de parlamenter sistemi anımsatmaktadır. Yarı-başkanlık sistemi çift başlıdır. Yürütmenin yetkileri, devlet başkanıyla başbakan tarafından bölüştürülmüştür. Çift otorite meydana getirmektedir. Bu sistemde, devlet başkanının hususi yürütme yetkileri bulunmakla, başbakan ve bakanlar kuruluna ise ikincil yetkiler tevdi edilmiştir. Hususiyetle devlet başkanı, dış politikada, milli savunmada, kimi üst düzey kamu yöneticilerinin atamalarında ve olağanüstü hallerde önemli yetkilerle donatılmıştır. Devlet başkanı, bakanlar kuruluna başkanlık ederek mühim kararlar alabilmektedir. Başbakanın başkanlığında bakanlar kurulunun toplanabilmesi için de devlet başkanından yazılı izin alınması gerekir, toplantılar rutin ve önemsiz işler üzerinedir. Hükümetin alabileceği önemli kararlar kararnameyle devlet başkanına sunulmaktadır. Devlet başkanı yarı-başkanlık sisteminde sembolik olarak değil icrai yetkilerle iş başındadır (Kahraman, 2012).

2.3.2. Yarı-Başkanlık Sisteminin Temel Özellikleri

Yarı-başkanlık sisteminin temel özelliklerinden bahsedilmesi gerekirse, ilk olarak devlet başkanının halk tarafından seçilmesidir. Bu yönüyle, başkanlık sisteminde olduğu gibi demokratik meşruiyete dayanan düalist bir yapıyı sergilemektedir. İkinci temel özellik, devlet başkanının hususi yetkilerle donatılmasıdır. Başkan yetkilerle güçlendirilmesi sistemin gereklerindedir. Üçüncü temel özellik ise, bakanlar kurulunun yasama güvenine tabi kılınması, devlet başkanının yasamayı feshetmesi yahut yasama yetkisine haiz olması veya her iki yetkiyi de elinde bulundurmasıdır (Kılınç, 2016).

2.3.3. Yarı-Başkanlık Sisteminin Faydalı Yönleri ve Sakıncalı Tarafları

Yarı-başkanlık sisteminin faydalarından ve sakıncalarından bahsedilmesi gerekmektedir. Faydaları şu şekildedir. Başkanlık sisteminde, başkanın halk tarafından desteğini kaybetmesi halinde dahi görevinden azledilemezken, yarı-başkanlık sisteminde, yürütme organı düalist yapıda olduğundan Başbakan’ın gensoruyla görevden azledilmesi mümkün olmakta, devlet başkanının da parlamentoyu azledebilmesiyle birlikte düşünüldüğünde yarı-başkanlık sisteminin esnek bir yapıda olmasına imkân tanımaktadır. Başkanlık sisteminde yeniden seçilme yasakları başkanın halka hesap verebilirliğini zayıflatmakta, yarı-başkanlık sisteminde ise özellikle Fransa’da başkanın birden çok seçilebilmesi hususunda bir sınırlamaya tabi tutulmaması bu sistemde katılığa da yol açmamaktadır. Yarı-başkanlık

sistemi, sistemdeki tıkanıklıkları önleyici bir mekanizmaya haizdir. Bu durumu, nöbetleşe otoritenin güçlendirilmesiyle sağlandığı iddia edilmektedir. Çünkü yürütmenin zayıf kanadı devlet başkanlığına ulaşabildikleri takdirde aynı güçlü otoriteyle yönetme yetkisine haiz olacaklardır. Devlet başkanı güçlü konumu düşünüldüğünde hakiki anlamda tarafsızlığı sağlayabilirse sistemde tıkanıklıklar yaşanmamaktadır. Yarı-başkanlık sisteminin sakıncaları da şu şekildedir. Yarı-başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme halk tarafından seçildiğinden çıkması muhtemel krizlerde her iki tarafında kendisini meşru görmesi sebebiyle, sistemde tıkanıklıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Devlet başkanının ayrı bir siyasi partiden, parlamentonun da ayrı bir siyasi partiden seçildiği göz önüne alındığında çıkması muhtemel krizlerde devlet başkanı meclisi azledebileceği gibi yenilenecek seçimlerde de benzer bir meclis çoğunluğu karşısına çıkması durumunda sistem krizi çıkmakta, çoğunlukla da bu durum askeri darbeler zemin hazırlamaktadır (Polater, 2014).

3. Seçme Yöntemleri ve Seçim Sistemleri

Modern devletin meşru yönetim şekli demokrasidir. Demokrasinin modern yöntemi ise nüfusun kalabalıklaşmasıyla birlikte doğrudan yapılamamakta temsili olarak uygulanmaktadır. Demokrasinin modern yönetim şekli ise temsili demokrasi olduğuna göre, seçim zannedildiği gibi yalnızca yöneticileri seçme veya seçilenlerin yönetimine onayı verme olarak değerlendirilemez. Seçimin gerçek anlamda seçim olabilmesi, demokrasinin mevcudiyeti yönünden zorunludur ki, keza devlet yönetimi de demokratik seçimlerle meşruiyet kazanmaktadır. Modern demokratik nitelik taşıyan ülkelerde seçimin vazgeçilmezliği belirtildikten sonra, seçim sistemleri dar ve geniş anlamda ortaya konulması gerekmektedir. Geniş anlamda seçim sistemi; seçme-seçilme yeterliliği, adaylıklar, oy verme ve tasnif işlemleri, seçimlerin yönetimi ve denetimi hususlarını kapsamaktadır. Dar anlamda seçim sistemi ise; seçmenlerin oylarının meclis sandalyelerine dönüştürülmesi hususunu içermektedir ki, nispi temsil, çoğunluk, karma seçim sistemleri, basit, mutlak, barajlı yahut barajsız gibi çok sayıda çeşitliliği barındırmaktadır (Köker, 2006). Seçim sistemleri çoğunluk, nispi temsil ve karma seçim olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Ayrıca her seçim sisteminin kendisine has seçme yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler ülkelerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarına göre değişim göstermektedir. Seçme yöntemleri, seçim sistemlerine göre de değişiklik arz etmektedir. Çoğunluk sisteminde seçme yönteminin ayrıldığı esas nokta, seçimin tek adlı mı, yoksa listeli mi olacağı hususudur. Nispi temsil sistemindeyse, sadece liste yöntemi uygulanabilmektedir. Bu bağlamda, seçimler tek mi veya iki turlu mu olacağı konusu çoğunluk sisteminde geçerlilik göstermekte, nispi temsilde ise uygulanamamaktadır (Özgül, 2002).

3.1. Seçme Yöntemleri

3.1.1. Dar Bölge Yöntemi (Tek Adlı Seçim)

Ülkenin her seçim çevresinden bir temsilcinin seçildiği yöntem dar bölge/tek adlı seçim olarak adlandırılmaktadır. Seçime iştirak eden her parti, her seçim çevresinde bir tane aday ismi gösterebilmekte, seçmenler de yalnızca bir aday için oy kullanmaktadır. Örnek vermek gerekirse bu sistemin ilk beşiği olan İngiltere’de Avam Kamarası üye sayısı kadar seçim çevresine ayrılmıştır. Başka bir örnek olarak Türkiye’de kaç tane milletvekili varsa, milletvekili sayısınca seçim çevresi oluşturulmaktadır (Türk, 2006). Dar bölge seçme yöntemi tek turlu, iki turlu, tercihli oylu ve devredilen oy olarak ayrılmaktadır.

3.1.1.1. Tek Turlu (Basit)

Bu sistemin beşiği olan İngiltere’de genel kabul görmüş bir sözle “*çizgiyi ilk geçen, en çok oy alan, sandalyeyi kazanır*” deyişle de belirtilen yöntemden denir. Seçmenler tek turda bir defa oy kullanmasının yeterli olduğu ve en çok oy alan adayın da seçimi kazandığı seçme yöntemidir. Bu

yönteme tek turlu çoğunluk sistemi veya dar bölge basit çoğunluk sistemi de denilmektedir (Türk, 2006)

3.1.1.2. İki Turlu

Fransa'da halen uygulanmakta olan yönteme göre, her seçim çevresinden, meclise tek aday seçilmektedir. İlk turda geçerli oyların salt çoğunluğunu yani yarısından bir fazlasını adaylardan hiçbiri elde edemezse, belirli bir süre sonra ikinci tur oylama yapılmakta, ikinci oylama da basit çoğunluğu elde eden adayın seçimi kazandığı seçime iki turlu seçme yöntemi denilmektedir (Özgül, 2002).

3.1.1.3. Tercihli Oylu

Avustralya'da uygulanan bir yöntemdir. Bu yöntemde, seçmenler, seçilmesini istedikleri adayları tercihlerinin sırasına göre 1,2,3,4... şeklinde numaralandırmaktadır. Oyların tasnifinde seçmenin ilk tercihleri dikkate alınarak yapılmaktadır. Örneklendirme yapılırsa, 10.000 geçerli oyun kullanıldığı bir seçim çevresinde Ali, Burak, Cemal ve Davut adaydır. Adayların birinci tercih oy dağılımı şu şekildedir.

Ali 1200 geçerli oy,

Burak 3500 geçerli oy,

Cemal 4500 geçerli oy

Davut 800 geçerli oy almıştır. Salt çoğunluk ise 5001'dir.

Görüldüğü üzere 5001 üzere oy alan aday bulunmadığından dolayı en az birinci tercih oyu alan aday Davut seçimi kaybetmiştir. Davut'un 2. Tercih oylarının diğer adaylara dağılımı ise şu şekildedir.

Burak 180 oy,

Cemal 600 oy ve Davut'un oy pusulasındaki ikinci tercihte bulunmadığı 20 oy'da bulunmaktadır.

Böylelikle toplam oy değerlendirmesinde

Burak $3500 + 180 = 3680$

Cemal $4500 + 600 = 5100$ oy olduğundan Cemal salt çoğunluğu sağladığı için bu seçme yönteminde seçimi kazanmış olacaktır (Özgül, 2002).

3.1.1.4. Devredilen Oy

Bu yöntemin en önemli hususiyeti, adayların, oylarını kimi durumlarda başka bir adaya devrini yapılabildiği seçme yöntemidir. Her seçim çevresinden her parti tek aday gösterebilmektedir. Seçim çevrelerinin her birinde salt çoğunluğu elde eden aday seçimi kazanmaktadır. Fakat salt çoğunluğu sağlayamayan bir aday, başka bir seçim bölgesindeki kendi partisinden bir veya birkaç adaya oylarını devredebilmektedir (Özgül, 2002).

3.1.2. Listeli Seçim

Her seçim çevresinden bir değil de birden fazla adayın seçilebilmesi için listeler kullanılarak uygulanan seçme yöntemine listeli seçim denilmektedir. Her parti seçilecek milletvekili âdeti kadar ismi belirleyerek adaylar listeler halinde seçmene sunulmaktadır. Seçmenler adayların yer aldığı parti listelerini iki farklı şekilde kullanmaktadır. İlki sabit liste, ikincisi ise karma listedir. Seçmenler liste üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmaksızın aday listesini olduğu gibi kullanması sabit/blok listedir.

Seçmenler listedeki adaylardan bir bölümünü çizip, yerlerine başka adayları yazarak kullanmasına da karma liste denilmektedir (Türk, 2006).

3.2. Seçim Sistemleri

Seçim sistemleri genelinde “*temsilde adalet*” ve “*yönetimde istikrar*” kaidelerinden birisine ağırlık vermektedir. Bu bağlamda, çoğunluk sistemleri yönetimde istikrarı benimserken, nispi temsil sistemleri ise temsilde adaleti benimsemektedir. Belirtilen iki kaide temelinde birbirlerinin karşısındadır ve ters yönde işlerlik göstermektedirler. Temsilde adalet ve yönetimde istikrarı birlikte uygulamaya çalışan kimi ülkelerde ise karma seçim sistemleri uygulanmaktadır (Türk, 2006).

3.2.1. Çoğunluk Seçim Sistemi

Seçim tarihinde ilk defa kullanılan ve oldukça kolay bir sistemdir. Çoğunluk sisteminde, bir seçim çevresinde seçmen tarafından kullanılan geçerli oyların çoğunluğunu alan aday veya parti o seçim çevresindeki temsilciliği veya temsilciliklerin bütününe almaya hak kazanmaktadır. “*Önde bitiren yarıyı kazanır*” deyiimiyle özdeşleşmiş bir sistem olup, en çok oyu elde eden adayın seçimi kazanması olarak da belirtilmektedir. Çoğunluk sistemi, yerel seçimlerde ve meclis seçimlerinde kullanılabilir (Aydoğdu, 2015b). Çoğunluk sistemi üç farklı şekilde uygulanmaktadır.

3.2.1.1. Basit Çoğunluk (Nispi Çoğunluk)

Bir seçim çevresinde aday veya listenin seçilmesi için herhangi bir oran veya miktarın şart koşulmadığı yarışmalar arasında en çok oyu alan adayın kazandığı yöntemdir. Örneklendirme yapılırsa, 10.000 geçerli oyun kullanıldığı bir seçim çevresinde K, L, M ve N partisi seçime iştirak etmektedir. Partilerin oy dağılımı şu şekildedir.

K Partisi 1000 geçerli oy

L Partisi 1500 geçerli oy,

M Partisi 1400 geçerli oy

N Partisi 1600 geçerli oy almıştır. Bu sisteme göre N Partisinin adayı veya listesi seçimin galibidir (Özgül, 2002).

3.2.1.2. Mutlak Çoğunluk (Salt Çoğunluk)

Bir seçim çevresinde adayların veya listelerin seçimleri kazanabilmesi için geçerli oyların yarısından bir fazlasını almaları gerekli yöntem mutlak çoğunluk yöntemi denmektedir. Bu yöntem, basit çoğunluk yöntemine göre seçmenlerin yönelimlerini daha gerçekçi bir şekilde yansıtmaktadır. Mutlak çoğunlukta, geneli itibarıyla seçimler ilk oylamada salt çoğunluk elde edilemediğinden, seçimler ikinci oylamaya kalmaktadır. İkinci oylamada istenilen çoğunluk ise basit çoğunluktur. Mutlak çoğunluğa örnek verilmesi gerekirse, 5 adayın katıldığı seçimde kullanılan geçerli oy 20.000 ise 10.001 oyu alan aday seçimi kazanmaktadır (Koçak, 2019).

3.2.1.3. Mevsuf Çoğunluk (Nitelikli Çoğunluk)

Bir seçim çevresinde adayların veya listelerin seçimleri kazanabilmesi için, öncesinde kanunlarda belirlenen salt çoğunluğun üzerinde bir oranda (2/3, 3/4, 7/10) oy alınmasını gerekli kılan sisteme mevsuf çoğunluk yöntemi denilmektedir. Örneklendirme yapılırsa, 10.000 geçerli oyun kullanıldığı bir seçim çevresinde 2/3 oranı şart koşulmuşsa, seçimi kazanabilmek için 6.667 geçerli oy alınması gereklidir. Çoğunluk sisteminin bu uygulama şekli parlamento seçimlerinde tercih

edilmemekte, üst düzey kamu yöneticilerinin belirlenmesinde, anayasa değişikliklerinde kullanılan bir yöntemdir (Özgül, 2002).

3.2.1.4. Çoğunluk Sisteminin Değerlendirilmesi

Çoğunluk sistemleri oldukça kolay, karmaşık hesap işlemleriyle uğraştırmayan seçim sistemidir. Seçmen tarafından oy kullanımı ve sonucu açısından son derece anlaşılırdır. Bu sebeple seçmen, sistemin basitliğinden iktidar olmasını istediği partiye oy vermektedir. Bu sistemde yarar ilkesi öncelikli olup, en hususi tarafı tek bir partinin iktidar olmasını sağlamaya yöneliktir. Genellikle seçimlerde iki parti iktidar için yarışmakta, bu iki partinin muhalefet ve iktidar olarak yer değiştirdiği bir siyasal yapılanmaya da neden olmaktadır. Yönetimde istikrarı öngörmekte, en sakıncalı tarafı da kimi zaman çok adaletsiz sonuçlara sebebiyet vermektedir (Türk, 2006).

3.2.2. Nispi Temsil Seçim Sistemi

Nispi temsil seçim sistemi, siyasi partilerin seçimlerde elde ettikleri oyları oranında mecliste temsil edilmelerini sağlayan bir sistemdir. Bu sistemde temsilde adalet ilkesi benimsenmiştir. Çoğunluk sisteminde, her seçim çevresinden bir temsilci seçilmekteyken, nispi temsil sisteminde her seçim çevresinden birden fazla temsilci seçilmektedir. Bu bağlamda, seçim çevreleri her vakit çok adlı, geniş bölgeli ve liste usulü uygulanmaktadır. Nispi temsil de listelerdeki adayların sıralamaları ayrı bir önem taşımaktadır. Zira her partinin aday listelerindeki o partinin elde ettiği temsilci sayısı kadar aday, oradaki sıralamaya göre temsilci seçilmektedir (Türk, 2006). Nispi temsil seçim sisteminin uygulamaları; d'Hondt, Klasik Sainte-Lague, Sainte İskandinav Versiyonu ve Türk Sistemidir.

3.2.2.1. d'Hondt Sistemi

d'Hondt sisteminde, seçim çevresinden elde edilen oyların bölüştürülmesi işleminden sonra açığa kalan temsilcilik veya artık oy problemi bulunmamaktadır. Tespit edilen seçim çevresindeki temsilciliklerin parti listeleri veya bağımsız adaylar arasında bölüştürüldüğü d'Hondt sistemi şu şekildedir. Her bir partiye adayların elde ettikleri geçerli oylar alt alta yazılmaktadır. Daha sonrasında bu oylar, seçim çevresinden seçilecek temsilci adetine kadar sırasıyla 1'e,2'ye,3'e ... bölünmektedir. Bu işlemin bitimine müteakip elde edilen sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanmakta ve temsilcilikler bu sıralamaya göre partilere ve bağımsız adaylara dağıtılmaktadır. Örneklendirme yapılırsa; Çorum ili seçim çevresinde 4 temsilci seçilmekte ve 300.000 geçerli oy kullanılmıştır. X Partisi 150.000 geçerli oy, Y Partisi 90.000 geçerli oy ve Z Partisi 60.000 oy almış olsun.

X Partisinin 150.000 geçerli oyu, 4 temsilci sayısına kadar bölünür.

1'e (150.000), 2'ye (75.000), 3'e (50.000) ve son olarak 4'e (37.500) bölünür.

Y Partisinin 90.000 geçerli oyu, 4 temsilci sayısına kadar bölünür.

1'e (90.000), 2'ye (45.000), 3'e (30.000) ve son olarak 4'e (22.500) bölünür.

Z Partisinin 60.000 geçerli oyu, 4 temsilci sayısına kadar bölünür.

1'e (60.000), 2'ye (30.000), 3'e (20.000) ve son olarak 4'e (15.000) bölünür.

d'Hondt sistemine göre 4 temsilcilik için partilerin elde ettikleri en büyük 4 büyük oy tespit edilmektedir. Buna göre X Partisi 150 bin oy ile 1 temsilci, Y Partisi 90 bin oy ile 1 temsilci, X Partisi 75 bin oy ile 1 temsilci ve Z Partisi 60 bin oy ile 1 temsilci olmak üzere, X Partisi 2 temsilci, Y ve Z Partileri 1'er temsilci kazanmıştır (Koçak, 2019)

3.2.2.2. Klasik Sainte – Lague Sistemi

d'Hondt sisteminde küçük partilerin aleyhine olan sonuçların ortadan kaldırılmasına yönelik geliştirilen seçim sistemidir. d'Hondt sistemine benzerlik göstermektedir. Aralarındaki nüans bölme işlemindeki bölen sayılarının dizilişindedir. Bu sistemde partiler veya bağımsız adayların aldıkları oylar sadece tek sayılı bölenlerle 1'e, 3'e, 5'e, ... bölünmektedir. Bölme işleminden sonra sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve temsilcilikler bu sıralamalar esas alınarak dağıtımı yapılır. Örneklendirme yapılırsa; Çorum ili seçim çevresinde 4 temsilci seçilmekte ve 300.000 geçerli oy kullanılmıştır. X Partisi 150.000 geçerli oy, Y Partisi 90.000 geçerli oy ve Z Partisi 60.000 oy almış olsun.

Partilerin aldıkları oylar (1, 3, 5, 7'ye...) şeklinde sayılara bölünmektedir.

X Partisinin 150.000 geçerli oyu,

1'e (150.000), 3'e (50.000), 5'e (30.000), 7'ye (21.428) bölünür.

Y Partisinin 90.000 geçerli oyu,

1'e (90.000), 3'e (30.000), 5'e (18.000), 7'ye (12.857) bölünür.

Z Partisinin 60.000 geçerli oyu,

1'e (60.000), 3'e (20.000), 5'e (12.000) 7'ye (8.571) bölünür.

Klasik Sainte- Lague sistemine göre 4 temsilcilik için partilerin elde ettikleri en büyük 4 büyük oy tespit edilmektedir. Buna göre X Partisi 150 bin oy ile 1 temsilci, Y Partisi 90 bin oy ile 1 temsilci, Z Partisi 60 bin oy ile 1 temsilci ve X Partisi 50 bin oy ile bir temsilci olmak üzere, X Partisi 2 temsilci, Y ve Z Partileri 1'er temsilci kazanmıştır (Aydoğdu, 2015b).

3.2.2.3. Sainte-Lague İskandinav Versiyonu

İskandinav ülkeleri, klasik sainte-lague sisteminin küçük partilerin mecliste temsil keyfiyetini fazlasıyla artırdığını belirterek, istikrarı ön planda tutmak amacıyla ilk bölme 1.4 olarak belirlemişlerdir. Bu sistemde bölen sayılarının dizilişi şu şekildedir. İlk önce 1.4'e, 3'e, 5'e, 7'ye... Şeklinde bölünmektedir. Bölme işleminden sonra sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve temsilcilikler bu sıralamalar esas alınarak dağıtımı yapılır. Örneklendirme yapılırsa; Çorum ili seçim çevresinde 4 temsilci seçilmekte ve 300.000 geçerli oy kullanılmıştır. X Partisi 150.000 geçerli oy, Y Partisi 90.000 geçerli oy ve Z Partisi 60.000 oy almış olsun.

Partilerin aldıkları oylar (1.4, 3, 5, 7'ye...) şeklinde sayılara bölünmektedir.

X Partisinin 150.000 geçerli oyu,

1.4'e (107.142), 3'e (50.000), 5'e (30.000), 7'ye (21.428) bölünür.

Y Partisinin 90.000 geçerli oyu,

1.4'e (64.285), 3'e (30.000), 5'e (18.000), 7'ye (12.857) bölünür.

Z Partisinin 60.000 geçerli oyu,

1.4'e (42.857), 3'e (20.000), 5'e (12.000), 7'ye (8.571) bölünür.

Sainte- Lague İskandinav versiyonunda 4 temsilcilik için partilerin elde ettikleri en büyük 4 büyük oy tespit edilmektedir. Buna göre X Partisi 107.142 oy ile 1 temsilci, Y Partisi 64.285 oy ile 1 temsilci, X Partisi 50 bin oy ile 1 temsilci ve Z Partisi 42.857 oy ile 1 temsilci olmak üzere, X Partisi 2 temsilci, Y ve Z Partileri 1'er temsilci kazanmıştır. Temsilcilik sayısının daha fazla olması halinde Z Partisinin diğer partilere oranla temsilcilikte şansının daha düşük olacağı görülecektir (Özgül, 2002).

3.2.2.3. Türk Sistemi

Türk sisteminde bir yönüyle Sainte-Lague sisteminde yapılmak istenilenin tam tersi yapılmaktadır. Klasik sainte küçük partilerin parlamentoda temsil keyfiyetini artırırken, Türk sisteminde büyük partilerin temsil oranı yükseltilmektedir. Bu sistemde bölünmelerin 1,5'ten başlayarak yarımşar aralıklarla 1,5-2-2,5-3-3,5... şeklinde bölünmektedir. Bölme işleminden sonra sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve temsilcilikler bu sıralamalar esas alınarak dağıtımı yapılır. Örneklendirme yapılırsa; Çorum ili seçim çevresinde 4 temsilci seçilmekte ve 300.000 geçerli oy kullanılmıştır. X Partisi 150.000 geçerli oy, Y Partisi 90.000 geçerli oy ve Z Partisi 60.000 oy almış olsun.

Partilerin aldıkları oylar (1.5, 2, 2.5, 3 ve 3.5...) şeklinde sayılara bölünmektedir.

X Partisinin 150.000 geçerli oyu,

1.5'e (100.000), 2'ye (75.000), 2,5'e (60.000),3'e (50.000) bölünür.

Y Partisinin 90.000 geçerli oyu,

1.5'e (60.000), 2'ye (45.000), 2,5'e (36.000), 3'e (30.000) bölünür.

Z Partisinin 60.000 geçerli oyu,

1.5'e (40.000), 2'ye (30.000), 2,5'e (24.000),3'e (20.000) bölünür.

Türk Sisteminde 4 temsilcilik için partilerin elde ettikleri en büyük 4 büyük oy tespit edilmektedir. Buna göre X Partisi 100 bin oy ile 1 temsilci, yine X Partisi 75 bin oy ile 1 temsilci, Y Partisi 60 bin oy ile 1 temsil ve X Partisi 60 bin oy ile 1 temsilci olmak üzere, X Partisi 3 temsilci ve Y Partisi 1 temsilci elde etmiş Z Partisi herhangi bir temsilcilik elde edememiştir (Türk, 2006).

3.2.2.4. Nispi Temsil Sisteminin Değerlendirilmesi

Çoğunluk sisteminde toplumun büyük bir kesimi temsil edilemediğinden, bu duruma bir tepki olarak nispi temsil sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Nispi temsilin esası her partinin oyu oranında temsil edilmesine dayandırılmakta, temsilde adaletin olmasına yönelik bir sistemi esas almaktadır. Esasında bu sistem demokrasilerde halk tarafından yönetim anlayışı gereği farklı görüşlerdeki partilerin mecliste yer almasını sağlamakta, hiçbir oy heba edilmeyerek temsilciler kalmamaktadır. Seçmen istediği parti veya adaya oy verdiğinde mecliste temsil edileceğinin bilincinde olarak seçimlere iştirak edecektir. Nispi temsil sisteminde seçimlere blok liste halinde girilmesinin seçmeni partisinden ve seçimden uzaklaştıracağı düşünülse de, ön seçim yöntemi ile teşkili kılınan aday sıralamaları da bu problemi ortadan kaldıracaktır. Temsilde adalet, siyasi partilerin sayısını da artırmaktadır. Meclislerde aşırı oranda temsile dayanan çok fazlasıyla siyasi partiler yer edinmektedir. Bu sistemin en büyük sorunlarından birisidir (Koçak, 2019).

3.2.3. Karma Seçim Sistemi

Nispi temsil ile çoğunluk sisteminin sakıncalarını gidermeye yönelik ilk çalışmalar, bu iki sistemin çeşitli karmaları üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Çoğunluk ve nispi temsil sisteminin ikisinin de eşit derece kullanılmaya çalışıldığı bir sistem ortaya çıkmıştır. Karma seçim sisteminin uygulandığı ülke Almanya'dır. İkinci dünya savaşından sonra Almanya seçim sistemi, nispi temsil ile dar bölge çoğunluk yöntemini uygulamaktadır. Almanya'da seçmenlerin iki adet oyu bulunmakta, ilkini bölgesindeki adaya, ikincisini parti listesine vermekte, bu iki oyu tek oy pusulası üzerinde kullanmaktadır. Seçmenlerin kullandığı ilk oy, kendi seçim çevrelerindeki tek adaylar içindir. Bu oyların değerlendirilmesi çok kolaydır. İkinci oyların parlamentoda teşkili sağlanacak olan siyasi partilerdir. İkinci oylamanın hesaplamasında parti listelerine verilen oylar d'Hondt sistemine göre yapılmaktadır (Türk, 2006).

4. Türk Anayasalarında Uygulanan Hükümet ve Seçim Sistemleri

4.1. Türk Anayasalarında Uygulanan Hükümet Sistemleri

1876 yılından günümüze değin anayasalarda kabul edilen hükümet sistemleri kısaca şu şekildedir.

1876 Kanun-u Esasi; bu anayasanın iki meclisli bir yapısı bulunmasına rağmen kanunların yürürlüğe girmesinde hükümdarın onayına tabi olması ve hükümdarın meclisi azledebilmesi gibi yetkilerden dolayı bu anayasal düzende meşruti monarşi kurulamamıştır. Ortada çift başlı yürütme organı olmasına rağmen hükümdarın parlamentoyu feshetme gibi güçlü yetkileri bulunması nedeniyle bu anayasa parlamenter sistem özelliği de göstermemektedir. Bu itibarla, 1876 Kanun-u Esasinin ilk hali *mutlak monarşi sistemi* olarak ifade edilmektedir (Erat, 2015).

1909 Anayasa değişikliği; 1876 Kanun-u Esasinin yetersiz olan yasama ve yürütme organları demokratikleştirilmeye çalışılmış, kuvvetler arasındaki ilişkiler parlamenter sisteme yönelik yumuşak, işbirliğine dayalı fakat parlamentoyu daha da güçlendirecek şekilde düzenlenmiştir. Bu bağlamda 1909 Anayasa değişikliğiyle birlikte, anayasa *meşruti monarşi sistemi* olduğu belirtilebilir (Küçük, 2013).

1921 Teşkilat-ı Esasiye; kuvvetler birliğine dayanan bu anayasada, Büyük Millet Meclisi yeni devletin kuruculuk vasfını üzerinde taşımasından dolayı yasama ve yürütme yetkilerinin tümünü bünyesinde toplamıştır. Bu bağlamda hükümet sistemi olarak 1921 Teşkilat-ı Esasiye *meclis hükümeti sistemi* olarak ortaya konmuştur (Erat, 2015).

1924 Teşkilat-ı Esasiye; bu anayasa kimi yönleriyle meclis hükümeti sisteminin, kimi yönleriyle de parlamenter hükümet sisteminin hususiyetlerini barındırmaktadır. Her ne kadar kuvvetler parlamentoda toplanmış ise de görevler ve fonksiyonlar ayrılmıştır. Karma nitelikleri ortaya koyan bu anayasa *karma hükümet sistemini* benimsemiştir (Küçük, 2013).

1961 Anayasası; askerî darbe sonrasında hazırlanan anayasa ile kuvvetler birliği tamamen terk edilmiş, kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan klasik parlamenter hükümet sistemi benimsenmiştir. Yasama yetkisi TBMM'ye yürütme yetkisi de cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulundan oluşan ikili bir yapıya verilmiştir. Bu anayasa ile Türkiye tamamıyla *parlamenter hükümet sistemine* geçmiştir (Erat, 2015).

1982 Anayasası; askerî darbe sonrasında hazırlanan 1982 anayasa ile de parlamenter hükümet sistemi benimsenmiştir. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından TBMM üyeleri arasından atanmaktadır. Bakanlar ise meclis içerisinde veya seçilme yeterliliğine haiz olmak şartıyla meclis dışarısından Başbakan tarafından seçilmekte ve Cumhurbaşkanı tarafından da atanmaktadır. Bakanların Başbakana karşı sorumlu olmalarıyla birlikte Başbakan, bakanların bireysel olarak azlini Cumhurbaşkanından talep etme yetkisi verilmiştir. Bu durum, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm şeklinde yorumlanmıştır. Cumhurbaşkanı siyasi olarak sorumsuz olmakla birlikte hükümetin güvenoyu alamaması halinde, Cumhurbaşkanı seçimleri yenileyebilmektedir. Türkiye'de siyasi krizlerin ve tikanlıkların önüne geçilebilmesi için, Cumhurbaşkanının 1982 Anayasasıyla birlikte konumu güçlendirilmiştir. Bu anayasa ile Türkiye klasik parlamenter sistemden *rasyonelleştirilmiş parlamentarizm sistemine* geçmiştir (Küçük, 2013).

2007 Anayasa değişikliği; 2007 yılında yapılan anayasa değişikliklerin halkoylaması sonucunda kabul edilmesiyle birlikte 5678 sayılı kanun ile hükümet sistemine yönelik değişikliğe gidilmiş olup, Cumhurbaşkanı artık halk tarafından doğrudan doğruya seçilmesi usulü getirilmiştir. Cumhurbaşkanının görev süresi 5 yıl olarak belirlenmiş ve bir kimse en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilecektir. 2007 değişikliğiyle birlikte, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi ve çok güçlü yetkilerle donatılması sistemin yarı-başkanlık sistemi özelliği taşıdığını, yasama erkine karşı siyasal sorumluluğu bulunan bir hükümetin mevcudiyeti de sistemin parlamenter sistem özelliğini taşıdığını bizlere göstermektedir. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başkanlık sisteminin, yürütme erkinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulundan teşekkülü, Bakanlar Kurulunun parlamentoya karşı sorumlu olması, aynı kişinin hem yasama hem de yürütme erkinde görev alabilmesi, cumhurbaşkanının sınırlı da olsa parlamentoyu azledebilme hakkının bulunması da parlamenter sistemin özelliklerindedir. Tüm bu sayılan gerekçelerle birlikte 2007 Anayasa değişikliği sonrasında

Türkiye'nin hükümet sistemi yarı-başkanlık veya *başkanlı parlamenter sistem* olarak karşımıza çıkmaktadır (Erat, 20015).

2017 Anayasa değişikliği; 2014 yılında Türk siyasi tarihinde Cumhurbaşkanı ilk defa halk tarafından doğrudan doğruya seçilmiştir. Türkiye'de halk tarafından Cumhurbaşkanının doğrudan seçilmesiyle birlikte yarı-başkanlık sistemine uygulamalı olarak geçildiği söylenebilmektedir. Türkiye'de hükümet sistemi tartışmaları böylelikle yeniden gündemdeki sıcaklığını korumuştur. Ardından 16 Nisan 2017 yılında yapılan anayasa değişikliklerin halkoylaması sonucunda kabul edilmesiyle birlikte 6771 sayılı kanun ile Türkiye'nin hükümet sisteminde köklü değişiklikler meydana getirilmiştir. Ardından 2018 yılında Cumhurbaşkanı ve TBMM seçimleri sonucunda Türkiye'de hem hukuki hem de fiili olarak Türk Tipi Başkanlık sistemi hayata geçirilmiştir. Türkiye'de Türk Tipi Başkanlık sistemiyle yürütme erkindeki çift başlılık ortadan kaldırılarak, tek başlı hale getirilmiştir. Yürütme erki artık cumhurbaşkanı tarafından icra edilecektir. Cumhurbaşkanına kendi yardımcılarını ve bakanlar "*sekreter*"'ını atama yetkisi verilmiştir. Yeni sistemle birlikte, seçimleri yenileme yetkisi hem TBMM'ye hem de Cumhurbaşkanına verilmiştir. Cumhurbaşkanı hiçbir şarta tabi kılınmadan doğrudan seçimleri yenileyebilirken, TBMM ise seçimleri yenileyebilmek için 3/5 (360 oy) çoğunluğa tabi kılınmıştır. Seçimlerin yenilenmesi halinde iki organın görev süreleri sona erecek olup, seçimler aynı gün birlikte yapılacaktır. Türk Tipi Başkanlık sistemiyle birlikte cumhurbaşkanının partili olmasının önü açılmıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanının adaylık şartlarında da değişikliklere gidilmiştir. Cumhurbaşkanına hususi olarak Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri çıkarma yetkisi ve tüm üst düzey kamu yöneticilerini atama yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanının parlamento'ya teklif ettiği bütçe kanununun kabul edilmemesi halinde geçici bütçe kullanabilmesi, bu dahi mümkün olmazsa bir önceki yılın bütçesi üzerinde değerlendirilmesine göre artırıma gidilerek bütçe kullanma yetkisi de tanınmıştır (Güvenç, 2021). Türk Tipi Başkanlık sistemine yönelik en sert eleştiriler Cumhurbaşkanının partili olması, güçlü yetkilerle donatılıp, TBMM'nin etkisizleştirilmesi ve nihayetinde erkler arasında denge ve denetim mekanizmasının kurulamaması olmuştur. Türk Tipi Başkanlık sistemindeki tikanlıkları ve sakıncaları ortadan kaldırmaya yönelik öneri/ler getirilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur.

4.2. Türk Anayasalarında Uygulanan Seçim Sistemleri

1876 Kanun-u Esasi'nin ilanının ardından Talimat-ı Muvakkat adlı geçici düzenleme ile 1877 yılında iki genel seçim yapılmıştır. Mezkûr düzenlemeyle iki dereceli seçim sistemi benimsenerek uygulanmıştır. 1908 değişikliği ile kabul edilen İntihab-ı Mebusan Kanunu ile de iki dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. 1908 yılından 1942 yılına kadar yapılan tüm seçimlerde İntihab-ı Mebusan kanunu yürürlükte kalmış ve seçimler iki dereceli olarak uygulanmıştır. Osmanlı zamanında mezkûr kanun, 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında değişikliğe uğramadan uygulanmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ilanının ardından İntihab-ı Mebusan Kanununda 1923, 1927, 1931, 1935 ve 1939 genel seçimlerinde ise kimi değişikliklere gidilmesine rağmen seçimler yine iki dereceli olarak devam etmiştir. İki dereceli seçim sistemi ile seçmen doğrudan milletvekili seçemediği için temsilde adaletin sağlanamadığı da görülmüştür. İki dereceli seçim sisteminde halkın seçtiği temsilciler milletvekillerini seçmektedir. Cumhuriyet tarihinin ilk seçim kanunu olan 4320 sayılı mebus seçim kanunu 1942 yılında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Ancak bu kanunda da iki dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir. Türkiye nihayetinde 1946 yılında tek dereceli seçim sistemine geçebilmiştir (Erkmen, 2018).

Türkiye'de hususi olarak çok partili hayata geçilmesi ile birlikte çok sayıda genel seçim sistemi denenmiştir. 1950, 1954 ve 1957 yıllarında yapılan genel seçimlerde çoğunluk seçim sisteminin liste usulü uygulanmıştır. 1961 yılından sonraki genel seçimlerdeyse nispi temsil sisteminin farklı uygulamaları kullanılmıştır. 1961 yılı genel seçimi barajlı d'Hondt sistemi, 1965 yılı genel seçimi milli bakiye sistemi, 1969, 1973 ve 1977 yılı genel seçimlerinde barajsız d'Hondt sistemi, 1983 yılı genel seçiminde seçim çevresi ve ülke barajlı olan çifte barajlı d'Hondt sistemi, 1987 ve 1991 yılı genel seçimlerinde çifte barajlı d'Hondt sistemi ve kontenjan usulü, 1995, 1999 ve 2002 yılı genel seçimlerindeyse ülke barajlı d'Hondt sistemi uygulanmış ve uygulanmaya da devam etmektedir. 2017 Anayasa değişikliğinin ardından 2018 yılı Cumhurbaşkanı ve Milletvekili Genel seçimi sonrasında

Türkiye, Türk Tipi Başkanlık sistemine hem hukuki hem de fiili olarak geçmiştir. Türk Tipi Başkanlık sistemine geçilmesiyle birlikte seçim sistemi üzerine tartışmalar sürekli yaşanmıştır. Seçim sistemine yönelik tartışmaların yoğunluğu dar bölge seçim sistemine yönelik olmuştur (Yılmaz, 2020).

5. Türk Tipi Başkanlık Sisteminde Dar Bölge Basit Çoğunluk Sistemi

5.1. Genel Olarak

Türk Tipi Başkanlık sisteminin tıkanıklıkların ve sakıncalarının ortadan kaldırılmasına yönelik önerimizin özünü teşkil edecek olan seçim sistemi dar bölge basit çoğunluk seçim sistemidir. Dar bölge seçim sisteminin temeli çoğunluk sistemine dayanmaktadır. Bir seçim çevresinden sadece bir temsilcinin basit çoğunluk ile seçilme yöntemine denilmektedir. “Yarışı önde olan kazanır” deyişinin ürünü olan dar bölge basit çoğunluk seçim sistemidir. Ayrıca tek adlı iki turlu çoğunluk seçim sistemi de bulunmakta Fransız sistemi olarak da bilinmektedir. İki turlu sistemde ise geçerli oyların salt çoğunluğunun alınması gerekmektedir. Dar bölge seçim sisteminin basit çoğunluk esasında bir seçim çevresinde küçük oy farklarından dahi temsilcilik kazanılmaktadır. Bir adayın seçimi kazanabilmesi için geçerli oyların çoğunluğunu alması gerekmemekte, en çok oyu alması yeterli olmaktadır. Türkiye genelinde 600 ayrı seçim çevresi oluşturulduğunda seçim çevrelerinden bir oy fazla alan temsilcinin seçimi elde edeceğinden dolayı tüm seçim çevrelerinden oransal olarak alınan oydan ziyade tek tek seçim çevrelerinden küçük oy farkları ile de olsa birinci olmak anlamlı olmaktadır (Yılmaz, 2020).

5.2. Dar Bölge Basit Çoğunluk Sisteminin Olumsuz Tarafları

Lijphart’a göre dar bölge basit çoğunluk sistemi çoğulcu demokrasilerden ziyade çoğunlukçu demokrasilerde kabul gören bir seçim sistemi olarak ifade edilmekte, ayrıca seçim sisteminin bir seçim bölgesinde birden çok milletvekilinin seçilmesine olanak tanımadığından daha az katılımcı olduğunu belirtilmektedir. Lijphart dar bölge basit çoğunlukla ilgili olarak iktidarı kazanan partinin parlamento da, aldığı oy oranından daha fazlasını, muhalefetin ise aldığı oy oranından daha azını temsil edeceğini ortaya koymuştur. Örneğin bir siyasi parti ülkenin genelinde yoğun bir desteği olmasına rağmen seçim bölgelerinde istenilen oy çoğunluğunu elde edemediği için aldığı oylar parlamentoda sandalyeye yansımamaktadır. Gönenç’e göre dar bölge basit çoğunluk sistemi Türkiye’de yeni hükümet sisteminde yasama ve yürütme erklerinin aynı çoğunluğa dayandığında iktidar temerküzü riskinin bulunduğunu, farklı çoğunluğa dayandığında ise krizlere girmesine neden olabileceğini belirtmiştir (Yıldız, 2018).

Türk Tipi Başkanlık Sisteminde dar bölge basit çoğunluk sisteminin en endişe veren yönü Türkiye’de seçim bölgelerinin teşekkülünde bazı seçim hilelerine başvurulabileceği düşünülmektedir. Türkiye’de dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulanmasında kamu menfaatinden ziyade siyasi çıkar güdüsüyle hareket edilmesine seçim hukukunda “gerrymandering” olarak tanımlanmaktadır.¹ Türkiye’de de buna benzer uygulamalar daha öncesinde yapılmıştır. Örneğin 1950’li yıllarda bazı il ve ilçeler bu çeşit düşüncelerden dolayı cezalandırılmaları maruz kalmıştır. Cezalandırma gerekçesi ise o il ve ilçelerin muhalif olan partilere oy vermesidir. Malatya’nın bölünüp, içerisinden Adıyaman’ın il yapılması, Kırşehir’in ilçeye dönüştürülmesi, Nevşehir’in il yapılması, Pazaryeri ve Bozkurt’un Abana ilçesiyle birleştirilmesi ve Sakarya’nın il yapılması uygulamaları bunlara örnek gösterilebilir. Bu nedenle Türk Tipi Başkanlık Sisteminde dar bölge seçim sistemine geçiş sağlanırken seçim bölgelerinin itina ile tespitinin yapılması gerekmektedir. Seçim bölgelerinin bölüştürülmesinde orantısızlıklar önlenerek tek seçmenin tek adaya oy verme prensibi özenle uygulanmalıdır (Güvenç, 2022).

¹ Gerrymandering: Amerika Birleşik Devletlerinde 1812 yılında ortaya çıkmıştır. Amerikan hilesi olarak da adlandırılmaktadır. Elbridge Thomas Gerry, vali olarak görev yaparken 1812 yılında Massachusetts Eyaletinin seçim çevresini kendi partisi Demokratik Cumhuriyetçi Parti lehine düzenleme yapmıştır.

5.3. Dar Bölge Basit Çoğunluk Sisteminin Olumlu Tarafları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği

Önerimizi teşkil eden dar bölge basit çoğunluk sisteminin özelliklerinden bahsedilmesinde fayda bulunmaktadır. Dar bölge basit çoğunluk sistemi, daha öncesinden belirlenen seçim çevrelerinden her siyasi partinin tek adayı bulunacağından, adaylar ile seçmen arasında çok yakın ilişkiler kurulabilmektedir. Bu seçim sistemi sayesinde, siyasi partiler aday belirleme aşamasında seçmenlerin isteklerini göz önünde bulundurmalarını gerekli kılacaktır. Bu durumda, seçmen tercihlerinde sadece siyasi partinin önceliğini değil şahsa yönelik de tercihte bulunacaktır (Yıldız, 2018). Türkiye’de seçmenler tarafından siyasi partilere yapılan en büyük eleştiri parti tarafından gösterilen milletvekili adaylıklarında kendilerinin söz sahibi olmamaları sadece parti genel merkezi tarafından listelerinin belirlenmesidir. Çünkü genel seçimlerde seçmen kendi ilinden olmayan adaylarla bile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca büyük şehirlerde gösterilen adayların hiçbirisi seçmenler tarafından bilinmemekte, sadece partinin tüzel kişiliğine karşı tercihte bulunmaktadır. Dar bölge basit çoğunluk sisteminin daha demokratik nitelikleri taşıdığı da böylece görülmektedir.

Dar bölge basit çoğunluk sistemi, seçmen ile temsilci arasında doğrudan daha iyi ilişkiler kurulmasını sağlamaktadır. Bu sistemde, seçim çevreleri çok küçük olması ve yalnızca bir temsilci seçilmesi nedeniyle seçmenler oy verdikleri temsilciyi daha yakından tanıyacak ve temsilcinin liyakatini de deneme fırsatına haiz olacaktır. Bu durum partilerin seçim çevrelerinde aday gösterirken seçmenler yönlü iyi tercihlerde bulunmasına, yerel etkileri daha iyi analiz etmesini ve o bölgede itibar edilmeyen kişilerin aday gösterilmemesine neden olacaktır (Terzi, 2013). Dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulanması, Türkiye’deki disiplinli parti rejimi ve liderci parti anlayışının kaybolmasını sağlayacaktır. Çünkü günümüz koşullarında siyasi partiler genel başkanlarının tahakkümünde ve parti merkezinin güdümünde siyaset yapmaktadır. Bu anlayışın ürünü parlamentoda ve yerel meclislerde her yönüyle görülmekte ve yaşanmaktadır. Dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulanmasıyla siyasi partiler Türkiye’de daha da demokratik niteliklere kavuşacaktır.

Dar bölge basit çoğunluk sistemi, istikrarlı bir parlamentonun teşekkülüne imkân sağlamaktadır. Her ne kadar bu sistemin ülke genelinde alınan oy oranı ile partinin parlamentoda sağlayacağı temsil oranı yönüyle bir fark olduğu iddia edilse de, bu fark temsilde adalet ilkesinden verilebilecek makul bir taviz olarak görülebilir. Bu seçim sistemi sayesinde seçmen tarafından dahi belirsizlikleri ortadan kaldırarak görüşüne en yakın siyasi partiye oy vereceği düşünüldüğünde yönetimde istikrarı esas kılacak bir yöntemdir. Dar bölge basit çoğunluk sistemiyle parlamentoda her çeşit farklılığın karmaşık bir yapı oluşturması engellenmektedir. Yönetimde istikrarı öngören bu seçim sistemiyle farklı ideolojilere sahip küçük partilerin seçilme imkânı olmadığından kendi ideolojilerine yakın büyük partilerle ittifak yapmak suretiyle seçimlere iştirakini sağlayacaktır. Bu hal dahi demokratik bağlamda temsile ilişkin olumlu bir yön olarak görülmektedir (Yıldız, 2018).

Dar bölge basit çoğunluk sisteminde, seçmenler tarafından kullanılan oyların heba edilmemesi için kazanması muhtemel adaylara oy verileceğinden dolayı bu sistemde iki partili bir parlamento karşımıza çıkmaktadır. Bu hal, hükümetin oluşumunda koalisyonların oluşumunu engelleyerek siyasal iktidarın oluşmasını mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte parlamentoda güçlü bir muhalefet partisinin oluşmasına da imkân vermekte, siyasi partiler açısından da geniş tabanlı olmasına ve ülke geneline dağılmasına da olanak sağlamaktadır (Terzi, 2013). Dar bölge basit çoğunluk sisteminde baraj uygulaması yoktur. Bu itibarla bu sistemi kabul eden ülkelerde varsa baraj uygulamaları ortadan kaldırılarak daha demokratik bir seçim sistemine sahip bir ülke konumuna getirilecektir.

Türkiye’de dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulamaya konulabilmesi için, milletvekili âdetince seçim bölgesinin oluşturulmasıyla mümkün olmaktadır. TBMM 600 milletvekilinden teşkili sağlandığına göre, ülke genelinde 600 seçim bölgesinin tespitinin yapılması gerekecektir. Bu durum, her ilin çıkaracağı seçim bölgesine bölünmesiyle sağlanmaktadır. Örneklendirme yapılırsa, Çorum ili 4 milletvekili çıkardığından Çorum dört seçim bölgesine bölünüp, her bölgeden en yüksek oyu elde eden partinin adayı veya bağımsız aday seçimi kazanmış olacaktır. 2017 Anayasa Değişikliğinin ardından Türk Tipi Başkanlık sisteminin uygulama hem hukuki hem fiili olarak geçtiği 09 Temmuz 2018 tarihinde Bayburt ili 1 tane milletvekili çıkarmış olup, Bayburt ilinde fiili olarak dar bölge basit

çoğunluk sistemi de uygulanmıştır². Ayrıca dar bölge basit çoğunluk sistemi ülkemizde belediye başkanlığı seçimlerinde de uygulanmaktadır (Yıldız, 2018). Görüldüğü üzere önerimizi teşkil eden dar bölge basit çoğunluk sistemiyle birlikte Türk Tipi Başkanlık sisteminde tikanıkları önleme ve sakıncaları ortadan kaldırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Bu seçim sistemiyle Türkiye’de yönetimde istikrarın tesis edilerek, baraj uygulamasının olmadığı demokratik nitelikleri içerisinde barındıran bir nitelik taşıyacağı görülecektir. Türkiye’de dar bölge basit çoğunluk sistemine geçilmesinde en önemli mesele seçim bölgelerinin tespitidir. Çünkü siyasi partiler ve hükümetler seçim bölgelerinin tespitinde siyasi çıkar elde etme dürtüsüyle hareket ederek seçim sonuçlarına etki edecek değişikliklerin ve planlamaların engellenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Türk Anayasalarında 1876 Kanun-u Esasiden 2017 Anayasa değişikliğine kadar geçen süreçte; hükümet sistemi olarak mutlak monarşiden, meşruti monarşiye, meclis hükümet sisteminden, karma hükümet sistemine, daha sonrasında klasik parlamenter hükümet sistemine, ardından rasyonelleştirilmiş parlamenter sistemden, yarı-başkanlık sistemine son olarak da Türk Tipi Başkanlık sistemine geçilmiştir. Seçim sistemleri açısından 1877 yılından 1946 yılına kadar yapılan tüm seçimlerde iki dereceli seçim sistemi, 1946 yılından günümüze kadar yapılan tüm seçimlerde ise tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. 1877 yılından 1960 yılına kadar çoğunluk sisteminin farklı türleri, 1960 yılından günümüze kadar geçen seçimlerde ise nispi temsil seçim sisteminin farklı usulleri kullanılmıştır. Seçim sistemleri “*temsilde adalet*” veya “*yönetimde istikrar*” ilkelerinden birisine ağırlık vermektedir. Çoğunluk seçim sistemi yönetimde istikrarı hedeflerken, nispi temsil sistemi ise temsilde adaleti hedeflemektedir. Nispi temsil sistemi, meclis içerisinde halkın iradesinin adaletli bir şekilde temsil edilmesi sağlanılarak daha çok partinin olması ve yönetimlerin buna göre oluşması amaçlanmaktadır. Çoğunluk sistemi ise meclis içerisinde istikrar oluşturabilecek daha az ama güçlü partilerin olmasını ön görmektedir. İki seçim sistemi de demokratik nitelik taşıyan seçim sistemleridir. Bu seçim sistemlerinin faydalı yönleri olduğu gibi, sakıncalı tarafları da bulunmaktadır. Hükümet sistemleri çerçevesinde, başkanlık sistemi kuvvetlerin sert ayrılığını esas alırken, parlamenter hükümet sistemi ise kuvvetler arasında yumuşak bir ayrımı gözetmekte, yarı-başkanlık sistemi ise kuvvetlerin ayrılığını kimi yerlerde yumuşak kimi yerlerde sert ayrılığını benimsemektedir. Kuvvetler ayrılığına dayanan bu hükümet sistemlerinin üçü de demokratik nitelik taşıyan hükümet sistemleridir. Bu hükümet sistemlerinin faydalı yönleri olduğu gibi, sakıncalı tarafları da bulunmaktadır. Seçim ve hükümet sistemlerinin siyasal iktidar üzerinde ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Bu yönüyle her devlet kendisine uygun olan seçim ve hükümet sistemini tercih etmektedir. Çünkü tersi durumda o devlette siyasi krizler patlak vermekte buna bağlı olarak birçok sorunları da beraberinde getirmektedir. Kimi ülkeler seçim ve hükümet sistemlerini aynısıyla aldığı gibi kimi ülkeler de seçim ve hükümet sistemlerinde değişikliğe giderek kendilerine uygun olacak şekilde uygulamaktadır. Tabii ki, sadece seçim ve hükümet sistemlerinde yapılacak değişiklikler bir ülkede tüm sorunların bitmesine imkân vermeyecektir. Çünkü toplumda buna yönelik siyasi, askeri, ticari, sosyal, ekonomik ve kültürel uzlaşının da tüm yönleriyle sağlanması, ayrıca devleti oluşturan yasama, yürütme ve yargı organlarının da birbiriyle ilişkilerinde görev-yetki sınırına dikkat ederek ülkenin milli menfaatlerini gözetmesi gerekmektedir.

Türk demokrasi tarihinde Türk Tipi Başkanlık sistemiyle beraber, yürütme erki güçlü bir şekilde konumlandırılarak istikrarlı yönetimler hedeflenmektedir. Bu bağlamda, yapılan yasa değişikliğiyle 2023 yılı Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimlerinde uygulanacak olan %7 barajlı³ d’Hondt sistemi yeni hükümet sisteminin yapısına uyum sağlamayacağı ifade edilebilir. Çünkü önerimizi teşkil eden dar bölge basit çoğunluk seçim sistemi daha demokratik bir nitelik taşıdığı gibi Türk Tipi Başkanlık sisteminin de yapısına daha uygun olacağı görülecektir. Şöyle ki, dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulanmasıyla beraber Türkiye’de %7 barajı doğal olarak kendiliğinden ortadan

² Yüksek Seçim Kurulunun 24/03/2022 tarih ve 2022/124 sayılı kararı gereği Bayburt İlının Milletvekili Sayısı iki (2) milletvekiline çıkartılmış olup, 2023 yılı Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçiminde uygulanacaktır.

³ 7393 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile %10 baraj uygulaması değiştirilerek %7 baraj uygulamasına geçilmiştir.

kalkacaktır. Tüm siyasi partilerin geçmişte olduğu gibi günümüz siyasetinde de baraj uygulaması halen tartışılmakta ve demokratik olarak görülmemektedir. Seçmen siyasi parti tercihinde bulunurken baraj nedeniyle ideolojisini yansıtan partiye değil merkez partilerine kaymaktadır. Bu itibarla da partiler seçmenin tercihlerini dikkate almamaktadır. Dar bölge basit çoğunluk sisteminin hayata geçirilmesiyle birlikte seçmen ile aday arasında karşılıklı çok daha yakın ilişkiler kurulabilecektir. Böylece partiler bölgede seçmenle daha iyi irtibat kurabilecek adayları belirlemeye yönelecektir. Bu durum Türkiye'deki disiplinli, liderci parti anlayışını da zayıflatarak seçmen iradesinin tecellisine verdiği önemi de ortaya koyacaktır. Nihayetinde Türk Tipi Başkanlık sisteminde, dar bölge basit çoğunluk sisteminin uygulanması yönetimde istikrarı sağlayarak, yeni hükümet sisteminin tikanıklıklarını ve sakıncalarını ortadan kaldırarak daha demokratik bir Türkiye'nin de önünü açacağı görülecektir.

Bu çalışma demokratik seçim sistemlerinden olan dar bölge basit çoğunluk sistemi Türk Tipi Başkanlık Sisteminde uygulanabilirliği boyutuyla ele alınmıştır. Yapılacak yeni çalışmalarda seçim sistemleri açısından dar bölge basit çoğunluk sistemini benimseyen ülkelerin Türkiye ile karşılaştırılmasının yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydoğdu, Y. (2015a). Seçim Sistemlerinin Siyasal Sonuçları, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(6), 41-62.
- Aydoğdu, Y. (2015b). *Seçim Sistemleri ve Türkiye*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı.
- Baştürk, E. (2011). Demokratik Devletin Gerekleri ve Türkiye, *Liberal Düşünce Dergisi*, 0(62), 49-60.
- Çağlar, N. (2017). Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 111-117.
- Erat, V. (2015). Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri, *Yönetim Bilişimleri Dergisi*, 13(25), 325-355.
- Erkmen, A. (2018). Türkiye'de 1950 ile 2002 Yılları Arasında Uygulanan Genel Seçim Sistemlerinin Halk İradesine Etkisi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 1225-1247.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 299-322.
- Güvenç, C. (2020a). Sosyal bilimlerde Yöntem Olarak Pozitivizm Bakış Açısı ve Değerlendirmesi, *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 109-120.
- Güvenç, C. (2020b). Rousseaucu Genel İrade Bağlamında Modern Devlet (Halk)'e Yönelik Bir Değerlendirme, *Journal of Social Sciences and Humanities*, 4(2), 88-107.
- Güvenç, C. (2021). Temsili Demokrasiden, Doğrudan Demokrasiye Yönelim: Türkiye'de Cumhurbaşkanı Adaylarının Belirlenmesinde 100 Bin İmza Örneği ve Tarafsızlığına Yönelik Bir Değerlendirme, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 2(2), 143-169.
- Güvenç, C. (2022). *Demokrasi, Seçim ve Hükümet Sistemleri Çerçevesinde Türk Tipi Başkanlık Sistemine Yönelik Bir Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Heywood, A. (1999). Demokrasi, *Liberal Düşünce Dergisi*, 0(8), 108-121.
- Kahraman, M. (2012). Hükümet Sistemi Tartışmaları Bağlamında Başkanlık Ya Da Yarı-Başkanlık Sistemlerinin Türkiye'de Uygulanabilirliği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 431-457.
- Kılınç, D. (2016). Türkiye'de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 447-510.
- Koçak, E. N. (2019). *Türkiye'de Genel Seçimlerde Uygulanan Seçim Sistemleri ve Uygulamadaki Sorunlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Köker, L. (2006). Seçim Sistemleri ve Siyasî Çoğulculuk, Demokratik Meşruluk Açısından Bir Değerlendirme, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 22(1), 199-210.

- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, A. (2013). Türkiye’de Günümüze Kadar Tatbik Edilen Hükümet Sistemleri, *Demokrasi Platformu*, 9(33), 45-89.
- Nişancı, Ş. ve Özdemir, A. (2017). Dünyada Uygulanan Seçim Sistemleri Işığında Türkiye için Alternatif Seçim Sistemi Önerileri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 723-745.
- Özgül, B. (2002). *Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’deki Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Öztürk, N. K. (2019). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Temel Dinamikleri, *ASSAM Uluslararası hakemli dergi*, 6(15), 69-87.
- Polater, Y. Z. (2014). Modern Hükümet Sistemlerinden Yarı-Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(4), 133-175.
- Şahin, I. (2009). Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi, *Education Sciences*, 4(4), 1341-1354.
- Terzi, A. (2013). Dar Bölge Seçim Sistemi, Erişim Adresi: https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=abdurrahman+terzi+&btnG= Erişim Tarihi: 24.10.2021.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
- Turan, M. (2018). Türkiye’nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3), 42-91.
- Türk, H. S. (2006). Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih, *Anayasa Yargısı Dergisi*, 22(1), 75-113.
- Varlık, Ü. ve Ören, B. (2003). Demokrasi ve Temsil, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 172-185.
- Yayla, A. (2016). *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları.
- Yıldız, A. (2018). Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Milletvekili Seçim Sistemine İlişkin Bir Öneri, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3), 113-153.
- Yılmaz, B. (2020). Türkiye’de Güncel Dar ve Daraltılmış Bölge Bağlamında Seçim Sistemi Tartışmaları, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 421-429.

TÜRKİYE’NİN AFRIKA’DAKİ SÖYLEM VE EYLEM ETKİNLİĞİ: TÜRKİYE’NİN AFRIKA AÇILIMININ EKONOMİK VE TİCARİ ANALİZİ

*Serkan TAŞTAN**

Özet

Afrika AB’den yedi, ABD’den üç kat daha geniş bir kıta olup bir milyarı aşkın nüfusu ile Asya’dan sonra ikinci sırada gelmekle beraber dünya GSYH’sının yaklaşık %5’ini gerçekleştirmektedir. Afrika dünya hammadde kaynaklarının yüzde 20’sinden fazlasına sahip olup bu özelliği dolayısıyla sömürgecilik faaliyetlerine muhatap olmuş, günümüzde de kolonyal güçler ile bunlara alternatif oluşturan ve kolonyal geçmiş angajmanı bulunmayan Çin, Hindistan, Brezilya ve Japonya gibi ülkelerin radarındadır. Özellikle Çin’in hem BM nezdinde sağladığı diplomatik destek hem de kalkınma projeleri kapsamında sağladığı yardımlar Afrikalı ülkelere unutulmamış ve Çin’e karşı bir “kötü gün dostu” şeklinde olumlu bir algıya yol açmıştır. Diğer taraftan, 2000li yılların ortalarından itibaren Türkiye’nin küresel dış politikada daha aktif ve özellikle Balkanlar-Ortadoğu-Afrika bölgesinde “bölgesel oyun kurucu” pozisyonuna evrilmeye çalıştığı görülmektedir. Benzer bir eğilim ise geleneksel olarak Türk dış politikasının sert güç ve güvenlik algısının merkeze alınan korumacı yaklaşımından sıyrılmış, yumuşak güç unsurları üzerine bina edilen proaktif bir dış politika patikasına girmesidir. Bu çerçevede Türkiye’nin Afrika bölgesinde etkinliğinin analizini uluslararası ilişkiler disiplinindeki yumuşak güç, bölgesel güç, kimlik ve söylem kavramları üzerinden irdelemek mümkündür. Bu çalışmada Türkiye’nin özellikle ticaret ve kültürel alanda sergilediği yumuşak güç politikaları ekseninde Afrika’ya yönelik geliştirdiği söylem ve bunların somut kazanımları özellikle ticari ve ekonomik alanlarda irdelenecek ve en sonunda Türkiye’nin Afrika’ya ilişkin söylem tutarlılığı ve etkinliği yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, Yumuşak Güç, Kimlik ve Söylem, Afrika, Yükselen Orta Ölçekli Güç

TURKEY’S DISCOURSE AND ACTIVITY EFFICIENCY IN AFRICA: THE ECONOMIC AND COMMERCIAL ANALYSIS OF TURKEY’S EXPANSION TO AFRICA

Abstract

Africa is seven times larger than the EU and three times larger than the USA, and with a population of over one billion, it ranks second after Asia and accounts for approximately 5% of the world's GDP. Africa has more than 20 percent of the world's raw material resources, and due to this feature, it had been the subject of colonial activities, and today it is on the radar of colonial powers and countries such as China, India, Brazil and Japan, which offer viable alternatives. In particular, China's diplomatic support to decolonization at the UN and the aid it provided within the scope of development projects have not been forgotten by African countries which they regarded China as friend in need. On

* Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü Politik Ekonomi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: s.tastan38@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5709-7128

the other hand, since the mid-2000s, Turkey has been trying to evolve into a more active position in global foreign policy and especially evolving to the "regional playmaker" position in the Balkans-Middle East-Africa region. A similar trend is that Turkish foreign policy has moved away from the traditionally protective approach of hard power and security perception and entered a proactive and assertive foreign policy path built on soft power elements. In this framework, it is possible to examine the analysis of Turkey's effectiveness in the African region through the concepts of soft power, regional power, identity and discourse in the discipline of international relations. In this study, Turkey's discourse on Africa, especially in the axis of soft power policies in trade and culture, and their concrete gains will be examined, especially in commercial and economic fields, and finally, the consistency and effectiveness of Turkey's discourse on Africa will be interpreted.

Keywords: International Relations, soft power, identity and discourse, Africa, rising middle powers

Giriş

Afrika dünyanın coğrafi ve nüfus yönünden en büyük ikinci kıtası olmasına rağmen, ekonomik ve siyasi istikrar açısından birçok metriklerde oldukça gerileri düşmüş bir kıtadır. 30 milyon kilometre karelik yüzölçümü ile AB'den yedi, ABD'den üç kat daha geniş bir kıta olup bir milyarı aşkın nüfusu ile Asya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Kıtanın ekonomisi sanayi, tarım, ticaret ve insan kaynaklarından oluşmaktadır. Afrika, dünya GSYH'sının yaklaşık %5'ini gerçekleştirmekte iken küresel ticaret hacmi içinde ancak %3'ler seviyesinde yer alabilmektedir. Afrika'ya yönelik yabancı bakış açısının temelini oluşturan algı ise kıtanın hammadde zenginliğidir. Gerçekten de Afrika dünya hammadde kaynaklarının yüzde 20'sinden fazlasına sahiptir. Örnek vermek gerekirse Afrika, krom rezervlerinin yüzde 98'ine, kobalt ve platin rezervlerinin yüzde 90'ına, uranyum rezervlerinin üçte ikisine, tantalit, manganez, altın ve elmas rezervlerinin ise sırasıyla yüzde 70, yüzde 64, yüzde 50 ve yüzde 30'una sahiptir. Kıta dünya petrol rezervlerinin ise yaklaşık %9,5 ile doğal gaz rezervlerinin %8'ine sahip olup, Nijerya, Angola, Güney Sudan, Cezayir, Mısır ve Libya önde gelen hidrokarbon üreticileridir (Katsouris, 2012 ve AfDB, 2009). Libya, Nijerya, Sudan ve Angola'da (deniz açıklarında) oldukça geniş petrol yatakları ve Cezayir'de ise doğalgaz bulunmaktadır. Afrika ortalamada dünya petrol üretiminin yüzde 12'sini ve doğalgaz üretiminin yüzde 6,5'ini karşılamaktadır (Vural, 2019).

Kıtanın muazzam insan gücü ve yeraltı kaynakları, Avrupa ve Ortadoğu coğrafyasına yakınlığı zamanla bu toprakların kölelik ve sömürgeciliğin merkez üssü olmasına yol açmış olup, bugün Kuzey ve Güney Amerika'daki siyahi nüfusun ataları Afrikalı kölelerdir. İlk dönem emperyalizmi Afrikalı kölelerin Karayiplerdeki büyük plantasyonlarda işgücü olarak kullanılmasına dayanmakta iken, sanayi devriminin ivmelenmesi sonucu 19.yy'ın ikinci yarısında yükselen yeni Emperyalizm dalgasında bu sefer Afrika kıtasının toprakları doğrudan Avrupalı emperyalist güçlerce ele geçirilmiştir (O'Brian ve Williams, 2016).

Afrika'nın kolonyal geçmişi, olumlu ve olumsuz (çoğunlukla olumsuz) birçok yapısal unsuru bugüne miras bırakmıştır. Örneğin bugün Afrika'nın çoğunlukla Batı, Kuzey ve Ortasında bulunan 21 ülkesinde Fransızca resmi dil olup (31 ülkede konuşulmaktadır) Fransa ve Fransızcanın bu ülkelerde ekonomik ve kültürel ağırlığı bulunmaktadır. Latin Amerika'da İspanyolca ne ise Fransızca da Afrika için öyledir denilebilir (Yılmaz ve Kılıçoğlu, 2017). Fransa'nın ardından İngiltere gelmekte, İngilizce 20 ülkede resmi dil olarak kabul edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, kolonilerin teker teker bağımsızlık mücadelelerine girişmesi, en fazla kendisini Afrika'da hissettirmiş, 1950-70 sürecinde hızla gelişen bağımsızlık trendi tüm kıtayı sarmıştır. İlk önce, 1951 tarihinde Libya bağımsızlığını kazanmış, 1956'da Fas ve Tunus bağımsızlığını Fransızlardan kazanmış, devamında 1957'de Gana ve sonraki on sene içerisinde diğer devletler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bağımsızlık süreci Afrika topluluklarının kendi içinde bir dizi iç savaş ve siyasal istikrarsızlık yaşamalarına da yol açmıştır. Sömürgeci devletlerin Afrika'dan ayrılması pek de kolay olmamış, bağımsızlık özellikle Cezayir gibi ülkelerde kanlı mücadeleler sonucunda elde edilmiştir.

Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması uluslararası arenada Afrika'nın önemini artırmakla beraber, bu ülkelerin büyük güçlerle ilişkileri ikircikli bir yapı sergilemiştir. Bir taraftan

kolonyal geçmişten kaynaklanan nefret söylemi yaygın iken diğer taraftan kolonyal geçmişin mirası olan ortak dil ve kültür ticaret ve kültür alanlarında yine bu ülkelerle ortak hareket edilmesi gibi bir sonuca yol açmıştır. Doğrudan bir kolonyal geçmişi olmasa da Batı Bloğunda bulunduğu için benzer bir algının muhatabı olan ABD ise Afrika'ya çoğunlukla güvenlik politikaları ekseninden yaklaşmış, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Afrika'daki olası etkinliğini denetlemek adına zaman zaman Afrika ülkelerinin iç politikalarına müdahil olmuştur. Diğer taraftan Çin, Hindistan, Brezilya, Japonya gibi ülkeler ise sırtlarında kolonyal geçmişin kötü bir mirası bulunmaksızın bu ülkelerle temas kurabilme imkânı bulmuş, özellikle Çin'in hem BM nezdinde sağladığı diplomatik destek hem de kalkınma projeleri kapsamında sağladığı yardımlar Afrikalı ülkelere unutulmamış ve Çin'e karşı bir "kötü gün dostu" şeklinde olumlu bir algıya yol açmıştır. Tüm bu denklemde eski kolonyal güçlerin Afrika'daki kuvvetli ağırlığı yavaş yavaş azalmaya başlamış ve yerini başta Çin olmak üzere yükselmekte olan güçlere bırakmaya başlamıştır.

Diğer taraftan, 2000'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'nin küresel dış politikada daha aktif ve özellikle Balkanlar-Ortadoğu-Afrika bölgesinde "bölgesel oyun kurucu" pozisyonuna evrilmeye çalıştığı görülmektedir. Benzer bir eğilim ise geleneksel olarak Türk dış politikasının sert güç ve güvenlik algısının merkeze alınan korumacı yaklaşımından sıyrılıp, yumuşak güç unsurları üzerine bina edilen proaktif bir dış politika patikasına girmesidir (Çevik, 2019).

Bu çerçevede Türkiye'nin Afrika bölgesinde etkinliğininin analizini uluslararası ilişkiler disiplindeki yumuşak güç, bölgesel güç, kimlik ve söylem kavramları üzerinden irdelemek mümkündür. Uluslararası ilişkilerde güç kavramı Realizm ile ilintilenirken, 1970'lerden sonra ortaya çıkan neorealizm, neoliberalizm ve inşaacılık gibi bir dizi yeni yaklaşımların sert güç yerine yapı/sistem, kimlik, fikirler, algılar, kurumlar, normlar gibi yumuşak güç alanına daha yakın unsurlara vurgu yaptıkları görülmektedir (Özel, 2018). Soğuk Savaş sonrası dönemde popülerite kazanan yumuşak güç, gücü inşaacı ve neoliberal yaklaşımlar çerçevesinde ele almaktadır (Gallarotti, 2011). Neoliberalerler demokratikleşme, ekonomik bütünleşme, uluslararası hukuk, karşılıklı bağımlılık, yapı ve iş birliği gibi hususları önceliyor iken; inşaacılar kimliğin çıkarları belirleyerek, yumuşak güç etkinliğinin çoğunlukla kültür ve söylem üzerinden gerçekleştirildiğine vurgu yapmaktadır (Özel, 2018).

Bu noktada gücün incelenmesinde kavramsal kolaylığın sağlanması açısından iki önemli husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Nye'in ilk olarak dile getirdiği, maddi güç unsurlarının kastedildiği durumlara ilişkin sert güç (*hard power*) ve soyut güç unsurlarının kastedildiği durumlara ilişkin yumuşak güç (*soft power*) ve her ikisinin kombinasyonun kullanıldığı durumlar içinse akıllı güç (*smart power*) terminolojisinin devreye sokularak en azından gücün kendi içinde detaylandırılması ve kavram karışıklığının giderilebilmesidir. Bu şekilde sert güç-yumuşak güç arasında oluşturulan bir güç spektrumu aynı zamanda sonuca yönelik kullanılan yöntemler açısından da kullanışlılık göstermektedir. Sert güç tarafında caydırıcılık, güç kullanma, baskı kurma, ikna etme, korkutma gibi yöntemler ile kontrol amaçlanmakta iken; yumuşak güç kanadında ilişkiler, inançlar, değerler, fikirler, teoriler, söylemler, eğitim, kültür, hayat tarzı, gelenekler ve ülkenin imajı gibi unsurlarla özendirme ve cazibe oluşturma suretiyle ikna ve kendiliğinden rıza amaçlanmaktadır (Battır, 2019).

İnşaacılık akımı sosyal gerçekliği ve etkileşimi ön plana alırken maddi güç unsurlarını ikincil görmektedir. Sosyal olarak kabul ettiğimiz kimlikler, değerler, normlar ve fikirler sosyal etkileşim sürecinde diğer aktörler ve (uluslararası) toplumla etkileşim ile şekillenir. Etkileşim halinde olan aktörlerin birbirlerini etkilemeleri neticesinde uluslararası sistem/yapı da doğal olarak değişir. Yalnız buradaki temel belirleyici husus *çıkarcı* ve *kimlik* arasındaki özel ilişkidir. Kimlik aktörlerin kim oldukları ile ilgili iken, çıkarlar ise aktörlerin ne istedikleri ile alakalıdır ve aktörler kim olduklarını bilmeden ne istediklerini de bilemezler. Dolayısıyla kimlik önce gelir ve çıkarı şekillendirir. Diğer taraftan sosyal inşaacılık teorisinin gösterdiği üzere kimlik inşası "ben" dışında "öteki"ne ihtiyaç duymaktadır. Kendi kimliğimiz ancak "öteki"nden fark ya da benzerliklerimiz üzerine kurgulanabilir. Ben ve ötekinin nasıl tanımlandığı, ötekine yüklenen olumlu/olumsuz anlam söz konusu aktörün tarihsel deneyimleri ve kültürü ile alakalıdır.

Devletlerin karşılıklı etkileşimi sonucunda, zamanla birbirlerine karşı düşman ya da rakip algısı ortadan kalkabilir veya dost algısı düşmana doğru evrilebilir. Bu etkileşim devletlerin aidiyet ve rollerini şekillendirmekte ve dost/düşman/rakip gibi algıların tanımlanmasında belirleyici konumdadır. Bu yüzden inşaacıların önerdiği üzere bir devletin dış politikası irdelenirken, o devletin

kimliği, inandığı değerler ve toplumun içinde yaygın olan söylemlere başvurmak önem arz eder. İnşacıların hakim teorilere getirdiği en kuvvetli eleştirilerden biri Soğuk Savaş'ın sonunu öngörememeleri olmuştur. Hâlbuki inşacılara göre özellikle Doğu Bloğu ülkeleri Garboçov'un Perestroyka ve Glasnost yaklaşımları sonrasında Batı Bloğu ülkelerini kendilerini yok etmeye çalışan kapitalistler yerine daha dostça yönleri olan demokratik ve özgür ülkeler olarak görmeye başlamış ve bu şekilde iki blok arasında yakınlaşma ortaya çıkmıştır (Hao, 2019).

Türkiye'nin AK Parti iktidarı sonrası özellikle 2010'lardan itibaren değişen dış politika yaklaşımlarını en kuvvetli açıklayabilen kuramsal yaklaşım da inşaacılıktır. Türkiye'nin kendisi Batılı veya Batıcı olarak tanımlandığı kimlik algısının 1990ların sonundan itibaren yavaş yavaş İslam ve ulusalcılık kimliklerinin bir karışımına doğru evrildiğini görmezden gelemeyiz. Bu evrilme, Türkiye'nin müttefiki/dostu olarak anılan Batı ülkelerinde, bir zamanların "sadık müttefiki"nde (*faithful ally*) "eksen kayması" olarak nitelendirilip endişeye yol açarken, Ortadoğu-Afrika ve özellikle Asya ülkelerinde (Rusya-Çin) olumlu karşılanmakta ve Türkiye'ye yönelik "güvenilmez", "Batı'nın piyonu" şeklindeki algılar yerini "bağımsız/nötr" bir Türkiye'ye bırakmaktadır. Türkiye'nin eş zamanlı olarak Ortadoğu-Balkanlar-Afrika bölgesinde gücünü ve etkisini artırmaya yönelik hamlelere girişmesi ve kendisini "bölgesel bir oyun kurucu" olarak görmeye başlaması da değişen "Yeni Türkiye" kimlik algısının bir sonucudur ve çoğu analist tarafından bu politika Yeni-Osmanlılık olarak da adlandırılmaktadır (Gürzel, 2014). Türk yönetici eliti resmi olarak Yeni-Osmanlılık kavram ve söylemini dillendirmese de Osmanlı Devleti mirasını sahiplenmekten memnun olup hükümete yakın düşünce kuruluşları ve analistler üzerinden Yeni-Osmanlılık söylemini sahiplenmektedirler.

Gerçekten de (neo)realist, (neo)liberal kuramlar, Türkiye'nin Balkanlar-Ortadoğu-Afrika'ya yönelik artan ilgisi ve uyguladığı politikaları açıklamakta, inşaacılık kadar başarılı değildir. Türkiye'nin askeri gücü, dünya ticaretinden aldığı pay, dünya ekonomileri içerisindeki yeri ve payı gibi somut güç unsurlarında anlamlı bir değişme olmamasına rağmen Türkiye'nin dış politikasındaki radikal sayılabilecek değişimini ve daha da önemlisi bölgedeki aktörler nezdinde bu politikaların olumlu etkilerle sonuçlanıyor olmasını maddi olmayan güç unsurlarının etkisinde aramak doğru bir yaklaşımdır. Türkiye'nin seküler demokrasisi ve serbest piyasa deneyimi ile AB üyeliği perspektifi bir taraftan bir model ve kazanım olarak bölge halklarına sunulmakta diğer taraftan din, ortak tarih ve medeniyet benzerlikleri üzerinden "kardeşlik" vurgusunun oluşturduğu büyük resim yumuşak güç uygulamaları eliyle çizilmektedir. Özellikle 2015'lere kadar olumlu bir görüntü çizen bu resim, Türkiye'nin iç politikada yaşadığı sıkıntılar nedeniyle Türkiye'nin Batı ve İslam unsurlarını başarıyla mezceden pozitif algısının yerini, Bayram'ın (2018) da belirttiği ve benin de hak verdiğim üzere, Batı ve İslam dünyaları arasında kalan parçalanmış kimlik yapısının yarattığı gerilimli bir resme bırakmıştır.

Diğer taraftan güç statüsü de, girişilen söylem ve eylem tutarlılığını test etmek açısından önemli bir kriterdir. Yaygın yaklaşım güç gruplarını büyük, orta ve küçük diye üçe ayırmak şeklindedir. Büyük güçler içerisinde küresel ölçekte hegemonya oluşturabilenler *süper güç* olarak nitelendirilebilir. Güneş batmayan imparatorluk döneminde İngiltere ve Soğuk Savaş döneminde ise ABD ve Sovyet Rusya böyle nitelendirilebilir. BM Güvenlik Konseyi veto yetkisi, G7 üyeliği, ilk 10 en büyük ekonomi ve askeri güç olmak gibi hususlar büyük devletleri belirlemek için kullanılan bazı kıstaslardır (Bayram, 2018). ABD, Çin ve Rusya'nın büyük güç olduğunda tereddüt bulunmamakta olup, geriye kalan ülkeler açısından hem askeri hem ekonomik büyüklüğün bir arada bulunduğu söylenemez. Türkiye'nin özellikle son on yılda orta ölçekli güç veya bölgesel güç kategorisine yükseldiği sıklıkla genel kabul gören bir tespittir.

Burada asıl önemli olan husus Türkiye'nin maddi güç kabiliyetleri açısından yükselen orta ölçekli güç olabilmesi değil; Türk dış politikası karar alıcılarının Türkiye'nin orta güç olduğunu özümseyerek (kendini bu kimlikle tanımlayarak) buna yönelik uluslararası arenada iddialı (assertive) uygulamalara girişmesidir. Literatürde bu amaca haiz orta ölçekli güçlere **yükselen orta ölçekli güçler** denilmekte olup, bu güçler belli alanlarda uzmanlaşarak uluslararası alanda kendine has bir yer edinip büyük güçlerle en azından bu alanda rekabet edebilmeyi amaçlamaktadırlar. Bu şekilde yürütülen diplomasiye "niş diplomasi" (niche diplomacy) denilmekte olup Brezilya'nın sağlık alanında, Türkiye ve İskandinav ülkelerinin insani yardım alanındaki uygulamaları en belirgin örnekler olarak görülmektedir (Lee ve Gomez, 2011).

Türkiye'nin gerek söylem gerekse uygulamalar ile yükselen orta ölçekli güç özelliklerini son on yılda başarı ile sergilediğini söylemek iddialı olmaz, fakat söylemde aşırıya kaçıp uluslararası politikada üstlenilen rollerin gerekli askerî, ekonomik ve diplomatik kabiliyetler ile desteklenememesi durumunda söylem-eylem tutarsızlığına yol açarak ülkenin inandırıcılığını zedelediği gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye Arap Baharı gösterileri ile birlikte önce Mısır'da daha sonrasında sahada Libya'da başarıyla ön almış olmasına rağmen yanı başındaki Suriye krizinde iki büyük güç karşısındaki yalpalanmaları, ülkede iç politikadaki sıkıntıların da göze batar hale gelmesiyle, en azından Ortadoğu'da prestij kaybına uğradığı yadsınmaz. Ne var ki Afrika için henüz Ortadoğu kadar bir kaybın söz konusu olmadığı düşünülmektedir (Donelli, 2018).

Türkiye'nin güç ve etkisini yükselen orta ölçekli güç olarak artırmanın söylemlerine bakıldığında Davutoğlu'nun *merkez ülke* kavramı öncelikli yer tutar. Buradaki kodlama Türkiye'nin artık belli oyun kurucuların kurduğu oyunda perifer oyuncusu değil (Batı bloğunun sadık müttefiki veya NATO ittifakının güney kanadı), kendi bölgesinde oyun kurucu olmaya soyunduğudur (Yalçın, 2012). Aynı şekilde, "Dünya beşten büyüktür", "komşularla sıfır problem", gibi söylemler de Türkiye'nin kendini yeni konumlandığı pozisyon ve kimliğe uygun diğer söylemlerdir.

Uygulamaya bakıldığında özellikle Suriye ve Afrika'ya yönelik insani yardım projelerindeki muazzam artışın yanı sıra Katar, Somali ve Sudan'da (proje halinde) Türkiye'nin yurtdışındaki ilk askeri üslerinin kurulması, başta ABD, Rusya ve Çin devlet başkanları gibi birçok büyük devlet başkanları ile Türkiye devlet başkanları arasındaki resmi ikili görüşme sayılarında muazzam artış, Yunanistan başbakanının 50 yıl ve Suudi Arabistan kralının 40 yıl sonra ilk defa Türkiye'yi ziyaret etmesi, özel diplomatik çaba harcanarak birçok ülke ile karşılıklı vizelerin kaldırılması yönünde anlaşmalar tesis edilmesi suretiyle Türk pasaportunun değerinin artırılması (2019 sonu itibarıyla 70den fazla ülkeye vizesiz giriş yapılabilir), 2008-2010 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi üyesi olunması, Brezilya ile birlikte İran nükleer anlaşmasında arabuluculuk, Ortadoğu'daki çeşitli problemlerde arabulucu rolünün üstlenilmeye çalışılması, Uluslararası Para Fonu'ndaki (IMF) Türkiye kotası ve oy oranının artırılması, İslam İşbirliği Teşkilatı'nda çalışan Türk personel sayısının artırılması ve başına Türk vatandaşı birinin atanması (Ekmeleddin İhsanoğlu), BM nezdinde bazı programların (Habitat ve UNIDEP) bölgesel merkezlerin Türkiye'ye getirilmesi, çeşitli BM programlarına ev sahipliği yapılması, Afrika Birliği ve Afrika Kalkınma Bankası gibi bölge dışı uluslararası birçok organizasyona üyelik, Dünya İnsani Yardım Zirvesi'ne (2016) ev sahipliği (Süsler, 2019) gibi çeşitli iki ve çok taraflı diplomatik girişimlerin artırıldığı görülmektedir.

Uluslararası arenanın farklı ülkelerin geliştirdiği farklı söylemlerle şekillendirilmeye çalışıldığı yadsınmaz. ABD, özellikle Ortadoğu coğrafyasına doğrudan müdahale edebilmek için oğul Bush döneminde "Küresel Teröre Savaş", "Demokrasi İhracı", "Şer İttifakına karşı Savaş", "Haydut Devletlere Savaş" gibi söylemlerle güç kullanımını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bugün Çin, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile kurduğu ilişkilerde "**iç işlere karışmama**" söylemini ön plana çıkararak, temasta olduğu ülkelerin varsa diktatör yönetimlerinin insan hakları ihlallerini görmezden gelmekte, benzer bir yaklaşımı da bu ülkelerden bekleyerek Uygur ve Tibet sorunlarına hiç karışmamalarını istemektedir. Türkiye'nin özellikle Afrika ile ilişkilerde kurduğu söylemlerde Müslüman ve Osmanlı coğrafyasında olan ülkelere karşı, "**dost**", "**kardeş**", "**akraba**", "**aynı medeniyetin mensubu**" olarak söz edilmekte ve tarihi ve kültürel bağların, dış politikada ortaklıklar yaratmak için gerekli olduğu tespiti yapılmaktadır. "Temiz sicilinin olması/anti-kolonyal söylem", "tarihi ve dini bağlar", "kazan-kazan ortaklığı" (win-win partnership), "**Afrika'nın sorunlarına Afrikalı çözüm**" (African solutions to African problems), "**şartsız koşulsuz insani yardım**", "**dünya beşten büyüktür**" gibi söylemler özellikle Sahra altı Afrika ile ilişkilerde Türkiye'nin meşruiyetini ve etkinliğini artıran söylemler olarak ön plana çıkmaktadır ve kolonyal geçmişi olan Batılı ülkeler ile muazzam yardım ve yatırım yapan Çin'e karşı belli bir başarı yakaladığını da kabul etmemiz gerekir (Donelli, 2018)

Bu çalışmada Türkiye'nin özellikle ticaret ve kültürel alanda sergilediği yumuşak güç politikaları ekseninde Afrika'ya yönelik geliştirdiği söylem ve bunların somut kazanımları irdelenecektir. Bu çerçevede Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri özellikle ticari ve ekonomik alanlarda irdelenecek ve en sonunda Türkiye'nin Afrika'ya ilişkin söylem tutarlılığı ve etkinliği yorumlanacaktır.

1. Türkiye'nin Afrika İle İlişkileri

1.1. Türkiye-Afrika İlişkileri Güncel Durum

Resmi söyleme göre Türkiye Afrika ile karşılıklı fayda ve saygı temelinde kalıcı ilişkiler inşa etmeyi amaçlamaktadır (Demirtaş, 2015). Türkiye'nin Afrika'daki büyükelçilik sayısı 2019 sonu itibarıyla 42'ye ulaşmıştır ki bu rakam 2002 sonunda sadece 12 idi (Dışişleri Bakanlığı, 2020a). Diğer taraftan, Türkiye'de dış temsilciliği bulunan Afrika ülkesi sayısı ise 2020 sonu itibarıyla 37'ye yükselmiştir. Karşılıklı üst düzey resmi ziyaretlerde belirgin bir artış yaşanmış, Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan 2020 yılı sonu itibarıyla 28 Afrika ülkesine resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve 46 ülke ile *Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması* imzalanmıştır. İkili seviyedeki üst düzey ilişkiler, Afrika Birliği ile geliştirilen stratejik ortaklık sonucunda Türkiye Afrika ülkeleri arasında çok taraflı bir yapıya büründürülmüş, ilki 2008'te, ikincisi 2014'te ve sonuncusu 2021'de gerçekleştirilen Türkiye Afrika Forumu mekanizması tesis edilmiştir. Türk Hava Yolları (THY), Afrika'da 39 ülkede 60 destinasyona uçuş gerçekleştirmekte olup (Covid öncesi dönemde), konu hakkındaki uzmanlara göre Air France'm Afrika'daki destinasyon egemenliğine son vermiştir (Kasapoğlu, 2020; Cebeci, 2021).

Kültürel, sosyal faaliyetler ile insani yardım faaliyetleri bağlamında Türkiye Sağlık Bakanlığı'nın yansira Türk Kızılay'ı Genel Müdürlüğü ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile çeşitli sivil toplum kuruluşlarının etkinliği göze çarpmaktadır. Bölgedeki ilk ofisini Etiyopya'da 2005 senesinde açan TİKA halihazırda 22 Program Koordinasyon Ofisiyle Afrika genelinde faaliyet göstermekte olup yıllık proje sayısı 400'ü aşmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2020c). Diğer taraftan, 2011 senesinde gerçekleştirdiği Somali girişimi ile Türkiye sadece ekonomik konularda değil, siyasi ve güvenlik hususlarında da var olabileceğini göstermiş, uluslararası toplum gözünde de Afrika'da söz sahibi bir aktör görünümü kazanma yolunda ilerlemektedir (Özkan, 2014). Ayrıca, Türkiye'nin 2008-2018 yılları arasında Afrika'ya sağladığı toplam resmi kalkınma yardımının yaklaşık 3 milyar dolar seviyelerinde olduğu ifade edilmektedir (TİKA, 2020b). Türkiye, Afrikalı öğrenciler için cazip bir destinasyon oluşturmaya başlamıştır. Bu konuda Türk devletince verilen çeşitli burslar ve Türk devlet okullarınca talep edilen harçların düşüklüğü önemli bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. YÖK istatistiklerine göre 2019-2020 öğretim yılında 185 binden fazla yabancı öğrenci Türk üniversitelerinde öğrenim görmekte olup halihazırda bunların 28.030 tanesi Afrika uyrukludur ve bunlardan 12.114'ü bu yıl kayıt yapmıştır. 2020'de mezun olan öğrencilerden Afrika uyruklularının sayısı yaklaşık 2000 kişidir (YÖK, 2020) Bu şekilde gidildiği takdirde on yıl içerisinde Türkiye'den mezun olan Afrikalı öğrenci sayısının 250 binlere ulaşması beklenmektedir.

Türkiye ve Afrika arasındaki güvenlik iş birliği 2011 yılı itibari ile de gelişim kat etmiş ve Türkiye, *Afrika Birliği* bünyesinde yer alan Barış ve Güvenlik Konseyi ile *Afrika Hazır Gücü*'nün kurulmasına destek vermiştir. Halihazırda, Türkiye'nin *Tanzanya, Etiyopya, Uganda ve Sudan*'da askeri atışeliği olup *Somali*'de ise bir askeri üssü bulunmaktadır.

1.2. Türkiye'nin Afrika ile Ticari İlişkilerinin Detaylı Analizi

Artan diplomatik temsilin yansira güçlenen ilişkilerin en somut göstergelerinden biri de gelişen ekonomik ilişkiler ve katlanarak artan ticaret rakamlarıdır. Türkiye'nin Afrika Kıtası'yla toplam ticaret hacmi, 2002 yılında 4,3 milyar Dolar seviyesinden 2020 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 22,5 milyar Dolar'a yükselmiştir. Sahraaltı Afrika (SAA) ülkeleriyle ise 2002 yılında yaklaşık 1 milyar Dolar olan ticaret hacmi ise 2020 yılında 8,6 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Ticari ilişkilerin arttırılmasını teminen *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*'nun (DEİK) 40'ı SAA ülkesi olmak üzere 45 Afrika ülkesiyle İş Konseyleri bulunmaktadır. 26 ülkede ise Ticaret Müşavirliği veya atışeliği faaliyet göstermektedir. Diğer taraftan Tunus ile 2005'te, Fas ile 2006'da, Mısır ile 2007'de ve son olarak Marityus ile 2013 senesinde imzalanmış Serbest Ticaret Anlaşmaları bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021b).

2020'de Türkiye'nin ihracatında önde gelen Afrika ülkeleri *Mısır* (3.1. milyar dolar), *Fas* (2 milyar dolar) ve *Libya* (1,6 milyar dolar) olmuş; ithalatta ise *Mısır* (1,7 milyar dolar), *Libya* (1,6 milyar dolar) ve *Güney Afrika* (880 milyon dolar) olmuştur. Türkiye'nin Dünya'ya ihracatı son 5 yılda ortalama yıllık %3.53 artmışken, Afrika'ya ihracatımız %6 oranında bir artış göstermiş olup, ihracat içindeki Afrika'nın payı görece artarak %9'lara gelmiştir. Mısır geleneksel olarak Türkiye'nin

Afrika'daki en büyük ticari ortağıdır. Kuzey Afrika ülkeleri her ne kadar ilk sıralarda yer alıyor olsalar da ağırlıkları gittikçe azalmaya başlamaktadır. Son 5 yılda yüksek ihracat artışı yaşanan Nijerya, Gana, Cibuti, Senegal, Fildişi Sahili, Somali, Kenya, Tanzanya, Liberya, Kamerun, Togo gibi ülkelerle yapılan ihracat yüksek bir performans sergilemektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Afrika'ya İhracatı, İlk 20 Ülke, 2016-2020 (1000 ABD Doları)

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 Payı	2016-2020 Yıllık Artış
Dünya	142.606.247	156.992.940	167.923.862	180.870.841	169.657.940	100,00%	3,53%
Tüm Afrika	11.404.888	11.668.588	14.444.283	16.618.729	15.234.428	8,98%	5,96%
Mısır	2.733.143	2.360.734	3.053.571	3.510.629	3.136.568	1,85%	2,79%
Fas	1.469.782	1.657.718	1.989.587	2.346.785	2.057.266	1,21%	6,96%
Libya	906.392	880.729	1.498.326	2.069.669	1.653.078	0,97%	12,77%
Cezayir	1.736.663	1.712.901	2.031.583	2.016.564	1.449.569	0,85%	-3,55%
Tunus	910.720	912.703	904.663	886.779	928.098	0,55%	0,38%
Nijerya	241.609	335.424	346.298	595.924	610.888	0,36%	20,38%
Güney Afrika	405.990	485.070	534.230	569.570	574.115	0,34%	7,18%
Gana	298.478	224.551	275.116	374.340	477.530	0,28%	9,85%
Sudan	461.767	397.699	363.614	310.659	381.754	0,23%	-3,73%
Senegal	154.422	243.641	389.023	288.907	361.226	0,21%	18,53%
Cibuti	77.949	102.506	196.648	255.695	319.971	0,19%	32,64%
Fildişi Sahili	109.878	142.409	174.452	227.663	307.906	0,18%	22,89%
Somali	115.882	142.946	181.369	256.528	272.762	0,16%	18,67%
Etyopya	404.420	338.514	320.870	380.905	231.386	0,14%	-10,57%
Kenya	127.906	152.256	207.789	230.509	228.005	0,13%	12,26%
Tanzanya	95.547	115.828	225.347	226.103	200.347	0,12%	15,96%
Angola	128.864	186.473	229.993	214.875	183.069	0,11%	7,27%
Liberya	64.670	118.616	137.485	222.331	177.796	0,10%	22,42%
Kamerun	66.553	97.965	153.661	156.637	158.859	0,09%	19,01%
Togo	34.139	58.935	72.761	99.512	141.681	0,08%	32,93%
Diğer Afrika Ülkeleri	860.114	1.000.970	1.157.897	1.378.145	1.382.554	0,81%	9,96%

Kaynak: Trademap

Afrika menşeli ürünlerin Türkiye'nin ithalattaki payı %3,33'dür. Türkiye'nin Afrika'nın toplam ihracatındaki payı ise %2 civarındadır. Yani ihracat ile birlikte alındığında Türkiye'nin Afrika'nın dış ticaretindeki payı yaklaşık %2,7 seviyelerindedir. BM nezdinde resmi olarak kabul gören Libya yönetimi ile siyasi ilişkilerin oldukça iyi olmasının da etkisiyle Libya'dan ithalat rekor artış göstermiş; bunun yansısı Gine, Liberya, Çad, Sudan ve Tanzanya gibi ülkelere ithalat rekor artış göstermektedir.

Tablo 2. Türkiye'nin Afrika'dan İthalatı, İlk 20 Ülke, 2016-2020 (1000 ABD Doları)

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 Payı	2016-2020 Yıllık Artış
Dünya	198.601.934	233.799.651	223.046.879	210.346.890	219.514.373	100,00%	2,02%
Tüm Afrika	5.355.483	7.176.652	7.047.946	5.821.305	7.309.861	3,33%	6,42%
Mısır	1.443.408	1.997.503	2.190.937	1.903.805	1.722.944	0,78%	3,60%
Libya	161.021	247.965	367.010	483.502	1.674.297	0,76%	59,73%
Güney Afrika	1.058.114	1.744.438	1.381.537	754.214	887.896	0,40%	-3,45%
Fas	918.164	924.062	715.715	713.306	642.097	0,29%	-6,90%
Cezayir	463.775	766.803	1.138.064	719.267	567.384	0,26%	4,12%
Fildişi Sahili	251.303	300.760	203.259	183.592	322.638	0,15%	5,12%
Gana	180.478	128.019	79.300	102.274	294.085	0,13%	10,26%
Cine	6.367	18.109	66.393	4.865	162.017	0,07%	91,04%
Tunus	214.382	206.466	182.080	190.113	150.605	0,07%	-6,82%
Nijerya	157.814	156.286	143.432	156.021	128.978	0,06%	-3,96%
Sudan	49.636	86.321	73.323	82.266	105.466	0,05%	16,27%
Liberya	8.987	8.660	13.738	12.573	100.209	0,05%	61,98%
Mozambik	90.820	136.779	105.637	72.741	71.046	0,03%	-4,79%
Çad	23.657	27.342	26.271	35.333	70.732	0,03%	24,49%
Ruanda	111	123	131	184	54.052	0,02%	244,74%
Tanzanya	23.094	48.737	41.052	29.751	49.681	0,02%	16,56%
Kamerun	45.284	53.864	46.981	52.143	43.775	0,02%	-0,68%
Etyopya	35.310	31.527	34.441	51.484	40.527	0,02%	2,79%
Moritanya	15.129	45.111	30.825	83.224	27.039	0,01%	12,31%
Kenya	13.164	17.114	18.797	17.310	24.066	0,01%	12,82%
Diğer Afrika Ülkeleri	195.465	230.663	189.023	173.337	170.327	0,08%	-2,72%

Kaynak: Trademap

Türkiye ikili ticarete 8 milyar dolar fazla vermektedir ki, bu rakam Covid-19 öncesi 2019'da 11 milyar dolara yakın bir değerd. Türkiye ikili ticarete, Güney Afrika hariç, (Güney Afrika'ya yaklaşık 300 milyon dolar civarında açık verilmektedir) hemen hemen önemli ticaret partnerlerinin hepsi ile ticaret fazlası vermektedir.

Tablo 3. Türkiye'nin Afrika'daki Ticaret Dengesi, 2016-2020 (1000 ABD Doları)

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 Ticaret Dengesi Payı	İhracat 2020	İthalat 2020
Dünya	-55.995.687	-76.806.711	-55.123.017	-29.476.049	-49.856.433		169.657.940	219.514.373
Afrika	6.049.405	4.491.936	7.396.337	10.797.424	7.924.567	100,0%	15.234.428	7.309.861
Fas	551.618	733.656	1.273.872	1.633.479	1.415.169	17,9%	2.057.266	642.097
Mısır	1.289.735	363.231	862.634	1.606.824	1.413.624	17,8%	3.136.568	1.722.944
Cezayir	1.272.888	946.098	893.519	1.297.297	882.185	11,1%	1.449.569	567.384
Tunus	696.338	706.237	722.583	696.666	777.493	9,8%	928.098	150.605
Nijerya	83.795	179.138	202.866	439.903	481.910	6,1%	610.888	128.978
Senegal	148.284	238.695	376.438	278.698	342.197	4,3%	361.226	19.029
Cibuti	77.800	102.100	196.404	255.652	319.917	4,0%	319.971	54
Sudan	412.131	311.378	290.291	228.393	276.288	3,5%	381.754	105.466
Somali	113.726	141.916	175.527	249.548	267.824	3,4%	272.762	4.938
Kenya	114.742	135.142	188.992	213.199	203.939	2,6%	228.005	24.066
Etyopya	369.110	306.987	286.429	329.421	190.859	2,4%	231.386	40.527
Gana	118.000	96.532	195.816	272.066	183.445	2,3%	477.530	294.085
Angola	122.917	185.109	227.950	212.551	178.841	2,3%	183.069	4.228
Tanzanya	72.453	67.091	184.295	196.352	150.666	1,9%	200.347	49.681
Güney Afrika	-652.124	-1.259.368	-847.307	-184.644	-313.781	-4,0%	574.115	887.896

Kaynak: Trademap

Tablo 4'te Türkiye'nin son 5 yıldaki ihracat ve ithalat rakamları ülke gruplarına göre sunulmaktadır. İhracat performansına bakıldığında Afrika'nın payı %8'den %9'a yükselmiştir. Aynı dönemde Avrupa Birliği, Amerika ve Uzak Doğu'nun (Diğer Asya) payı artarken, AB'den sonra en

büyük pazar olan Yakın ve Ortadoğu'da %4,2'lik bir kayıp yaşanmıştır. Görüleceği üzere Türkiye, bu dönemde gerginleşen siyasi ilişkilerin bir yansıması olarak Ortadoğu pazarında güç kaybetmekte, yerini Afrika ve Amerika kıtası ile doldurmaya çalışmaktadır. Coğrafi açıdan daha yakın ve gelir seviyesi daha yüksek olan Ortadoğu pazarındaki oransal düşüş ile coğrafi olarak daha görece daha uzak ve milli düzeyi düşük SAA ülkeleri ile ticaretteki bu artış birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin yumuşak güç politikalarının özellikle son beş yıllık ticaret performansına olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin İhracatı (2016-2020) (ABD Doları)

Ülke grubu	2020	2020 % pay	2016 % Pay	2020-2016 fark	2016-20 Yıllık Büyüme	2019	2018	2017	2016
Toplam	169 646 391	100,0%	100,0%	0,0%	3,3%	180 832 722	177 168 756	164 494 619	149 246 999
A-Avrupa Birliği (AB 27)	70 023 275	41,3%	40,2%	1,1%	3,9%	76 726 198	77 429 205	67 987 332	59 981 416
B-Diğer ülkeler	99 623 115	58,7%	59,8%	-1,1%	2,8%	104 106 524	99 739 551	96 507 288	89 265 583
1-Diğer Avrupa (AB Hariç)	24 407 108	14,4%	14,8%	-0,4%	2,6%	24 445 348	23 921 002	20 229 606	22 055 816
2-Kuzey Afrika	9 224 276	5,4%	5,4%	0,0%	3,4%	10 828 878	9 915 077	7 918 462	8 069 446
3-Diğer Afrika	6 016 675	3,5%	2,6%	1,0%	11,9%	5 794 323	5 173 872	4 318 839	3 833 943
4-Kuzey Amerika	11 188 590	6,6%	5,4%	1,2%	8,4%	9 956 682	10 411 462	10 359 398	8 092 611
5-Orta Amerika ve Karayipler	1 452 940	0,9%	0,6%	0,2%	11,0%	1 766 889	1 648 509	1 272 574	957 812
6-Güney Amerika	1 928 598	1,1%	0,8%	0,4%	14,3%	1 833 081	1 872 836	1 349 588	1 127 996
7-Yakın ve Orta Doğu	31 336 994	18,5%	22,7%	-4,2%	-1,9%	35 009 090	32 402 888	38 221 058	33 869 634
8-Diğer Asya	12 775 741	7,5%	6,9%	0,6%	5,6%	13 399 488	13 302 023	11 924 636	10 272 156
9-Avustralya ve Yeni Zelanda	837 289	0,5%	0,5%	0,0%	2,2%	782 359	825 020	674 047	766 460
10-Diğer Ülke ve Bölgeler	454 904	0,3%	0,1%	0,1%	20,0%	290 386	266 863	239 081	219 710
Seçilmiş ülke grupları									
1-OECD Ülkeleri	95 057 503	56,0%	55,7%	0,3%	3,4%	99 581 207	101 311 004	88 997 882	83 111 580
2-EFTA Ülkeleri	1 847 663	1,1%	2,2%	-1,1%	-13,7%	1 794 638	2 332 242	1 689 568	3 336 916
3-Karadeniz Ekonomik İşbirliği	20 302 960	12,0%	9,2%	2,7%	10,1%	20 446 305	19 390 352	16 580 157	13 800 648
4-Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	8 684 355	5,1%	7,0%	-1,9%	-4,6%	8 707 799	8 034 493	9 121 916	10 504 662
5-Bağımsız Devletler Topluluğu	10 261 761	6,0%	3,7%	2,3%	16,4%	9 557 843	8 502 347	7 204 981	5 593 792
6-Türk Cumhuriyetleri	5 429 615	3,2%	2,9%	0,3%	5,6%	5 107 351	4 417 965	4 540 394	4 358 110
7-İslam İşbirliği Teşkilatı	43 740 923	25,8%	29,7%	-3,9%	-0,3%	48 767 654	44 841 257	48 627 009	44 347 122

Kaynak: TÜİK

Afrika'ya yapılan uluslararası ihracat 500 milyar dolar civarında seyretmektedir ve Afrika ile ticarete Çin'in ezici bir üstünlüğü bulunmaktadır. Çin bir kenara bırakıldığında diğer güçlerin ihracat performansları birbirine çok yakındır. Türkiye Afrika ile ihracatta 2016 yılında %2,5'lik pazar payı ile on ikinci sırada iken, 2020'ye gelindiğinde pazar payını %3,2'ye yükselterek 9'uncu sıraya yükselmiştir. Türkiye bu dönemde BAE, Suudi Arabistan ve Güney Kore'yi geride bırakmayı başarmıştır. Türkiye, Çin (6,2% pay artışı) ve Hindistan'dan (%1,2 pay artışı) sonra pazar payını en çok artıran üçüncü ülke olmayı başarmıştır.

Diğer taraftan, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere ticaret dengesine bakıldığı zaman (değerlendirme Afrika açısından yapılmıştır, negatif değerler Afrika'nın ticaret açığı, diğer ülkelerin ticaret fazlası demektir) Türkiye Çin ve Rusya'nın ardından üçüncü ülke olarak gelmektedir. Başka bir ifadeyle, ihracatta on ikinci, ithalatta on dördüncü olan Türkiye, Afrika ile ticarete en kazançlı üçüncü ülke olarak ciddi bir performans sergilemektedir. Rusya ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin petrol ihracatçısı olduğu göz önüne alındığında, imalat sanayi ihracatı açısından Türkiye, Çin'den sonra ikinci en fazla ticaret fazlası veren ülke olarak ifade edilebilir

Tablo 5. Afrika ile Ticaret Dengesi, Önde Gelen Ülkeler, 2016-2020 (1000 ABD Doları)

	2016	2017	2018	2019	2020	2020 Afrika'dan İthalat	2020 Afrika'ya İhracat
Çin	-43.724.204	-27.679.894	-21.058.448	-33.554.727	-49.500.752	57.197.258	106.698.010
Rusya	-8.734.640	-8.356.324	-16.286.771	-11.720.711	-10.263.949	1.832.414	12.096.363
Türkiye	-7.769.291	-5.857.817	-9.677.103	-11.495.941	-8.399.807	7.629.755	16.029.562
Suudi Arabistan	-10.834.128	-11.321.795	-16.033.424	-11.871.662	-8.020.028	2.859.297	10.879.325
ABD	-4.201.009	-409.258	-3.526.631	-8.164.730	-7.378.763	17.772.072	25.150.835
Almanya	-16.769.991	-12.907.846	-11.103.630	-6.111.060	-6.065.674	15.371.128	21.436.802
Hindistan	-1.874.251	3.802.735	7.209.000	510.925	-5.881.572	21.809.244	27.690.816
Brezilya	-4.956.859	-6.013.682	-3.733.881	-4.135.098	-5.622.218	3.068.444	8.690.662
Fransa	-5.975.583	-793.944	31.345	-4.061.962	-4.642.363	20.762.640	25.405.003
Kore	-10.608.056	-4.175.343	-6.745.700	-4.497.732	-4.428.053	4.187.879	8.615.932
Japonya	-6.521.750	-4.064.423	-4.947.214	-5.451.503	-3.777.072	5.744.085	9.521.157
İngiltere	-618.880	712.572	4.227.409	2.015.063	1.034.816	9.370.445	8.335.629
Avustralya	-246.088	-15.388	-146.709	673.545	1.096.678	2.743.607	1.646.929
BAE	1.110.694	1.778.673	-6.425.866	-3.662.379	2.243.664	9.502.286	7.258.622
İspanya	3.746.914	3.374.029	7.392.801	8.862.112	3.365.578	19.902.735	16.537.157
İsviçre	8.413.623	8.443.170	8.646.858	8.937.143	12.909.439	16.590.279	3.680.840

Kaynak: Trademap

Tüm bu bulguları nasıl değerlendirmek gerekir. Ticarete Afrika için Çin'i artık ayrı bir kategoriye koymak gerekiyor. Ama ikinci en iyi kim olacak konusunda ciddi bir yarıştan söz edilebilir. Geleneksel kolonyal güçlerin gittikçe mevzi kaybettiği görülmektedir. İngiltere yarışta geride kalmış, Fransa ticar

ette hala kuvvetli ama yerini Hindistan'a kaptırmış durumdadır. Hindistan, Afrika'da uzun yıllardır yerleşik diasporasını artık anlamlı bir sonuca dönüştürme yolunda ilerlemektedir. Almanya ve ABD ise gerileme dönemindedir. Görüleceği üzere, Türkiye'nin Afrika'yla olan ticaretinde giderek daha fazla hareket alanına sahip olduğu ve bu akıllı stratejinin kendisine dış ticaret fazlası olarak döndüğü görülmektedir.

Afrika, Türkiye'nin hizmet ihracatında da önemli bir destinasyon olma yolunda ilerlemektedir. Önemli yurtdışı döviz kazandırıcı hizmet alanlarından biri olan *Yurtdışı Müteahhitlik* sektöründe Afrika; Bağımsız Devletler Topluluğu ve Orta Doğu'dan sonra en fazla proje alınan üçüncü bölgedir. Türk müteahhitlerce yurtdışında 2020 sonuna kadar üstlenilen projelerin %17,7'si Afrika kıtasına ilişkindir. Türk müteahhitler kıtada toplam 75,6 milyar değerinde proje gerçekleştirmiş olup, bunların %28'i SAA ülkelerinde geri kalanı ise Kuzey Afrika'dadır (Ticaret Bakanlığı, 2021a). 2020 yılında ise 1,9 milyar dolar değerinde proje gerçekleştirilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021a). Geleneksel olarak Libya ve Cezayir Türk müteahhitlerin etkin olduğu ülkeler olmakla birlikte, Etyopya, Senegal, Kamerun gibi ülkelerde de son dönemde ciddi projeler alındığı görülmektedir.

Engineering News-Record (ENR) Dergisi'ne göre bölgesel olarak müteahhitlik pazarlarından Afrika'da Çinli (%61,9), Fransız (%6,4) ve Türk (%4,6) müteahhitlik firmalarının yüksek pazar payına sahip olduğu görülmektedir. Afrika'da Çin ve kolonyal Fransa'dan sonra en fazla proje alan üçüncü ülke konumuna gelmesi ve %4,6'lık pazar payı önemli bir göstergedir. Türkiye'nin Afrika'nın toplam ticareti içindeki payının %2,7'lerde olduğu göz önüne alınırsa, yurt dışı müteahhitlik sektörünün önemi daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan, diğer mal ve hizmetlerin ticaretinde ön planda olan Hindistan, ABD, Almanya, İspanya, Brezilya, Suudi Arabistan, Rusya gibi ülkeleri yurt dışı müteahhitlik sektöründe görmemekteyiz. Bu perspektiften bakıldığında Çin, Fransa ve Türkiye üçlüsünün Afrika'da daha avantajlı bir konumda oldukları iddia edilebilir.

Türk müteahhitler Afrika'da çok sayıda prestijli proje gerçekleştirmektedir. Aşağıda Etyopya örneğinde gösterildiği üzere Yapı Merkezi İnş. ve San. A.Ş., 2012 yılında Çinli yüklenicilerle beraber Etyopya'yı Cibuti limanına bağlayacak olan Awash-Weldia Demiryolu hattının alt ve üst yapı

inşaatını yaklaşık 1,7 milyar ABD doları bedelle üstlenmiştir (Türk Eximbank, 2021c; Getachew, 2021).

Afrika dünyada yurtdışı yatırımlardan oldukça cüzi miktarda yararlanmakta olup, 2019'da yaklaşık %3 oranında bir yatırımı çekebilmiştir. 2019'da en çok yatırımı Mısır (9 milyar dolar), Güney Afrika Cumhuriyeti (4,6 milyar dolar), Kongo (3,4 milyar dolar) ve Etyopya (2,5 milyar dolar) çekmiştir. Diğer taraftan kümülatif yatırım stokunda 2018 sonu itibarıyla önde gelen ülkeler Hollanda (79 milyar dolar), Fransa (53 milyar dolar), İngiltere (49 milyar dolar) ve Çin (46 milyar dolar) olmuştur (UNCTAD, 2020). Türkiye'nin yurtdışı doğrudan yatırımlarına bakıldığında ise, Türkiye Ticaret Bakanlığı verilerine göre, Afrika'da toplam 1,1 milyar dolarlık değere sahip 156 (Kuzey Afrika 99, SSA, 57) Türk yurtdışı yatırımı bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020). Afrika'ya yapılan yatırımların toplam yatırım içindeki payı sadece %2,8 olmasına rağmen, 32 bin yerel istihdam ile toplam içerisinde %20'den fazla istihdam sağladıkları görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020). Kanımızca istatistiki zorunluluklardan dolayı bu rakam gerçeği yansıtmamakta, Türkiye'nin Afrika'daki yatırımı stoğunun en az 6,2 milyar dolar seviyelerinde olduğu tahmin edilmektedir (Eyrice Tepeciklioğlu, 2017).

Diğer taraftan 6 milyar dolarlık bir toplam yatırım stoğu kayda değer bir rakam değildir, zira önde gelen yatırımcı ülkelerin yatırım stoku 50 milyar dolar civarındadır. Afrika ile ticareti yaklaşık 160 milyar dolar olan Çin'in yatırım stoku 45 milyar dolar iken, yaklaşık 45 milyar dolar yıllık ticareti olan Fransa'nın da 53 milyar dolarlık yatırım stoğu olduğu göz önüne alındığında, yıllık Afrika ile ticaretimizin 22 milyar dolar seviyelerinde seyrettiği Türkiye'nin, 6 milyar dolarlık bir yatırım stoğu az bir miktar olarak değerlendirilebilir. Yine de, Türkiye'nin Afrika'daki yatırımlarının ağırlıklı olarak emek-yoğun sektörlerde olup yüksek istihdam sağlaması, Türkiye'yi diğer güçlere nazaran pozitif olarak ayırtmaktadır. Türkiye'nin Afrika'daki yumuşak güç politikaları açısından bu unsur hem bir sebep hem de bir sonuç özelliği arz etmektedir. Var olan başarılı yatırımlar Türkiye'nin olumlu imajını pekiştirmekte ve bu da yeni yatırımlar için Afrikalı devletlerin Türk yatırımcılara pozitif yaklaşmasını sağlamaktadır. Halk nezdinde en fazla itibar edilen konulardan biri istihdam olduğu için, Türkiye'nin yumuşak gücü de tüm süreçler sonucunda yükselmektedir.

2. Afrika'daki Güç Dengeleri ve Türkiye'nin Afrika'daki Söylem ve Yumuşak Güç Etkinliği

2.1. Afrika'daki Güç Dengeleri

Şüphesiz Afrika uluslarının bugünkü kimliklerinin oluşumunda sömürgecilik döneminin büyük etkileri bulunmaktadır. Dil ve eğitim, sömürgecilik döneminde Fransa ve İngiltere'nin Afrika ülkeleri üzerinde kurduğu bağımlılık ilişkileri açısından son derece önemli olmasına karşın, yakın dönemlerde, yumuşak güç unsurları olarak kullanıldılar. Afrika'da büyük güçlerin kolonyal dönemi andıran etki alanlarının hala bulunduğu bariz bir gerçektir. Hala birçok uydu devlet ya da manipülasyonlara açık Afrika devletleri de bulunmaktadır. Örneğin, Gabon'da siyaseti ve ekonomiyi ilgilendiren konularda ipler neredeyse tamamen Fransa'nın elinde iken; Zambiya neredeyse tamamen Çin tarafından kuşatılmış durumdadır. Ekvator Ginesi'ndeki ABD etkisi o kadar yoğundur ki, Teksas ile Ekvator Ginesi arasında doğrudan uçuşlar bulunurken, ülkede faaliyet gösteren Amerikan petrol şirketlerine ait tesislerin telefon hatları, Teksas eyaletinin telefon koduyla kayıtlıdır (Carmody, 2011).

Diğer taraftan, Afrika'nın bugün geçmişe kıyasla daha özgür bir yapıya kavuştuğu ve egemen sömürgeci güçler (Fransa, İngiltere, ABD) ile yükselen güçler (Çin, Hindistan, Rusya) arasındaki rekabetten daha avantajlı çıktığı söylenebilir. Çin alternatifi Afrikalı ülkelerin Batılı ülkelerle kurdukları dış ilişkilerinde pazarlık gücünü artırmış ve kalkınma modeli olarak örnek alabilecekleri bu ülkeden olumlu tecrübeler edinmeleri mümkün görünmektedir. Rusya; Hindistan ve Türkiye gibi ikincil yükselen orta ölçekli güçler ise Çin gibi kıta bütününde bir alternatif oluşturmaları da bazı hedef ülkelerde (Rusya için Orta Afrika ülkeleri; Türkiye için Somali, Libya ve bir ölçüde Etiyopya) geleneksel kolonyal güçlere alternatif oluşturma potansiyeline sahiptirler.

Söylem olarak bakıldığında egemen kolonyal güçler ile ABD'nin tarihsel ve Soğuk Savaş döneminin negatif mirasını taşımaktadırlar. Her ne kadar zaman zaman rekabete girseler de Fransa, İngiltere ve ABD'nin genelde alternatif güçlere karşı Afrika'da ortak hareket ettiği görülmektedir.

Çin modelinin ekonomik başarısı övgüyü hak ediyor olsa da bölgeyi ziyaret etmişlerin yakından görebileceği üzere, Çinlilerin geride bıraktığı tat bir şeylerin eksik olduğu hissini vermektedir. Kültürel olarak bölge halkları ile kopukluklar bulunmakta ve Çin halk nezdinde bir bütünleşme ve popülerleşmeyi başaramamaktadır. Yapılan üretim ve projelerde çevreye gerekli özenin gösterilmemesi, yerli istihdam yerine projelerde çalışacak işçilerin bile Çin'den getiriliyor olması; yatırımlar için yüksek vergi teşvikleri istenilmesi ve her şeyden önemlisi büyük altyapı projeleri ile Afrika ülkelerinin ağır borç yükü altına sokulması Çin'in bölgeye dönük politikalarının sorunlu noktalarıdır. Çin'in "Afrika ülkelerinin hammaddelerine tekel koymak amacıyla bu ülkeleri borçlandırdığı" iddiası aşırı bulunabilir; ancak bu politikaların sonuçlarının özensiz ve yozlaşmış hükümetlerin elinde bu yöne evrilme ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Rusya'nın henüz ciddi bir alternatif olarak sahada bulunduğunu söylemek için erken olduğunu düşünmekteyiz. Fakat sahada bulursa dahi mevcut hareketleri ve silah satışı-güvenlik danışmanlıkları üzerinden sunulan stratejinin de uzun vadeli politikalar açısından faydalı olacağı iddia edilemez. Rusya, elbette, silah ticareti ve askerlik taahhüdü işlerinde "Afrika pastasından" pay almaya devam edebilir; ama bunun Afrika halkları nezdinde pozitif bir söylem ve yumuşak güç cazibesi getirmeyeceği, tam tersine diktatörleri para karşılığı güvenlik sağlayıp ayakta tutan "şer odakları" söylemine gidebileceği gözden uzakta tutulmamalıdır.

Hindistan gerek bağımsızlık sürecindeki destekleriyle, gerekse benzer kolonyal bir geçmişe sahip olmasıyla ve en nihayetinde Afrika'daki kuvvetli diasporasıyla söylem açısından en kuvvetli güç adayı olarak görünmektedir. Güvenilirliği yüksek ve henüz negatif örneklerle kirlenmemiş bir algı neticesinde Hindistan esasında Afrika'da çarpışan büyük güçler arasındaki gizli potansiyel liderdir. Tabii Hindistan'ın en büyük şanssızlığı anakarada hızla artan nüfus dolayısıyla büyüme, demokratikleşme ve yoksulluk gibi birçok problemle uğraşmak zorunda kalmasıdır. İçerideki yapı güçlendikçe Hindistan'ın Afrika'daki gücü de benzer şekilde artacaktır.

2.2. Türkiye'nin Afrika Güç Dengesindeki Yeri ve Söylem-Eylem Etkinliği

Tüm bu resimde Türkiye nerededir? Tamamıyla ekonomi-ticaret ayağından hareket eden Çin ve Hindistan gibi mi; ya da güvenlik politikalarını önceleyen ABD-Rusya gibi mi veyahut ortak tarihsel ve kültürel birikim üzerinden kazanımların devşirildiği Fransa-İngiltere modeli gibi mi hareket etmektedir? Türkiye'yi ilginç bir vaka kılan tüm bunların hepsinin de işin içinde olmasıdır. Müslümanlık, sömürgeci geçmişi bulunmama ve Osmanlı geçmişi kültürel bir cazibe yaratmaktadır. Son yıllarda artan ticaret Afrikalılar nezdinde oldukça pozitif bir Türk malı algısına yol açmaktadır: Avrupa kalitesinde ama Çin fiyatında ürünler Afrikalı tüketicilerce artan ilgiyle karşılanmaktadır. Somali, Gambiya gibi ülkelerde ise Türkiye askeri üsler açmakta, Libya'da sahada mücadele sergilemektedir. İnsani diplomasi konusunda da Somali yine başarılı bir örnektir. Kültürel yakınlık ve ekonomik ilişkilerin artması birbirini bütünlüyor gibi görünürken, Türkiye'nin güvenlik politikalarında öne çıkması onu güçlü bir aktör gibi gösterip mevcut algıyı perçinlemekte mi yoksa Türkiye'nin kültür-ekonomi alanındaki söylem ve inandırıcılığını zayıflatmakta mıdır? Şurası kesindir, Afrika ülkeleri ne dayatmacı ve kirlili kolonyal geçmişi olan Batı bloğuna mecbur kalmak istemekte ne de başka güçlü bir finansman alternatifini olmadığı için ticari imtiyazlarla örülü Çin modeline bağlı kalmak istemektedir. Sahada bulunan birçok Türk'ün gözlemleyeceği üzere Afrika ülkeleri bir üçüncü alternatifin olmasını sağlıklı buluyor ve Türkiye'nin alternatif olarak çıkmasını umut etmektedir.

Türkiye, Afrika'ya Çin modeline benzer şekilde önce ticari ve ekonomik saiklerle yaklaşmış, ilişkiler ivmelendikçe önce kültürel ve insani yardım alanlarında iş birliği kuvvetlenmiş, en nihayetinde Somali örneğinde görüleceği üzere Türkiye siyasi ve askeri alanda da kendini kıtada göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin Afrika ile ticari ve ekonomik ilişkilerinde hatırı sayılır bir ivmelenme yaşanmakla beraber, yine de mevcut seviye diğer büyük güçlerin Afrika ile ticari ve ekonomik ilişkilerin gerisindedir. Diğer taraftan "insani yardım" açısından ise Türkiye büyük güçler seviyesinde bir iş çıkarmakta ve bu alanda adından söz ettirmektedir. Siyasi ve askeri güvenlik alanında ise ilginç bir durum söz konusudur. Kolonyal geçmişi olan büyük güçler ve ABD kadar bu alanda söz sahibi değildir, fakat Çin, Hindistan gibi güçlerden ise daha ileridedir. Afrika ülkeleri ve büyük güçler tarafından Türkiye'nin Afrika'daki askeri gücünün yükselişi dikkatle izlenmekte;

Türkiye'ye karşı nispeten olumlu olan Afrikalıların algısının değişip değişmeyeceği henüz bilinmemektedir.

Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerden diğer bir beklentisi, uluslararası arenalarda siyasi gücünü artırmaktır. "Dünya Beşten Büyüktür" (AA, 2019) şeklinde özetlenebilecek söylem ile, Türkiye BM vb. platformlarda kararlara ipotek koyan büyük güçlerin statükosuna karşı çıkmaktadır. Bu strateji çerçevesinde alternatif siyasi mekanizmalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bunlardan ilki İslam Konferansı Teşkilatı'nın işletilmesi ve burada Türkiye'nin daha belirgin bir politika yapıcı hale getirilmesidir. Afrika Birliği, Afrika Bankası ile çok taraflı, Afrika ülkeleri ile iki taraflı ilişkilerin geliştirilmesi suretiyle Türkiye, dünya siyasetinde adından daha çok söz ettirmekte ve gücünü artırmaya çalışmaktadır.

Afrikalıların Türk ve Türkiye'ye yönelik algılarını ise iki planda irdelemek gerekir. Siyasi elitler açısından Türkiye, Çin ve kolonyal güçler dışında yeni bir alternatif olarak görülmekte, özellikle Çin'e karşı bir koz olarak kullanılmaktadır. Afrika'daki altyapı projelerinde Çin'in ezici bir ağırlığı olup, kurmuş olduğu finansman mekanizması ile uzun vadeli ucuz krediler sunmakta, hatta ödemeler ilgili ülkelere hammadde ile yapılabilmektedir. Fakat, Çin'in bu yaklaşımı zaman zaman pahalıya gelmektedir zira, Çin birçok önemli maden işletmesini bu ülkelere ucuz almakta, vergi ödememekte ve projelerde çoğunlukla Çin'den getirdiği kendi işçilerini kullanmaktadır. Batılı eski kolonyal güçler ise Çin kadar cazip seçenekler sunmamakta, hatta zaman zaman "insan hakları" bazlı bazı şartlardan dolayı bir kısım Afrikalı ülkelere hiç dış yardım ya da ucuz kredi sağlamamaktadır. Diğer taraftan yönetici elit, eski kolonyal güçlere kültürel olarak kendini yakın hissetmekte (bu ülkelere eğitim alma, yaşama ve ortak dil gibi unsurlar) ve ekonomik olarak ortak projeler geliştirebilmektedir. Bu ilişkiler ağında Afrikalı elitlerce, Türkiye, daha çok Çin'in bir alternatifi gibi düşünülmekle beraber, uzun dönemli bir birliktelik için Türkiye'den kuvvetli angajman beklenmektedir. Türkiye henüz Çin'e kıyas edilebilir oranda bir yatırım ve ucuz kredi imkanlarını Afrika'ya sunmamaktadır. Afrika ile ilişkiler ve katkı sağlama açısından kuvvetli söyleme rağmen, Türkiye henüz bu söylemin altını dolduracak kadar ekonomik bir katkı (ucuz kredi, altyapı projeleri geliştirme ve dış yardım) sağlayamamaktadır. Özetle Afrikalı siyasi elitlerce Türkiye küstürülmemesi gereken bir alternatif olmakla beraber henüz tam bir güvene haiz bir müttefik de değildir.

Afrikalı halk tabakalarınca Türkiye'ye yönelik algı oldukça pozitifdir. Birçok ülkede açılan su kuyuları, açılan hastaneler, gönderilen maddi yardımlar yavaş yavaş bir bilinirlik oluşturmaktadır. Diğer taraftan *Türkiye Bursları* programı vesilesiyle Türkiye'ye gelen Afrikalı üniversiteli gençlerin sayısında muazzam bir artış yaşanmaktadır. Türk dizileri başlı başına Etyopya'da İstanbul ve Türkiye ilgisini hatırı sayılır derecede yükseltmiş, İstanbul artık önemli bir tatil ve iş destinasyonu olarak görülmektedir (Schipani & Pitel, 2021). Diğer taraftan bavul ticaretinin merkezi olan Laleli'de artık Doğu Bloğu üyeleri yerine hep Afrikalı alıcıları görmek mümkündür.

Sonuç

Cannon'a (2017) göre diğer güçlere nazaran Türkiye'nin sırtında emperyal bir yük taşımaması dolayısıyla Afrikalılar nezdinde sahip olduğu pozitif algı ve nispeten koordineli bir şekilde Afrika açılımını yürütmesi Türkiye'nin söylemini diğer güçlere nazaran cazip kılmaktadır. Donelli'ye (2018) göre Türkiye'nin Arap baharı ile birlikte Mısır ve Libya'da başarıyla yol aldığı halde yanı başındaki Suriye krizinde iki büyük güç karşısındaki yalpalanmaları, ülke iç politikasındaki sıkıntıların da göze batar hale gelmesiyle, en azından Ortadoğu'da prestij kaybına uğramakla beraber Afrika için henüz Ortadoğu kadar bir kayıp söz konusu değildir. Gerçekten de Donelli'nin bu sonucu, bulgularımızla örtüşmektedir. Ticaret verileri son yıllarda Ortadoğu'ya yönelik ihracatımızda bir düşüşü göstermekte iken, Afrika'da en azından mevcutu koruma eğilimi görülmektedir. Donelli'ye (2008) göre Türkiye'nin. "Temiz sicilinin olması/anti-kolonyal söylem", "tarihi ve dini bağlar", "kazan-kazan ortaklığı" (win-win partnerhip), "Afrika'nın sorunlarına Afrikalı çözüm" (African solutions to African problems), "şartsız koşulsuz insani yardım", "dünya beşten büyüktür" gibi söylemleri, özellikle Sahra altı Afrika ile ilişkilerde Türkiye'nin meşruiyetini ve etkinliğini artıran söylemler olarak ön plana çıkmakta ve kolonyal geçmişini olan Batılı ülkeler ile muazzam yardım ve yatırım yapan Çin'e karşı belli bir başarı yakalamaktadır.

Türkiye'nin yumuşak güç politikaları ile söylem etkinliğini ticari ve ekonomik ilişkilerdeki kazanımlardan takip etmek mümkündür. Bu alanlarda Türkiye (Çin bir kenara bırakıldığında), kolonyal güçler ve diğer bölgesel güçlerden daha fazla kazanımlar elde etmektedir. Fakat, önceden de belirtildiği üzere bu alandaki kazanımlar artık doğal sınırlarına ulaşmış, daha kapsamlı kazanımlar için bir paradigma değişikliğine ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, söz konusu paradigma değişikliği, Çin tarafından 2000 yılında kurulan Çin-Afrika İş birliği Forumu (FOCAC) ile başarılı ve Çin hem kendi firmalarını başarıyla Afrika'ya yönlendirdi hem de Afrikalı ülkelerin altyapı projeleri ve madencilik yatırımları başarıyla Çin yatırımcılarına tevdi edildi. Elbette bu Çin'in muazzam finansman imkanlarını bu Forumla aktarması sayesinde başarılabilir. Diğer taraftan Çin devlet organizasyonu, Ticaret Bakanlığı önderliğinde, söz konusu Forum ve Afrika projelerinin koordinasyonu için özel bir yapılanma teşkil etti.

Türkiye'nin Çin örneğini birebir uygulaması elbette mümkün olmayacaktır. Fakat en azından Türkiye'nin Afrika'ya yönelik politikalarının tek elden eşgüdümlü yürütüleceği bir özel yapılanmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Türkiye'nin nispeten güçlü söylemleri ve olumlu imajı, Afrika stratejisine yönelik koordinasyonsuzluk dolayısıyla yeterince sahada etkin olarak yanıtlanmamaktadır.

Türkiye'nin Afrika'daki ekonomik ve ticari kazanımlarını daha da geliştirebilecek diğer bir strateji ise mevcut aktörlerden uygun olanlar ile kurulacak stratejik ortaklıktır. Negatif kolonyal geçmiş dolayısıyla AB ülkeleri ve ABD ile kurulacak stratejik ortaklık kendi içinde çelişkili olabilir. Diğer taraftan bu ülkeler kendi aralarında Çin'i dengelemek için zaten belli oranda eşgüdümlü hareket etmektedir. Çin ve Hindistan diğer potansiyel stratejik ortaklardır. Çin'in Afrika'daki güçlü konumu Türkiye'yi eşit koşullarda stratejik ortakdan ziyade bazı projeler için "taşeron" konumuna itecektir. Nitekim, bazı Türk müteahhitlik projeleri büyük Çin altyapı projelerinde bu şekilde yer alabilmektedirler (örneğin Yapı Merkezi İnş. ve San. A.Ş., 2012 yılında Çinli yüklenicilerle beraber Etyopya'yı Cibuti limanına bağlayacak olan Awash-Weldia Demiryolu hattının alt ve üst yapı inşaatını yaklaşık 1,7 milyar ABD doları bedelle üstlenmiştir; Getachew, 2021). Diğer taraftan Hindistan ile kurulacak stratejik ortaklık eşit koşullarda olarak her iki tarafın lehine sonuç verebilir. Hint kökenli diaspora Afrika'da güçlü olup, Türk yatırımcı ve müteahhitlerin sunacağı know-how ve Türkiye'nin getireceği finansman imkanları ile hızlı yol alınabilir. Hindistan söylem olarak da Türkiye gibi sicili temiz ve Afrikalılarca temiz imajı bulunan bir partnerdir.

Sonuç olarak yükselen bölgesel güç Türkiye, geçtiğimiz 20 yılda Afrika'da önemli kazanımlar elde etmiş ve söylem olarak oldukça kuvvetli bir zeminedir. Diğer taraftan bu ivmenin yükseltilebilmesi için mevcutun dışında Afrika'ya yönelik özel bir mekanizmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı-AA (2019) *Cumhurbaşkanı Erdoğan BM'de konuştu: Dünya 5'ten büyüktür*, (24 Eylül) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-bmde-konustu-dunya-5ten-buyuktur/1592817>

Barkin, J. S. (2003). Realist Constructivism, *International Studies Review*, 5 (3), 325-342.

Battır, O. ve Ateş, D. (2013). Türkiye Bölgesel Hegemonya Arayışında Mı?. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 31-44.

Battır, O. (2019). Küreselleşme Çağında Bir Yumuşak Güç Unsuru Olarak Sağlık Diplomasisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(5) 151–161.

Bayram, M. (2018). Çin-Afrika ilişkilerinde güç ve kimlik faktörlerinin rolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kırıkkale Üniversitesi. Kırıkkale.

Carmody, P. (2011) *The New Scramble for Africa*, Cambridge: Polity Press

Cebeci, U. (2021) THY Afrika pazarında lider oldu, *Hürriyet*, (3 Kasım 2021), URL: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ugur-cebeci/thy-afrika-pazarinda-lider-oldu-41930662>

Çevik, S.B. (2019). Reassessing Turkey's Soft Power: The Rules of Attraction, *Alternatives: Global, Local, Political*, 1-22, DOI: 10.1177/0304375419853751

Demirtaş, T. (2015). Türkiye'nin Afrika Politikasında Yumuşak güç Unsurunun Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa

Dışişleri Bakanlığı (2020) 2020 Yılı Performans Programı

Dışişleri Bakanlığı (2020b) Afrika Birliği (AfB) URL: <http://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2022

Dışişleri Bakanlığı (2020c) Türkiye Afrika İlişkileri URL: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2022

Donelli, F. (2015). Turkey's Presence in Somalia: A Humanitarian Approach, *The Depth of Turkish Geopolitics in the AKP's Foreign Policy: From Europe to an Extended Neighbourhood*, Bölüm 3, (edt.) Diodato, A. Chiriatti, B. Yilmaz, S. Dogan, F. Donelli, Università per Stranieri di Perugia Press, 35-51.

Donelli, F. (2018). The Ankara consensus: the significance of Turkey's engagement in sub-Saharan Africa, *Global Change, Peace & Security*, (online) doi:10.1080/14781158.2018.1438384

Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2012). Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1 (2), 59-94.

Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2015). What is Turkey doing in Africa? African opening in Turkish foreign policy. *Research Turkey: Centre for Policy and Research on Turkey*, IV(4), 95-106.

Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2016). African Studies in Turkey, *Uluslararası İlişkiler*, 13 (50), 3-19.

Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2017). Economic Relations Between Turkey And Africa: Challenges And Prospects. *Afe Babalola University: J. of Sust. Dev. Law & Policy*, 8 (1), doi: <https://dx.doi.org/10.4314/jsdlp.v8i1.2>

Eyriçe Tepeciklioğlu, E. (2019). Türk Dış Politikasında Afrika: Temel Dinamikler, Fırsatlar Ve Engeller, Nobel Akademik Yayıncılık.

Gallarotti, G.M. (2010). Cosmopolitan Power in International Relations: A Synthesis of Realism, Neoliberalism, and Constructivism, Cambridge University Press, Cambridge,

Getachew, S. (2021) Ethiopia – Turkey: Ankara's ongoing economic and military support, *The Africa Report*, (2 Kasım) <https://www.theafricareport.com/141761/ethiopia-turkey-ankaras-ongoing-economic-and-military-support/>

Hao, C.J (2019) Social Constructivism Vs. Neorealism in Analysing the Cold War, *E-international Relations*, (6 Ağustos) <https://www.e-ir.info/2019/08/06/social-constructivism-vs-neorealism-in-analysing-the-cold-war/>

International Trade Center-ITC (2021) *Trademap Database*, (20 Mayıs 2021), URL: <https://www.trademapp.org/Index.aspx>

İhracat.co (2019) Afrika Kıtası İhracat İthalat Ve Yatırım Analizi. (5 Ekim 2020) URL: <https://www.ihracat.co/2019/09/afrika-kitasi-ihracat-ithalat-ve.html> Kasapoglu, C. (2020). Türkiye'nin Afrika politikası: Açılımdan 'nüfuz arayışına', *BBC Türkçe*, (5 Ekim 2020) URL: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54453903>

Lee, K. ve Gómez, E.J. (2011). Brazil's Ascendance: The Soft Power Role of Global Health Diplomacy, *The European Business Review*, 61-64

O'Brien, R. ve Williams, M. (2016) *Global Political Economy: Evolution and Dynamics*, 5. Baskı, Palgrave Macmillan

Okur, M. A., ve Ongur, H. O. (2015), Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özel, C. (2018), Yumuşak Güce Bütünsel Bakış, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-27, DOI:10.28956/gbd.422722.

Özkan, M. (2014). Doğu Afrika Jeopolitiği Ve Türkiye'nin Somali Politikası. SETA Yayınları No:40.

Schipani, A. ve Pitel, L. (2021) Erdogan's great game: Turkey pushes into Africa with aid, trade and soaps, *The Financial Times*, (18 Ocak), <https://www.ft.com/content/0e3cec2a-bd80-499c-a6ab-e5d1a1e768cf>

Süsler, B. (2019). Turkey: An Emerging Middle Power in a Changing World?. LSE IDEAS Strategic Update, May 2019.

Ticaret Bakanlığı (2021a) Yurtdışı Müteahhitlik Sektör Değerlendirme Raporu, (20 Mayıs 2021), URL: <https://ticaret.gov.tr/data/5b87d0f613b8761160fa159b/Genel%20M%C3%BCteahhitlik%20Notu%2001.06.2021.docx>

Ticaret Bakanlığı (2020) Yurtdışı Yatırım Anketi Sonuç Raporu,

Ticaret Bakanlığı (2021b) Yürürlükte Bulunan STA'lar (3 Kasım 2021), URL: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>

Ticaret Bakanlığı (2021c) Türkiye'de Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Yurtdışındaki Yatırımları (2 Temmuz 2021), URL: <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-yatirimlar/uluslararasi-yatirim-istatistikleri/turkiyede-yerlesik-gercek-ve-tuzel-kisilerin-yurtdisindaki-yatirimlari>

Türk Eximbank (2019a) *Türk Eximbank, Afrika Ticaret Sigortası Kuruluşu ile Türkiye ve Afrika arasındaki ticaretin artırılmasına yönelik yönelik bir işbirliği anlaşması imzaladı.*, <https://www.eximbank.gov.tr/content/files/1bd54cab-3683-4488-892b-8a04e8d98402/turk-eximbank-afrika-ticaret-sigortasi-kurulusu-ile-isbirligi-anlasmasi-imzaladi>

Türk Eximbank (2019b) *2018 Faaliyet Raporu*, <https://www.eximbank.gov.tr/content/files/c1180b82-9cdc-466d-acca-1f102991ecd6/eximbank-faaliyetraporu-2018>

Türk Eximbank (2020) *2019 Faaliyet Raporu*, <https://www.eximbank.gov.tr/content/files/dc833aa4-f8d3-4875-8a2f-3a81c1acdd26/eximbank-faaliyetraporu-2019>

Türk Eximbank (2021a) *Uluslararası Proje Kredileri*, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/urun-ve-hizmetlerimiz/alic-kredileri/uluslararasi-proje-kredileri>

Türk Eximbank (2021b) *Türk Eximbank Ülke Limitleri Listesi*, <https://www.eximbank.gov.tr/content/files/c1913d02-bddb-4df0-96f1-074680820448/ulke-limitleri-listesi>

Türk Eximbank (2021c) *Örnek İşlemler*, <https://www.eximbank.gov.tr/tr/urun-ve-hizmetlerimiz/alic-kredileri/ornek-islemler>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2016) Faaliyet Raporu, URL: https://www.tika.gov.tr/upload/2017/03/2016%20IdareFaaliyetRaporu/%C4%B0dare%20Rapor_2016_WebFormati.pdf

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2017) Faaliyet Raporu, URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2018) Faaliyet Raporu, URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/TikaFaaliyetWeb.pdf>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2019) Faaliyet Raporu, URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/06/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%20%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0ZCE/TIKAFaaliyet2019WebKapakli.pdf>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2020) Faaliyet Raporu, URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%202020/TIKAFaaliyet2020Web.pdf>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2020b) Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu-2019, URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/kyk%202018/TurkiyeKalkinma2018Web.pdf>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (2021) Faaliyet Raporu, URL: <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%202021/T%C4%B0KA%202021%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf>

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı-TİKA (2022a) Teskilat Şeması, URL: https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/teskilat_semasi-14645, Erişim: 14 Mart 2022.

TAŞTAN, S. (2022), Türkiye'nin Afrika'daki Söylem ve Eylem Etkinliği: Türkiye'nin Afrika Açılımının Ekonomik ve Ticari Analizi, AUSB, 5 (10), 115-132

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı-TİKA (2022b) Koordinatörlükler, URL: <https://www.tika.gov.tr/tr/koordinatörlükler>, Erişim: 14 Mart 2022.

UNCTAD (2020) *World Investment report 2020*, <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020>

Vural, A. (2019), Yumuşak Güç Stratejisi Çerçevesinde Çin'in Afrika'ya Yönelik Dış Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.

Yağın, H.B. (2012) The Concept of "Middle Power" and the Recent Turkish Foreign Policy Activism, *Afro Eurasian Studies*, 1 (1), 195-213.

Yılmaz, A.N. ve Kılıçoğlu, G. (2017). Türkiye'nin Afrika'daki Yumuşak Gücü ve Kıtadaki Artan Etkisinin Analizi. İçinde İsmail Ermağan (edt.) *Dünya Siyasetinde Afrika* 4, Nobel Yayınları, İstanbul

TÜRKİYE-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE BİR ÇATIŞMA UNSURU OLARAK CEMAL KAŞIKÇI CİNAYETİ

Emine SAVAŞCI - H. Mustafa ERAVCI***

Özet

Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinde Arap Baharı sonrasında iki ülkenin bölgesel çıkarlarındaki farklılıklar sebebiyle genel bir çatışma havası mevcuttur. İki ülke uluslararası meselelerin birçoğunda karşı kutuplarda yer almaktadır. Katar Krizi ve Akdeniz Meselesi bunun en önemli örneklerindedir. Tüm bunların arasında tarihler 2 Ekim 2018'i gösterdiğinde Suudi Arabistan'ın Amerika'da sürgün hayatı yaşayan muhalif gazetecilerinden Cemal Kaşıkçı Türkiye'nin İstanbul şehrinde bulunan Suudi Arabistan Başkonsolosluğu'nda katledilmiştir. Bu cinayet iki ülkenin zaten gergin olan ilişkilerini - koparma noktasına getirmese de- daha da sarsmıştır. Öyle ki 2022 yılının ortalarına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler normal seyrine oturtulamamıştır.

Bu makale Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerdeki önemli bir çatışma unsuru haline gelen Cemal Kaşıkçı cinayetinin işleniş ve sonrasındaki yargılama süreci dâhil yaşananlara ışık tutularak bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin genel seyri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemal Kaşıkçı, Kaşıkçı, Türkiye, Suudi Arabistan, Cinayet

THE MURDER OF JAMAL KHASHOGGI AS AN ELEMENT OF CONFLICT IN TURKEY-SAUDİ ARABİA RELATIONS

Abstract

After the Arab Spring, there is a general atmosphere of conflict in the relations between Turkey and Saudi Arabia due to the differences in the regional interests of the two countries. The two countries are at opposite poles in many international issues. The Qatar Crisis and the Mediterranean Issue are the most important examples of this. Among all these, when the dates show on October 2, 2018, one of the opposition journalists of Saudi Arabia, who lived in exile in the USA, Cemal Khashoggi was murdered in the Consulate General of Saudi Arabia in Istanbul, Turkey. This murder further shook the already tense relations between the two countries, although it did not bring them to the point of rupture. So much so that until the middle of 2022, the relations between the two countries could not be settled in their normal course.

This article examines the general course of the relations between the two countries in this period by shedding light on the events, including the murder of Cemal Khashoggi, which has become an important element of conflict in the relations between Turkey and Saudi Arabia, and the subsequent trial process.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şarkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, e-mail: emine.savasci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0548-8976

** Prof. Dr., AYBU, Şarkiyat Araştırmaları Bölümü, e-mail: hmeravci@hotmail.com

ORCID.ID: 0000-0002-9092-8448

Keywords: Jamal Khashoggi, Khashoggi, Turkey, Saudi Arabia, Murder

Giriş

Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkileri 2002’de Adalet ve Kalkınma Partisi(AKP)’nin iktidara gelmesiyle daha önce hiç olmadığı kadar gelişme kaydetmiştir. Ancak 2002’den itibaren gelişme kaydeden ilişkilerin seyri iki ülkenin 2011 yılında Arap ülkelerini etkisi altına alan ve Arap Baharı olarak adlandırılan devrim hareketleri karşısında izledikleri dış politikadaki önemli farklılıklar sebebiyle bozulmaya başlamıştır. Arap Baharı sonrasında bilhassa Suudi Arabistan için Türkiye dost bir ülke olmaktan çıkıp bölgesel çıkarlarına tehdit oluşturan bir rakip konumuna geçmiştir. Arap Baharı’ndan sonra 2017’deki Katar Krizi ile de ciddi siyasi uyuşmazlıklar yaşayan iki ülke 2018’in sonuna doğru siyasi ve diplomatik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bunu sebebi 2 Ekim 2018’de Suudi Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın Suudiler tarafından Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğunda katledilmesidir.¹

Cemal Kaşıkçı, 1958 yılında Suudi Arabistan’ın Medine şehrinde doğmuştur. Aslen Osmanlı döneminde Batı Hicaz’a göç etmiş olan Türk kökenli tanınmış bir aileden gelmektedir.² Ülkesi Suudi Arabistan’ın birçok önemli gazetesinde çeşitli görevlerde bulunan Kaşıkçı, ülkesini yönetenlere yönelttiği eleştirileri sebebiyle Suudi Arabistan’da yaşaması zorlaşınca ABD’ye göç etmiş ve burada *The Washington Post* Gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yazılarında zaman zaman Suudi Rejimi’ne ve Velihaht Muhammed bin Selman’a sert eleştiriler yöneltmiştir.³

Birçok kez Türkiye’ye de gelen Kaşıkçı, bir programa katılmak için gerçekleştirdiği ziyaretlerden birinde kendisiyle röportaj yapan araştırmacı Hatice Cengiz ile tanışmış ve ikili bir süre sonra nişanlanmaya karar vermişlerdir. Kaşıkçı, Hatice Cengiz ile evlilik işlemleri için 28 Eylül 2018 tarihinde İstanbul’daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu’na gitmiş ve kendisine işlemlerinin gerçekleştirilmesi için 2 Ekim tarihine randevu verilmiştir. Kaşıkçı randevu için 2 Ekim günü erken saatlerde Londra’dan İstanbul’a gelmiş, saat 13.30 civarında başkonsolosluk binasına girmiş ve sonrasında kendisinden bir daha haber alınmamıştır.⁴ Mezkur gazetecinin dışarıda bekleyen nişanlısına Kaşıkçı’nın binayı terkettiği söylenmiştir. Ancak nişanlısı Kaşıkçı’nın konsolosluktan çıkmadığını gören Hatice Cengiz’in Türk yetkilileri harekete geçirmesiyle⁵ Kaşıkçı olayı sadece Türkiye ve Suudi Arabistan’ın değil dünyanın da gündemine ilk sıraya oturmuştur.

1. Cemal Kaşıkçı Cinayeti Süreci

Kaşıkçı’nın konsolosluktan çıkmadığı bilgisi üzerine İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı olayın gerçekleştiği 2 Ekim 2018 günü konuyla ilgili soruşturma başlatmıştır.⁶ Kaşıkçı’nın konsolosluk binasından çıktıktan sonra kaybolduğu açıklamasını yapan Suudi Arabistan İstanbul

¹ **Anadolu Ajansı**, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınmıyor <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203> , s.e.t. 22.02.2021.

² **The Guardian**, Jamal Khashoggi obituary <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/19/jamal-khashoggi-obituary> , s.e.t. 22.02.2021.

³ **Aljazeera**, Obituary: Jamal Khashoggi was a ‘good man and a fine journalist’ <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/20/obituary-jamal-khashoggi-was-a-good-man-and-a-fine-journalist> , s.e.t. 22.02.2021.

⁴ **Trt Haber**, Portre: Suudi Arabistan Başkonsolosluğunda katledilen Cemal Kaşıkçı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/portre-suudi-arabistan-baskonsoloslugunda-katledilen-cemal-kasikci-476812.html> , s.e.t. 22.02.2021.

⁵ **Anadolu Ajansı**, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınmıyor <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203> , s.e.t. 22.02.2021.

⁶ **Sabah**, Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın kaybolması ile ilgili soruşturma <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/07/suudi-gazeteci-cemal-kasikcinin-kaybolmasi-ile-ilgili-sorusturma> , s.e.t. 22.02.2021.

Başkonsolosluğu;⁷ Türk uzmanlara inceleme yapmaları için konsolosluk kapılarını 15 Ekim’de açmışlar, dolayısıyla konsolosluktaki ilk inceleme ancak bu tarihte gerçekleştirilebilmiştir.⁸ Kaşıkçı’nın konsolosluktan çıktığı konusunda ısrar eden Suudi Arabistan, 19 Ekim’de Kaşıkçı’nın konsoloslukta, orada bulunan bazı Suudi vatandaşları ile tartıştığını ve çıkan arbedede hayatını kaybettiğini ve olayla ilgili 18 kişiyi tutukladıklarını duyurmuştur.⁹ Türk yetkililer tarafından yapılan incelemeler neticesinde cinayetin planlı olarak gerçekleştirildiğinin açığa çıkmasının ardından 25 Ekim tarihinde Suudi Arabistan tarafından da cinayetin planlı olarak gerçekleştirildiği kabul edilmiştir.¹⁰ Türkiye cinayete ilgili olduğu belirlenen 18 kişinin olayın gerçekleştiği yer olması sebebiyle Türkiye’de yargılanmasını teklif etmiş¹¹ ancak Suudi Arabistan buna karşı çıkmıştır.¹²

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Suudi yetkililere Kaşıkçı’nın öldürülmesinden sorumlu olan 15 kişiye emrin kim tarafından verildiğinin ve Kaşıkçı’nın cesedinin nerede olduğunun açıklanması çağrısında bulunmuştur.¹³ 15 Kasım’da Suudi Arabistan Başsavcılığında yapılan açıklamada; eski İstihbaratçı Ahmed el-Asiri önderliğinde Kaşıkçı’yı Suudi Arabistan’a dönmesi için ikna etmek üzere görevlendirilen kişiler Kaşıkçı’yı ikna edemeyince aralarında arbeye çıktığı, bunun üzerine Kaşıkçı’nın bağlanarak ve vücuduna enjekte edilen yüksek dozdaki uyuşturucu nedeniyle hayatını kaybettiği, cesedinin ise parçalanarak yerel işbirlikçiye teslim edildiği ifade etmiştir. Bu bağlamda ölüm emrini veren ve cinayeti işlediği tespit edilen 5 kişinin idamı istenmiştir.¹⁴

Tarihler 1 Ekim 2019’u gösterdiğinde Velihaht Prens Muhammed bin Selman, cinayet emrini veren kişi olduğunu yalanlamakla birlikte, cinayet kendi sorumluluğu altında işlendiği için tüm sorumluluğu aldığı açıklamasında bulunmuştur.¹⁵ 24 Aralık 2019’da ise, Suudi Arabistan cinayetten yargılanan kişilerden 5’ine idam, 3’üne de hapis cezası vermiştir.¹⁶ Türkiye Dışişleri Bakanlığı ise bu kararı “cinayetin bütünüyle aydınlatılması ve adaletin tecelli etmesi beklentilerini karşılamaktan uzak” olarak nitelendirmiştir.¹⁷ Cinayete ilgili Türkiye’de yürütülen dava ise 3 Mart 2020 tarihinde tamamlanmış, İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından olaya dahil olduğu tespit edilen 20 sanık hakkında iddianame düzenlenerek kamu davası açılmış, iddianamede Suud el-Kahtani ve Muhammed el-Asiri hakkında “tasarlayarak ve canavarca hisle eziyet çektirerek kasten öldürmeye azmettirme”

⁷ **Anadolu Ajansı**, Suudi Başkonsolosluğundan kayıp gazeteciyle ilgili açıklama <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-baskonsoloslugundan-kayip-gazeteciyle-igili-aciklama/1272863> , s.e.t. 22.02.2021.

⁸ **Anadolu Ajansı**, Çalışma grubundaki yetkililer, konsolosluktan ayrıldı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/calisma-grubundaki-yetkililer-konsolosluktan-ayrildi/1282395> , s.e.t. 25.02.2021.

⁹ **Arab News**, Saudi Arabia says missing journalist Jamal Khashoggi is dead <https://www.arabnews.com/node/1390736/saudi-arabia> , s.e.t. 25.02.2021; **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan, Kaşıkçı’nın konsoloslukta öldüğünü itiraf etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-kasikcinin-konsoloslukta-oldugunu-itiraf-etti/1287265> , s.e.t. 25.02.2021.

¹⁰ **Hürriyet**, Son dakika: Suudi savcı: Kaşıkçı cinayeti planlı <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-savci-kasikci-cinayeti-planli-40998238> , s.e.t. 26.02.2021; **Arab News**, Saudi public prosecutor: Information obtained from Turkey shows that Khashoggi’s murder was premeditated <https://www.arabnews.com/node/1393686/saudi-arabia> , s.e.t. 26.02.2021.

¹¹ **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan: 18 tutuklunun İstanbul’da yargılanması teklifimdir <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-18-tutuklunun-istanbul-da-yargilanmasi-teklifimdir/1290176> , s.e.t. 26.02.2021.

¹² **Anadolu Ajansı**, Suudi Dışişleri Bakanı: Kaşıkçı davasına adı karışanlar Suudi Arabistan’da yargılanacak <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci-suudi-disisleri-bakani-kasikci-davasina-adi-karisanlar-suudi-arabistan-da-yargilanacak/1294933> , s.e.t. 09.03.2021.

¹³ **Anadolu Ajansı**, Cumhurbaşkanı Erdoğan: (Kaşıkçı) Öldürüldüğü ayan beyan ortada da cesedi nerede? <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-kasikci-olduruldugu-ayan-beyan-ortada-da-cesedi-nerede/1293782> , s.e.t. 26.02.2021.

¹⁴ **Arab News**, Saudi Arabia’s public prosecutor seeks death penalty for 5 Khashoggi suspects <https://www.arabnews.com/node/1405371/saudi-arabia> , s.e.t. 09.03.2021; **Anadolu Ajansı**, Kaşıkçı cinayeti soruşturmasında 5 idam istemi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kasikci-cinayeti-sorusturmasinda-5-idam-istemi/1312612> , s.e.t. 09.03.2021.

¹⁵ **Arab News**, A year later, justice for Jamal Khashoggi is yet to be served but politicization is at its peak <https://www.arabnews.com/node/1562756/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021; **Anadolu Ajansı**, Velihaht Prens Kaşıkçı cinayetindeki sorumluluğunu kabul etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/veliaht-prens-kasikci-cinayetindeki-sorumlulugunu-kabul-etti/1594588> , s.e.t. 26.03.2021.

¹⁶ **Arab News**, Death sentence for five, jail terms for three in Khashoggi murder trial <https://www.arabnews.com/node/1602911/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021.

¹⁷ **Sabah**, Dışişleri Bakanlığı’ndan Cemal Kaşıkçı cinayeti hakkında verilen karara tepki! <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/12/23/disisleri-bakanligindan-cemal-kasikci-cinayeti-hakkinda-verilen-karara-tepki> , s.e.t. 26.03.2021.

suçundan hapis cezası istenirken; diğer 18 kişi hakkında ise “tasarlayarak ve canavarca hisle eziyet çektirerek kasten öldürme” suçundan ayrı ayrı ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası istenilmiştir.¹⁸ 22 Mayıs 2020’de Cemal Kaşıkçı’nın oğlu Salah Kaşıkçı, Twitter paylaşımıyla kendisi ve ailesi adına yaptığı açıklamada babasını katleden kişileri Allah rızasını umarak affettiğini duyurmuş,¹⁹ bunun neticesinde Suudi Arabistan Başsavcılığı cinayetten hüküm giyen 8 kişi hakkında 5 kişiye 20’şer yıl, 1 kişiye 10 yıl, iki kişiye de 7’şer yıl hapis cezası verildiğini açıklarken, bu kararın kesin olduğu ve uygulanması gerektiğini de vurgulamıştır.²⁰

2021’in Haziran ayında ABD Ulusal İstihbarat Direktörlüğü (DNI), 2018 yılına ait olan ancak dönemin ABD Başkanı Donald Trump tarafından kamuya açıklanmayan "Kaşıkçı istihbarat değerlendirme raporunu" yayımlamıştır. Rapora göre; Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman’ın Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın öldürülmesini onayladığı sonucuna ulaşılmıştır.²¹ Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı ise raporun kabul edilemez olduğunu vurgularken raporda yer alan iddiaları kesinlikle reddetmiştir.²² Veliht Prensin Kaşıkçı’yı neden öldürmüş olabileceği sorusuna gelince; Gazeteci Cemal Kaşıkçı’nın Suudi Arabistan’ın İstanbul Başkonsolosluğu’nda öldürülmesine dair 25 Ekim 2018 tarihli Avrupa Parlamentosu kararında “Cemal Kaşıkçı’nın ortadan kayboluşunun son yıllarda Suudi politikalarına karşı yaptığı eleştirilerle bağlantılı olduğundan endişe duyulduğunu”²³ ifadesi yer almıştır. Nitekim Kaşıkçı yazılarında Suudi Rejimi’ni ve bilhassa da Veliht Prens Selman’ı eleştirmiştir. Kaşıkçı bizzat kendisi de The Washington Post gazetesindeki 18 Eylül 2017 tarihli “Suudi Arabistan her zaman bu kadar baskıcı değildi. Şimdi bu baskı tahammül edilemez” başlıklı yazısında, Veliht Prens Muhammed bin Selman’ın sosyal ve ekonomik alanlarda reform sözüyle iktidara gelip de, içerisinde Kaşıkçı’nın bazı arkadaşlarının da bulunduğu, ülke liderlerinin fikirlerine muhalefet eden aydınlar ve dini liderlerin tutuklanmasını eleştirmiş kendisinin de tutuklanma ihtimali yüzünden ABD’de gönüllü sürgün hayatı yaşadığını ifade etmiştir.²⁴ Veliht Prens’in Kraliyet Mahkemesi bünyesinde kurduğu ve onlarla aynı fikirde olmayan insanları alenen azarlayıp gözlerini korkutan iletişim grubundan bahsettiği ve bu iletişim biriminin liderinin Veliht Prens’in eski danışmanı Suud el-Kahtani olduğunu ve bu kişinin elinde bir karaliste bulunduğunu ve bu listeye ekleyecek kişiler aradığını dile getirdiği yazısı ise bunlar arasında belki de en dikkat çekici olanıdır.²⁵ Zira yazıda bahsi geçen ve elinde karaliste bulunan Suud el-Kahtani, hakkında yeterli delil bulunmadığı gerekçesiyle tutuklanmamış olsa da, Kaşıkçı cinayetindeki en önemli şüphelilerden biridir.²⁶ Kaşıkçı cinayetiyle ilgili tüm oklar Veliht Prens’i işaret etse de bütün bunlar birer iddia olarak kalmıştır.

Cemal Kaşıkçı davasında Suudi mahkemelerince verilen cezalar gerek uluslararası toplum gerekse Türkiye tarafından yeterli görülmemiş, bu makalenin yazıldığı 2022 yılı Ağustos ayı itibariyle de cinayet emrini kimin verdiği, Kaşıkçı’nın cesedinin nerede olduğu soruları yanıtını bulamamıştır. Nisan 2022 tarihine gelindiğinde ise Türkiye Kaşıkçı cinayeti ile ilgili yürüttüğü davanın, Suudi

¹⁸ **Anadolu Ajansı**, Cemal Kaşıkçı’nın öldürülmesine ilişkin soruşturma tamamlandı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-sorusturma-tamamlandi/1778456> , s.e.t. 20.08.2021.

¹⁹ **Arab News**, Khashoggi family forgives those who killed their father, <https://www.arabnews.com/node/1678106/saudi-arabia>, s.e.t. , s.e.t. 20.08.2021.

²⁰ **Arab News**, Saudi Arabia court sentences 8 for Khashoggi murder, <https://www.arabnews.com/node/1730886/saudi-arabia> , s.e.t. , 20.08.2021.

²¹ **Anadolu Ajansı**, ABD istihbarat raporuna göre Kaşıkçı’nın öldürülmesine Veliht Prens bin Selman onay verdi, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/abd-istihbarat-raporuna-gore-kasikcinin-oldurulmesine-veliaht-prens-bin-selman-onay-verdi/2158509> , s.e.t. 11.08.2022.

²² **Anadolu Ajansı**, Suudi Arabistan, ABD’nin Kaşıkçı raporunu kesin bir dille reddetti, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-abdnin-kasikci-raporunu-kesin-bir-dille-reddetti/2158667> , s.e.t. 11.08.2022.

²³ **Official Journal of the European Union** (2020) The killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul European Parliament resolution of 25 October 2018 on the killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018IP0434>>, s.e.t. 04.09.2022.

²⁴ **Khashoggi, Jamal** The Washington Post, Saudi Arabia wasn’t always this repressive. Now it’s unbearable, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/09/18/saudi-arabia-wasnt-always-this-repressive-now-its-unbearable/>>, s.e.t. 20.08.2021.

²⁵ **Khashoggi, Jamal** The Washington Post, Saudi Arabia’s crown prince already controlled the nation’s media. Now he’s squeezing it even further, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/02/07/saudi-arabias-crown-prince-already-controlled-the-nations-media-now-hes-squeezing-it-even-further/>> , s.e.t. 21.08.2021.

²⁶ **TRT Haber**, Kaşıkçı cinayeti şüphelisi Suud el-Kahtani yargılanmıyor, evinde, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kasikci-cinayeti-suphelisi-suud-el-kahtani-yargilanmiyor-evinde-436248.html> , s.e.t. 22.08.2021.

Arabistan adli makamlarına devrine karar vermiştir. Adalet Bakanı Bekir Bozdağ bu devir işlemi için; “Cemal Kaşıkçı davası olarak bilinen davada mahkemenin durma ve yargılamanın nakline karar vermesi kanuna uygundur, yargı yetkisinin devri değildir, davanın düşmesi değildir” açıklamasında bulunmuştur.²⁷

2. Cemal Kaşıkçı Cinayeti Sonrasında Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri

Cemal Kaşıkçı cinayetinin işlendiği yer her ne kadar Suudi Arabistan Başkonsolosluğu olsa da cinayet Türkiye’de işlenmiştir. Bu olay Türkiye’nin uluslararası alanda imajını sarsmıştır. Bilhassa Arap dünyasının baskıcı rejimlerinden kaçan muhaliflerin seçeneği haline gelen Türkiye’nin güvenilirliği sorgulanmaya başlanmıştır. Uluslararası imajı zedelenen Türkiye Kaşıkçı cinayeti soruşturmasını titizlikle yürütmüştür. Ancak yine de bu süreç boyunca Suudi Arabistan’a karşı iki ülkenin ilişkilerinin ciddi olarak etkilenmemesi için çok sert bir tavır ya da önlem almamış, davanın yükünü uluslararası kamuoyu ile paylaşmayı amaçlamıştır.²⁸ Kaşıkçı’nın neden başka şekilde değil de konsoloslukta ve bu şekilde öldürüldüğünün kesin bir cevabına ulaşılamasa da Türkiye’de öldürülmüş olması Türkiye’nin egemenlik haklarına saldırı ve saygısızlıktır.²⁹ Kanıtlanmamış olsa da bu cinayet için Arap muhaliflerin tercihi olan Türkiye’nin seçilerek bölgesel ve küresel imajının zedelenmek istenmiş olması da Suudi Arabistan’ın son yıllardaki Türkiye karşıtı politikaları dikkate alındığında ihtimal dâhilindedir.³⁰ Zira Arap Baharı sürecinden sonra kurulan Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Bahreyn ittifakı Türkiye’yi bölgesel güç dengesinin dışına itmek istemektedir.³¹

Türkiye kendisini uluslararası alanda küçük düşüren ve egemenlik haklarına saldırı niteliğindeki bu eylem karşısında Suudi Arabistan’a karşı sert bir önlem almamasına rağmen aşağıda da örnekleri verildiği üzere Suudi Arabistan Türkiye’ye karşı suçu gerçekleştiren ülke olarak daha sert bir tavır ortaya koymuştur. Özellikle de Suudi medyasının geçmişten beri Türkiye’ye karşı zaten oldukça sert olan tavrı daha da sertleşmiştir. Suudi medyasında sık sık Türkiye’nin kendi iç siyasetindeki başarısızlıkları örtmek, Suudi Arabistan’ı karalamak, uluslararası imajını sarsmak hatta Suudi Arabistan’ı sahneden çekerek İslam dünyasının tek lideri olmak gibi amaçlar için bu cinayeti kullandığı şeklinde Türkiye’yi suçlayıcı içerikler yayınlanmıştır.³² Suudiler Türkiye’yi olayı gündemde tuttuğu için eleştirseler de bu olay basit bir olay olmadığı gibi Türkiye’nin bu küçük düşürücü eyleme maruz kalmasının karşılığında bir tepki ortaya koyması da pek tabiidir. Suudi medyası Kaşıkçı’nın öldürülmesinden çok Kaşıkçı için adalet aranmasını bir suçmuş gibi eleştirmişlerdir.³³

Suudilerin genel olarak olayın vahametini değerlendirmek yerine tepki veren ülkelerdeki olan ya da olduğunu iddia ettikleri başka olayları gündeme getirerek bu olayların Kaşıkçı olayı kadar önemsenmediği üzerinden bir algı yürütmeye ve bu ülkelerin Kaşıkçı değerlendirmelerinin güvenilirliğini sorgulatmaya çalıştığı görülür. Örneğin Prens Türki el-Faysal, CIA’in Kaşıkçı Raporunda Veliyet Prens Muhammed bin Selman’ın emri veren kişi olduğu iddiasının hiçbir kanıtı dayanmadığını vurguladığı konuşmasında uzunca ABD’de yaşanan haksız olaylara yer verirken Türkiye ve İran’da muhaliflerin öldürülmesine karşı öfke ve yaptırım talebinin olmayışından şikâyet etmiştir.³⁴ King Faisal Center for Research and Islamic Studies adlı Suudi Arabistan’da yer alan

²⁷ **Anadolu Ajansı**, Bakan Bozdağ’dan Kaşıkçı davası açıklaması: Mahkemenin yargılamanın nakline karar vermesi, davanın düşmesi değildir, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-bozdagdan-kasikci-davasi-aciklamasi-mahkemenin-yargilamanin-nakline-karar-vermesi-davanin-dusmesi-degidir/2564160>, s.e.t. 13.12.2022.

²⁸ **Telci, İ. Numan** (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Ortadoğu Siyasetinin Geleceği’ SETA, S: 259, s: 11-12.

²⁹ **Hudoğlu, Müberra/Alemdar, Ahmet** (2021) ‘İstihbarat Perspektifinde Kaşıkçı ‘Operasyonu’ Defence Turk, S: 7, s: 17-26, s. 25.

³⁰ **Ataman, Muhittin** (2018) ‘Kaşıkçı Cinayetinin Türk-Suudi İlişkilerine Etkisi’ <<https://kriterdergi.com/dispolitika/kasikci-cinayetinin-turk-suudi-iliskilerine-etkisi/>>, s.e.t. 13.12.2022.

³¹ **Özev, Muharrem Hilmi** (2018) ‘Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki Etkileri’ <<https://www.orsam.org.tr/tr/cemal-kasikci-cinayeti-ve-bolgesel-politikalar-uzerindeki-etkileri/>>, s.e.t. 13.12.2022.

³² **Omar, Ihab** (2019) ‘Khashoggi’s Death and its Repercussions on The Saudi Position With Turkey’ ORSAM, S: 224, s. 12.

³³ **Karataş, İbrahim** (2022) ‘How Saudi Media Covered the Murder of Jamal Khashoggi: The Case of Arab News’ Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, C: 9, S: 2, s: 599-611, s. 607-608.

³⁴ **Al-Faisal, Prince Turki**, Assessment, probability, hearsay, judgment, double standard <<https://www.kfcris.com/en/view/93>>,s.e.t. 07.12.2022.

araştırma merkezi için makaleler yazan Kéchichian ise, Kaşıkçı davasıyla ilgilenen BM Özel Raportörü Agnes Callamard'ın Türkiye ve İran'a sempatik yaklaşım sergilediği Suudi Arabistan'dan ise nefret ettiğini iddia ederken Kaşıkçı davasına bu kadar ses çıkarıp da dünyada en çok gazetecinin öldürüldüğü ülke olan Türkiye (Kéchichian'a göre böyle) hakkında pek fazla söyleyecek sözü olmadığını garip bularak eleştirmiştir.³⁵

Suudi medyası cinayet sürecinde her ne kadar Türkiye'yi suçlayıp ağır ithamlarda bulunsalar da bu süreçte cinayeti işleyen taraf olarak en ağır darbeyi Suudi Arabistan ve şüphelerin odağındaki Velihaht Prens Muhammed bin Selman almıştır. Ülkenin ve kendisini dünyaya reformist olarak sunan Velihaht Prens'in imajı ciddi anlamda sarsılmış, "Vizyon 2030" reform ve kalkınma projesi de daha yolun başındayken önemli bir engelle karşı karşıya kalmıştır. Yatırımcılar ülkede yatırım yapmaktan vazgeçmiş, ülkenin borsası durumdan olumsuz etkilenmiştir.³⁶

Özellikle Türk yetkililere konsoloslukta inceleme yapma izninin oldukça geç verilmesi ve muhtemel kanıtların yok edilmiş olması bu cinayeti daha gizemli hale getirmenin yanında Türkiye-Suud İlişkilerini de derinden etkiledi. Öyle ki bu hadise sonrasında Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki siyasi ilişkiler oldukça gergin bir döneme girdi. Daha önce Katar Krizi ve Akdeniz Meselesinde karşı taraflarda yer alan iki ülke Kaşıkçı cinayeti sonrasında da birçok siyasi meselede de yine karşı taraflarda yer almışlardır. Bu dönemde Türkiye tarafından gerçekleştirilen hemen her uluslararası eylem, politika Suudilerin eleştirisine ya da kınamasına maruz kalmıştır. Nitekim 9 Ekim 2019'da Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye tarafından desteklenen Suriye Milli Ordusu ile birlikte Suriye'nin kuzeyine Türkiye'nin milli güvenliğini tehdit eden PKK/YPG terör örgütlerine karşı ve Türkiye sınırına komşu Suriye topraklarında güvenli bir bölge kurulması amacıyla Barış Pınarı Harekâtı'nı başlatmış,³⁷ bu harekât 12 Ekim günü acil olarak toplanan Arap Birliği tarafından kınanmış ve yapılan açıklamada harekât "bir Arap devletinin topraklarının işgali ve egemenliğine yönelik bir saldırı" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu toplantıda konuşan Suudi Dışişleri Bakanı Adil el-Cubeyr "Türk işgali"ni kınamış, uluslararası toplumu derhal bu işgale karşı harekete geçmeye çağırmıştır.³⁸

18-21 Aralık tarihleri arasında Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi düzenlemiş ve zirvenin çekirdek kadrosunu Malezya, Türkiye, Pakistan, Endonezya ve Katar olmak üzere 5 ülkenin oluşturacağını, bu zirvenin İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) gibi kuruluşlara alternatif olarak oluşturulmadığını, İİT'nin diğer üyelerini de zaman içerisinde zirveye katabilecekleri açıklamasında bulunmuştur.³⁹ Endonezya'nın katılmadığı zirveye Pakistan da son anda katılmaktan vazgeçmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Pakistan'ın zirveye Suudi Arabistan'ın baskısı yüzünden katılmadığını söylemiştir.⁴⁰ İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreteri Yusuf Ahmed el-Useymin, Kuala Lumpur'da bazı İslam ülkeleri tarafından gerçekleştirilen toplantıyı İslam toplumunun çıkarlarına aykırı olarak nitelendirmiş, İİT'nin himayesi olmadan gerçekleştirilen toplantıların İslami dayanışmayı parçalayacağını söylemiştir.⁴¹ Bu konferans davet edilmeyen Körfez ülkeleri için kendilerini dışarıda bırakan alternatif bir oluşum olarak algılanmıştır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen 2020 Karabağ Savaşı sırasında yer aldığı konum nedeniyle Arap Birliği Genel Sekreteri Ahmed Aboul Gheit, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı eleştirmiş, Doğu Akdeniz'deki ve Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasındaki müdahaleleri dolayısıyla "sonunun iyi olmayacağını" söylerken, Erdoğan'ın Suriyeli paralı askerleri

³⁵ Kéchichian, Joseph A. (2020) 'Target Saudi Arabia: An Examination of Damaging Narratives' King Faisal Center for Research and Islamic Studies <<https://www.kfcris.com/en/view/post/303>> , s.e.t. 07.12.2022, s.61-68.

³⁶ Bouoiyour, Jamal (2018) 'The gruesome murder of Jamal Khashoggi : Saudi Arabia's new economy dream at risk ?' <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01965085/document>> , s.e.t. 13.12.2022.

³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> , s.e.t. 31.08.2021.

³⁸ Arab News, Turkish attack in Syria condemned as 'invasion of an Arab state's land' Previous <https://www.arabnews.com/node/1567876/middle-east> , s.e.t. 31.08.2021.

³⁹ Anadolu Ajansı, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi'nin açılışı yapıldı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-kuala-lumpur-zirvesinin-acilisi-yapildi/1677628> , s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁰ Trt Haber, Pakistan, Kuala Lumpur Zirvesi'ne katılmadığı için 'üzgün' <https://www.trthaber.com/haber/dunya/pakistan-kuala-lumpur-zirvesine-katilmadigi-icin-uzgun-458708.html> , s.e.t. 01.09.2021.

⁴¹ Arab News, Organization of Islamic Cooperation: Malaysia meeting runs against Muslim community interests <https://www.arabnews.com/node/1600941/saudi-arabia> , s.e.t. 01.09.2021.

bu çatışmada kullandığını iddialarıyla birlikte bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.⁴² Suudi Hükümetinin gazetelerinden Arab News twitter üzerinden okurlarına yaptığı bir anketin sonucunda gazete okurlarının neredeyse yarısının Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların tırmanmasının arkasında Türkiye'nin olduğunu düşündüklerini içeren bir haber yayınlamıştır.⁴³

Kaşıkçı cinayetin etkisinde gerçekleşen ve resmi bir zemine oturtulmasa da iki ülke arasındaki özellikle ekonomik ilişkilere darbe vuran en önemli olay Suudi Arabistan tarafından Türkiye'ye uygulanan boykottur. Suudi Ticaret Odaları Konseyi Başkanı Aclan bin Abdulaziz el-Aclan 2 Ekim 2020'de twitter hesabından yaptığı bir paylaşım ile "Türk hükümetinin, liderlikleri, ülkeleri ve halklarına karşı devam eden düşmanlığı" gerekçesiyle Suudi Arabistan halkını Türkiye'yi ithalat, turizm ve yatırım alanlarında boykot etmeye çağırarak ve bunun her Suudi vatandaşının sorumluluğu olduğunu söylemiştir.⁴⁴ Bu boykot çağrısı Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Ekim 2020'deki bir konuşmasında bazı Körfez ülkelerinin Türkiye'yi hedef aldığını söylemesi ve bu ülkelerin varlığını sorgulaması üzerine gelmiştir.⁴⁵ BBC'de yer alan bir habere göre ise; Türkiye'nin Suudi Arabistan mahkemesinin 1 Eylül'deki Kaşıkçı kararına karşı yargılamanın güvenilirliğine şüpheyle yaklaşarak Suudi yetkilileri Türkiye'de yapılan davada işbirliğine çağırması sonucu sosyal medyada başlamış ve Kaşıkçı'nın ölüm yıldönümü olan 2 Ekim 2020'de şiddetlenmiştir.⁴⁶ Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı İsmail Gülle, el-Aclan'ın boykot çağrısı sonrasında 5 Ekim'de Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne, bir mektup yazmış ve bu sorunun iki ülke arasındaki ticari ilişkilere önemli ölçüde zarar vereceğini belirtmiş ve iki ülkenin bu soruna ortak çözüm bulması çağrısında bulunmuştur.⁴⁷ Ancak Reuters'te yer alan bir habere göre; Suudi hükümeti basın ofisi Türk mallarına hiçbir kısıtlama getirmediğini söylemiştir. Haberde yine, buna rağmen Riyad'da bazı mağazalarda halkı Türk mallarını almamaya çağıran işaretler bulunduğu bilgisi yer almıştır.⁴⁸ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başta olmak üzere önde gelen Türk ekonomi ve meslek kuruluşları 10 Ekim'de yaptıkları ortak açıklamada; "...firmalarımızdan mal tedarik eden birçok Suudi firmasına, Türkiye'den ithalat yapılmaması için taahhütname imzalatıldığı da ifade edilmektedir. Yine küresel lojistik firmaları da Suudi Arabistan'da Türk ürünlerine karşı uygulanan engeller hususunda müşterilerini uyarmakta, Suudi gümrüklerinde sadece Türkiye'den gelen ürünler için çok uzun süre bekletilmeye hazır olmalarını ve hatta Türkiye'den ithalatın engellenebileceğini belirtmektedir"⁴⁹ ifadelerini kullanmışlardır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan el-Suud 21 Kasım 2020 tarihindeki bir açıklamasında Türkiye ile "dostane" ilişkileri olduğunu söylerken "Türk ürünlerine yönelik gayri resmi bir boykot olduğuna dair hiçbir veri bulunmadığını" iddia etmiştir.⁵⁰ Suudi Arabistan'dan gelen yalanlamalara rağmen Türkiye İhracatçılar Meclisi, iki ülke arasındaki siyasi gerilimlerden dolayı bir aylık gayri resmî boykotun ardından Suudi Arabistan'ın 2020 Kasım ayı başlarında Türkiye'den et, yumurta ve diğer ürünlerin ithalatını resmen askıya aldığını söylemiştir. Ayrıca bu yılın ilk 10 ayında Suudi Arabistan'a yapılan ihracatta %16'lık bir düşüş olduğunu ve 2,3

⁴² Arab News, Arab League chief: Turkish tensions 'will not end well' <https://www.arabnews.com/node/1744121/middle-east>, s.e.t. 06.09.2021.

⁴³ Arab News, TWITTER POLL: Turkey behind escalation between Azerbaijan and Armenia, almost half of Arab News readers say <https://www.arabnews.com/node/1744051/offbeat>, s.e.t. 06.09.2021.

⁴⁴ Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers calls for boycotting 'everything Turkish' <https://saudigazette.com.sa/article/598732/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-calls-for-boycotting-everything-Turkish>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁵ Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers urges end to business with Turkish companies <https://saudigazette.com.sa/article/599139/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-urges-end-to-business-with-Turkish-companies>, s.e.t. 01.09.2021; Erdoğan'ın konuşması için bkz. Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan yönetimini Türkiye'ye iftira atma gayreti de kurtaramayacak, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-yonetimini-turkiye-ye-iftira-atma-gayreti-de-kurtaramayacak/1992017>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁶ BBC, Suudi Arabistan'daki Türk ürünleri boykotu ne kadar yaygın? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54711983>, s.e.t. 02.09.2021.

⁴⁷ Anadolu Ajansı, TİM Başkanı Gülle'den Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne mektup <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulleden-suudi-arabistan-buyukelciligine-mektup-/2002072>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁸ Reuters, Saudi retail chains join growing informal boycott of Turkish products <https://www.reuters.com/article/us-saudi-turkey-trade-idUSKBN2741XF>, s.e.t. 01.09.2021.

⁴⁹ Hürriyet, İş dünyasından "Suudi Arabistan" ile ilgili ortak açıklama <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/is-dnyasından-suudi-arabistan-ile-ilgili-ortak-aciklama-41632663>, s.e.t. 03.09.2021.

⁵⁰ Reuters, Saudi foreign minister: relations with Turkey 'good, amicable' <https://www.reuters.com/article/uk-g20-saudi-foreignminister-security-idUKKBN2810SC>, s.e.t. 01.09.2021.

milyar dolara gerilediği bilgisini vermiştir. Türkiye Ticaret Bakanı Ruhsar Pekcan Riyad'ın ısrarla Türk mallarına boykot uygulamadığı açıklamasını yaptığını, meslektaşları tarafından bunun resmî bir karar olmadığını, bazı istisnai sorunlar olduğunu söylendiğini ifade etmiştir.⁵¹ Suudi Arabistan'dan resmî bir kabul gelmese de Türkiye'den Suudi Arabistan'a yapılan ihracat rakamlarına bakıldığında Türk mallarına boykotun başladığı tarih olarak iddia edilen 2020 yılı Eylül ayında ihracat 223 milyon dolarken,⁵² bu rakam Ekim ayında 207 milyon dolar,⁵³ Kasım ayında 109 milyon dolar,⁵⁴ Aralık ayında 56 milyon dolar⁵⁵ olarak kaydedilmiştir. Bu verilerde görüldüğü üzere ihracat rakamlarında Ekim ayında Eylül ayına göre %7'lik, Kasım ayında %51'lik, Aralık ayında ise %74'lük bir oranla ciddi bir düşüş yaşanmıştır.

Bununla birlikte 2020 yılı sonundan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde üst düzey yetkililerin açıklamaları ışığında bir iyileşme yaşandığı söylenebilir. 21-22 Kasım'da Kovid-19 salgını nedeniyle çevrimiçi olarak Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da gerçekleştirilen 2020 G20 Zirvesi⁵⁶ öncesi Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Suudi Arabistan Kralı Selman bin Abdülaziz ikili ilişkilerin geliştirilmesini ele aldıkları bir telefon görüşmesi gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷ Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Faysal bin Farhan el-Suud zirve günü Reuters'a yaptığı açıklamada "Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz" ifadelerini kullanmış ve boykot iddialarını reddetmiştir.⁵⁸ Türkiye ile ilişkilerinin iyi olduğunu vurgulasalar da Suudi Arabistan yönetimi 2020-2021 eğitim ve öğretim yılından başlayarak Riyad ve diğer şehirlerde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okulları kapatma kararı alarak bir kez daha Türkiye'ye karşı açık bir karşı tavır sergilemiştir.⁵⁹

Kaşıkçı cinayetinden sonra Türkiye ile Suudi Arabistan ilişkilerinin yeniden olumlu bir yola girmesinin en önemli adımı Suudi Arabistan Veliht Prensi Muhammed bin Selman'ın 22 Haziran 2022'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur.⁶⁰ Görüşmelerde iki ülke arasında işbirliği ve ticaretin geliştirilmesinin yanı sıra bölgesel ve uluslararası meselelerde de işbirliğini artırma konuları ele alınmıştır.⁶¹ Bu ziyareti takip eden süreçte Suudi Arabistan tarafından kapatılan Türk okullarının da yeniden açılması kararı alınmıştır.⁶²

⁵¹ Reuters, Saudi Arabia has suspended Turkish meat imports - Turkish union <https://www.reuters.com/article/turkey-saudi-idUSKBN2871QF>, s.e.t. 02.09.2021.

⁵² TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D09-Eyl%3BC1%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bf66bf66fecdd>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵³ TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D10-Ekim%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bf66bf66fecdd>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁴ TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D11-Kas%3C4%3B1m%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bf66bf66fecdd>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁵ TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D12-Aral%3C4%3B1k%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bf66bf66fecdd>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁶ Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'daki G20 Liderler Zirvesi sona erdi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistandaki-g20-liderler-zirvesi-sona-erdi/2052454>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁷ Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüştü, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-krali-selman-ile-gorustu/2050928>, s.e.t. 02.09.2021.

⁵⁸ Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı: Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-disisleri-bakani-turkiye-ile-iyi-ve-mukemmel-iliskilere-sahibiz/2051827>, s.e.t. 04.09.2021.

⁵⁹ Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan ülkedeki 8 Türk okulunu yıl sonunda kapatma kararı aldı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-ulkedeki-8-turk-okulunu-yil-sonunda-kapatma-karari-aldi/2223766>, s.e.t. 11.08.2022.

⁶⁰ Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Veliht Prensi Selman'ı resmi törenle karşıladı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-veliaht-prensi-selmani-resmi-torenl-karsiladi/2620039>, s.e.t. 11.08.2022.

⁶¹ Anadolu Ajansı, Türkiye-S.Arabistan ortak bildirisi: Görüşmelerde, yeni iş birliği döneminin başlamasına yönelik kararlılık vurgulandı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-sarabistan-ortak-bildirisi-gorusmelerde-yeni-is-birligi-doneminin-baslamasına-yonelik-kararlilik-vurgulandi/2620192>, s.e.t. 11.08.2022.

⁶² Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'da kapatılan Türk okulları yeniden açılacak, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-kapatilan-turk-okullari-yeniden-acilacak/2650783>, s.e.t. 11.08.2022.

Sonuç

Cemal Kaşıkçı cinayeti uluslararası boyutu olan önemli bir olay olsa da Kaşıkçı'nın Türkiye sınırları içerisinde bulunan bir yerde öldürülmüş olması açısından Türkiye için, hem kendi konsolosluklarında gerçekleştirilmiş olması hem de faillerinin bizzat Suudiler olması açısından da Suudi Arabistan için çok daha ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Zira bu olay uluslararası toplumun gözlerini bu iki ülkeye kilitlemesine neden olmuştur. Türkiye bu yüzden olayı araştırma ve yargılama açısından büyük gayret göstermiş ancak Suudi Arabistan'ın olayın faillerini kendi vatandaşları olduğu gerekçesiyle kendi topraklarında yargılama ısrarı Türkiye'nin failleri bizzat yargılmasını mümkün kılmamıştır. Türkiye her ne kadar faillerin gıyabında yapılan incelemelerde önemli mesafe kaydetse de Nisan 2022'de davayı Suudi Arabistan'a devretmek durumunda kalmıştır. Suudi Arabistan'ın ise kendi içinde yürüttüğü dava ve neticesi hem uluslararası toplumda hem de Türkiye'de şüpheyle karşılaşmıştır.

ABD başta olmak üzere birçok ülkeden Suudi Arabistan Velihaht Prensi Muhammed bin Selman'ı cinayetin emrini veren kişi olarak suçlayan sesler yükselse de Türkiye herhangi bir Suudi yetkiliyi cinayetten direk olarak sorumlu tutmaktan kaçınmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Suudi yetkililere sık sık başta Kaşıkçı'nın cesedinin nerede olduğunu, bahsedilen yerel işbirliğinin kim olduğunu ve cinayet emrini verenin kim olduğunu açıklamalarını isteyen sorular yöneltse de herhangi bir imada bulunmaktan kaçınmıştır. Bununla birlikte Suudi Arabistan Türkiye'nin Kaşıkçı meselesindeki tavrından rahatsızlık duymuş ve başta Türk mallarını boykot etmek, Türkiye'ye ait okulları kapatmak gibi yollarla bu rahatsızlığını dile getirmiştir.

Bugün itibarıyla Suudi Arabistan Velihaht Prensi Muhammed bin Selman'ın 2022'nin Haziran ayında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ise iki ülke arasındaki ilişkilerin artık yumuşayacağı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Makale/Rapor

Al-Faisal, Prince Turki, Assessment, probability, hearsay, judgment, double standard <<https://www.kfcris.com/en/view/93>>, s.e.t. 07.12.2022.

Ataman, Muhittin (2018) 'Kaşıkçı Cinayetinin Türk-Suudi İlişkilerine Etkisi' <<https://kriterdergi.com/dis-politika/kasikci-cinayetinin-turk-suudi-iliskilerine-etkisi>>, s.e.t. 13.12.2022.

Bouoiyour, Jamal (2018) 'The gruesome murder of Jamal Khashoggi : Saudi Arabia's new economy dream at risk ?' <<https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01965085/document>>, s.e.t. 13.12.2022.

Hudoğlu, Müberra/Alemdar, Ahmet (2021) 'İstihbarat Perspektifinde Kaşıkçı 'Operasyonu'' Defence Turk, S: 7.

Karataş, İbrahim (2022) 'How Saudi Media Covered the Murder of Jamal Khashoggi: The Case of Arab News' Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, C: 9, S: 2, s: 599-611.

Kéchichian, Joseph A. (2020) 'Target Saudi Arabia: An Examination of Damaging Narratives' King Faisal Center for Research and Islamic Studies <<https://www.kfcris.com/en/view/post/303>> , s.e.t. 07.12.2022.

Khashoggi, Jamal The Washington Post, Saudi Arabia wasn't always this repressive. Now it's unbearable, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2017/09/18/saudi-arabia-wasnt-always-this-repressive-now-its-unbearable/>>, s.e.t. 20.08.2021.

Khashoggi, Jamal The Washington Post, Saudi Arabia's crown prince already controlled the nation's media. Now he's squeezing it even further, <<https://www.washingtonpost.com/news/global-opinions/wp/2018/02/07/saudi-arabias-crown-prince-already-controlled-the-nations-media-now-hes-squeezing-it-even-further/>> , s.e.t. 21.08.2021.

Official Journal of the European Union (2020) The killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul European Parliament resolution of 25 October 2018 on the killing of journalist Jamal Khashoggi in the Saudi consulate in Istanbul, <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018IP0434>>, s.e.t. 04.09.2022.

Omar, Ihab (2019) 'Khashoggi's Death and its Repercussions on The Saudi Position With Turkey' ORSAM, S: 224.

Özev, Muharrem Hilmi (2018) 'Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki Etkileri' <<https://www.orsam.org.tr/tr/cemal-kasikci-cinayeti-ve-bolgesel-politikalar-uzerindeki-etkileri/>>, s.e.t. 13.12.2022.

Rakipoğlu, Mehmet (2018) 'Cemal Kaşıkçı Hadisesi ve Düşündürdükleri' Star <<https://www.star.com.tr/acik-gorus/cemal-kasikci-hadisesi-ve-dusundurdukleri-haber-1395242/>>, s.e.t. 13.12.2022.

Telci, İ. Numan (2018) 'Cemal Kaşıkçı Cinayeti ve Ortadoğu Siyasetinin Geleceği' SETA, S: 259.

Haber Siteleri/Web Siteleri

Aljazeera, Obituary: Jamal Khashoggi was a 'good man and a fine journalist' <https://www.aljazeera.com/news/2018/10/20/obituary-jamal-khashoggi-was-a-good-man-and-a-fine-journalist> , s.e.t. 22.02.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan yönetimini Türkiye'ye iftira atma gayreti de kurtaramayacak, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-yonetimini-turkiye-ye-iftira-atma-gayreti-de-kurtaramayacak/1992017> , s.e.t. 01.09.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Veliht Prensi Selman'ı resmi törenle karşıladı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-veliaht-prensi-selmani-resmi-torenlere-karsiladi/2620039> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, 2019 Kuala Lumpur Zirvesi'nin açılışı yapıldı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/2019-kuala-lumpur-zirvesinin-acilisi-yapildi/1677628> , s.e.t. 01.09.2021.

Anadolu Ajansı, ABD istihbarat raporuna göre Kaşıkçı'nın öldürülmesine Veliht Prens bin Selman onay verdi, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/abd-istihbarat-raporuna-gore-kasikcinin-oldurulmesine-veliaht-prens-bin-selman-onay-verdi/2158509> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Bakan Bozdağ'dan Kaşıkçı davası açıklaması: Mahkemenin yargılamanın nakline karar vermesi, davanın düşmesi değildir, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-bozdagdan-kasikci-davasi-aciklamasi-mahkemenin-yargilamanin-nakline-karar-vermesi-davanin-dusmesi-degildir/2564160> , s.e.t. 13.12.2022.

Anadolu Ajansı, Başkonsolosluğa giden Suudi gazeteciden haber alınmıyor <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/baskonsolosluga-giden-suudi-gazeteciden-haber-alinamiyor/1271203> , s.e.t. 22.02.2021.

Anadolu Ajansı, Cemal Kaşıkçı'nın öldürülmesine ilişkin soruşturma tamamlandı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/cemal-kasikcinin-oldurulmesine-iliskin-sorusturma-tamamlandi/1778456> , s.e.t. 20.08.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suudi Arabistan Kralı Selman ile görüştü, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-suudi-arabistan-krali-selman-ile-gorustu/2050928> , s.e.t. 02.09.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: (Kaşıkçı) Öldürüldüğü ayan beyan ortada da cesedi nerede? <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-kasikci-olduruldugu-ayan-beyan-ortada-da-cesedi-nerede/1293782> , s.e.t. 26.02.2021.

Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan: 18 tutuklunun İstanbul'da yargılanması teklifimdir <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-18-tutuklunun-istanbul-da-yargilanmasi-teklifimdir/1290176> , s.e.t. 26.02.2021.

Anadolu Ajansı, Çalışma grubundaki yetkililer, konsolosluktan ayrıldı <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/calisma-grubundaki-yetkililer-konsolosluktan-ayrildi/1282395> , s.e.t. 25.02.2021.

Anadolu Ajansı, Kaşıkçı cinayeti soruşturmasında 5 idam istemi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kasikci-cinayeti-sorusturmasinda-5-idam-istemi/1312612> , s.e.t. 09.03.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı: Türkiye ile iyi ve mükemmel ilişkilere sahibiz <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-disisleri-bakani-turkiye-ile-iyi-ve-mukemmel-iliskilere-sahibiz/2051827> , s.e.t. 04.09.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan ülkedeki 8 Türk okulunu yıl sonunda kapatma kararı aldı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-ulkedeki-8-turk-okulunu-yil-sonunda-kapatma-karari-aldi/2223766> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan, ABD'nin Kaşıkçı raporunu kesin bir dille reddetti, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-abdnin-kasikci-raporunu-kesin-bir-dille-reddetti/2158667> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan, Kaşıkçı'nın konsoloslukta öldüğünü itiraf etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/suudi-arabistan-kasikcinin-konsoloslukta-oldugunu-itiraf-etti/1287265> , s.e.t. 25.02.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'da kapatılan Türk okulları yeniden açılacak, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-kapatilan-turk-okullari-yeniden-acilacak/2650783> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Suudi Arabistan'daki G20 Liderler Zirvesi sona erdi <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistandaki-g20-liderler-zirvesi-sona-erdi/2052454> , s.e.t. 04.09.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Başkonsolosluğundan kayıp gazeteciyle ilgili açıklama <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/suudi-baskonsoloslugundan-kayip-gazeteciyle-ilgili-aciklama/1272863> , s.e.t. 22.02.2021.

Anadolu Ajansı, Suudi Dışişleri Bakanı: Kaşıkçı davasına adı karışanlar Suudi Arabistan'da yargılanacak, <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/-suudi-disisleri-bakani-kasikci-davasina-adi-karisanlar-suudi-arabistan-da-yargilanacak/1294933> , s.e.t. 09.03.2021.

Anadolu Ajansı, TİM Başkanı Gülle'den Suudi Arabistan Büyükelçiliği'ne mektup <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tim-baskani-gulleden-suudi-arabistan-buyukelciligine-mektup-/2002072> , s.e.t. 01.09.2021.

Anadolu Ajansı, Türkiye-S.Arabistan ortak bildirisi: Görüşmelerde, yeni iş birliği döneminin başlamasına yönelik kararlılık vurgulandı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-sarabistan-ortak-bildirisi-gorusmelerde-yeni-is-birligi-doneminin-baslamasına-yonelik-kararlılık-vurgulandi/2620192> , s.e.t. 11.08.2022.

Anadolu Ajansı, Veliht Prens Kaşıkçı cinayetindeki sorumluluğunu kabul etti <https://www.aa.com.tr/tr/cemal-kasikci/veliaht-prens-kasikci-cinayetindeki-sorumlulugunu-kabul-etti/1594588> , s.e.t. 26.03.2021.

Arab News, A year later, justice for Jamal Khashoggi is yet to be served but politicization is at its peak, <https://www.arabnews.com/node/1562756/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021.

Arab News, Arab League chief: Turkish tensions 'will not end well' <https://www.arabnews.com/node/1744121/middle-east> , s.e.t. 06.09.2021.

Arab News, Death sentence for five, jail terms for three in Khashoggi murder trial <https://www.arabnews.com/node/1602911/saudi-arabia> , s.e.t. 26.03.2021.

Arab News, Khashoggi family forgives those who killed their father, <https://www.arabnews.com/node/1678106/saudi-arabia> , s.e.t. , s.e.t. 20.08.2021.

Arab News, Organization of Islamic Cooperation: Malaysia meeting runs against Muslim community interests <https://www.arabnews.com/node/1600941/saudi-arabia> , s.e.t. 01.09.2021.

Arab News, Saudi Arabia court sentences 8 for Khashoggi murder, <https://www.arabnews.com/node/1730886/saudi-arabia> , s.e.t. , 20.08.2021.

Arab News, Saudi Arabia says missing journalist Jamal Khashoggi is dead <https://www.arabnews.com/node/1390736/saudi-arabia> , s.e.t. 25.02.2021.

Arab News, Saudi Arabia's public prosecutor seeks death penalty for 5 Khashoggi suspects <https://www.arabnews.com/node/1405371/saudi-arabia> , s.e.t. 09.03.2021.

Arab News, Saudi public prosecutor: Information obtained from Turkey shows that Khashoggi's murder was premeditated <https://www.arabnews.com/node/1393686/saudi-arabia> , s.e.t. 26.02.2021.

Arab News, Turkish attack in Syria condemned as 'invasion of an Arab state's land' Previous <https://www.arabnews.com/node/1567876/middle-east> , s.e.t. 31.08.2021.

Arab News, TWITTER POLL: Turkey behind escalation between Azerbaijan and Armenia, almost half of Arab News readers say <https://www.arabnews.com/node/1744051/offbeat> , s.e.t. 06.09.2021.

BBC, Suudi Arabistan'daki Türk ürünleri boykotu ne kadar yaygın? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54711983> , s.e.t. 02.09.2021.

Hürriyet, İş dünyasından "Suudi Arabistan" ile ilgili ortak açıklama <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/is-dunyasindan-suudi-arabistan-ile-ilgili-ortak-aciklama-41632663> , s.e.t. 03.09.2021.

Hürriyet, Son dakika: Suudi savcı: Kaşıkçı cinayeti planlı <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-suudi-savci-kasikci-cinayeti-planli-40998238> , s.e.t. 26.02.2021.

Reuters, Saudi Arabia has suspended Turkish meat imports - Turkish union <https://www.reuters.com/article/turkey-saudi-idUSKBN2871QF> , s.e.t. 02.09.2021.

Reuters, Saudi foreign minister: relations with Turkey 'good, amicable' <https://www.reuters.com/article/uk-g20-saudi-foreignminister-security-idUKKBN2810SC> , s.e.t. 01.09.2021.

Reuters, Saudi retail chains join growing informal boycott of Turkish products <https://www.reuters.com/article/us-saudi-turkey-trade-idUSKBN2741XF> , s.e.t. 01.09.2021.

Sabah, Dışişleri Bakanlığı'ndan Cemal Kaşıkçı cinayeti hakkında verilen karara tepki! <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/12/23/disisleri-bakanligindan-cemal-kasikci-cinayeti-hakkinda-verilen-karara-tepki> , s.e.t. 26.03.2021.

Sabah, Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın kaybolması ile ilgili soruşturma <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/10/07/suudi-gazeteci-cemal-kasikcinin-kaybolmasi-ile-ilgili-sorusturma> , s.e.t. 22.02.2021.

Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers calls for boycotting 'everything Turkish' <https://saudigazette.com.sa/article/598732/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-calls-for-boycotting-everything-Turkish> , s.e.t. 01.09.2021.

Saudi Gazette, Head of Saudi Chambers urges end to business with Turkish companies <https://saudigazette.com.sa/article/599139/SAUDI-ARABIA/Head-of-Saudi-Chambers-urges-end-to-business-with-Turkish-companies> , s.e.t. 01.09.2021.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> , s.e.t. 31.08.2021.

The Guardian, Jamal Khashoggi obituary <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/19/jamal-khashoggi-obituary> , s.e.t. 22.02.2021.

TRT Haber, Kaşıkçı cinayeti şüphelisi Suud el-Kahtani yargılanmıyor, evinde, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kasikci-cinayeti-suphelisi-suud-el-kahtani-yargilanmiyor-evinde-436248.html> , s.e.t. 22.08.2021.

Trt Haber, Pakistan, Kuala Lumpur Zirvesi'ne katılmadığı için 'üzgün' <https://www.trthaber.com/haber/dunya/pakistan-kuala-lumpur-zirvesine-katilmadigi-icin-uzgun-458708.html> , s.e.t. 01.09.2021.

Trt Haber, Portre: Suudi Arabistan Başkonsolosluğunda katledilen Cemal Kaşıkçı <https://www.trthaber.com/haber/dunya/portre-suudi-arabistan-baskonsoloslugunda-katledilen-cemal-kasikci-476812.html> , s.e.t. 22.02.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D09-Eyl%C3%BC1%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecdd> , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D10-Ekim%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecdd> , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D11-Kas%C4%B1m%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecdd> , s.e.t. 04.09.2021.

TÜİK İş Zekâsı, <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2020%2619316%3D12-Aral%C4%B1k%2619283%3D632%20-%20Suudi%20Arabistan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecdd> , s.e.t. 04.09.2021.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİ VE ÖZ YETERLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

*Zeynep BAŞERER BERBER**

*Esra KARAKUŞ UMAR***

Özet

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetler üzerinden üretilen eşitsizlikleri ifade etmektedir. Biyolojik eşitsizlikler toplumsal bir takım eşitsizliklerin üretilmesine neden olurken öz yeterlik kavramı, biyolojik farklılıklar üzerinden yaratılan toplumsal ifadelerin yeniden biyolojik birtakım sorunlara neden olduğunu ortaya koymaktadır. Birey, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden etkilenerek psikolojik iyi oluş ve fiziksel sağlıklarına olumsuz yönde etki edebilecek birtakım etkileşimler içerisinde bulunabilmektedir. Literatürde kadın sağlığının toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden olumsuz yönde etkilendiği yer almaktadır. Ancak bu çalışma ile amaçlanan psikolojik temelli yeni bir kavram olan öz yeterliğin de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden etkilenecek şekilde sosyal hayatta olumlu veya olumsuz birtakım sonuçlar doğurabilecek etkilere sebep olabileceğinin ortaya konulmasıdır. Bu çok yönlü etkileşimin ortaya konulmasında eleştirel yaklaşımla literatürde yer alan öz yeterlik ve toplumsal cinsiyet konulu çalışmalardan yararlanılmıştır. Derleme niteliğindeki bu çalışma ile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sebep ve sonuçları üzerinden öz yeterlik kavramı arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Eşitsizlik, Kadın, Öz yeterlik

AN EVALUATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN GENDER INEQUALITIES AND SELF-EFFICACY

Abstract

Gender refers to inequalities produced over biological sexes. While biological inequalities cause some social inequalities to be produced, the concept of self-efficacy reveals that social expressions created through biological differences cause biological problems again. Individuals may be affected by gender inequalities and be involved in a number of interactions that may negatively affect their psychological well-being and physical health. In the literature, it is stated that women's health is negatively affected by gender inequalities. However, the aim of this study is to reveal that self-efficacy, which is a new psychologically based concept, can cause positive or negative effects in social life, which can be affected by gender inequality. In revealing this multi-faceted interaction, studies on self-efficacy and gender in the literature were used with a critical approach. In this compilation study,

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Hizmet, e-mail: zeynep.baserer@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5422-8532

** Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Hizmet, e-mail: esra.umar@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1764-9394

the relationships between the concept of self-efficacy were evaluated through the causes and consequences of gender inequalities.

Keywords: Sex, Gender, Inequality, Woman, Self-efficacy

Giriş

Cinsiyet, bireyin doğuştan getirdiği biyolojik göstergelerin bir ifadesi iken toplumsal cinsiyet, toplumun o cinsiyete ilişkin inşa ettiği anlamları ifade etmektedir.¹ Sosyal hayatta bireyler, karşılaştıkları kişileri işte bu anlamlar çerçevesinde algılama eğilimindedirler. Öyle ki erkeğin kadından güçlü olduğu ya da kadının erkekten düzenli olduğu fikrine ilişkin ifadeler gündelik hayatta sıkça karşılaşılan ifadeler arasındadır. Bu tarz algıların oluşmasında ise temel yaklaşım, bireyin içine doğduğu ve çevresini saran sosyo-kültürel yapının etkisinin olduğudur. Bireyin çevresini saran sosyo-kültürel yapı, bireyin algısını şekillendirirken birey de bu anlamlar üzerinde küçük etkiler yaratmaktadır. Böylelikle birey, sosyal dünya ile ilişkisel bir boyutta kavramlara anlamlar yükleyerek yeni anlamların inşasına aracı olurken anlamların nesiller boyu kendini yeniden üretmesine de zemin hazırlayabilmektedir. Bu inşa süreci tarihin her anında kendini yeniden var etmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin inşası ise toplumsal yapının değişmesi üzerinden net bir şekilde incelenebilir.

Tarım toplum yapısının ortaya çıkması ile birlikte kadın, erkek karşısında güçsüz ya da korunmaya muhtaç şeklinde nitelendirilirken erkek, güç sahibi ve yöneten konumunda kabul edilmektedir. Ataerkil yaklaşımın bir sonucu olarak nitelendirilen bu değerlendirmeler, kadının erkek tarafından sömürü ilişkisi içerisinde algılanmasına neden olabilmektedir.² Söz konusu ataerkil yapının egemenliği, sanayi devrimi sonrasında da sorgulanmadan bir süre daha hüküm sürmüştür. 1950'li yıllarla birlikte kadının erkek karşısında ikinci cins olarak³ algılanışı sorgulanmaya başlanmıştır.⁴ Tarım toplumuna geçiş ifadesinden de anlaşılabilceği gibi ataerkilliğin temelinde üretim biçimi yani "ekonomik" belirlenim söz konusudur.⁵ İşte bu ekonomik temelli erkek egemen anlayış sosyal, ekonomik, politik her alana yayılmış durumdadır.

Söz konusu karşılıklılığın yeniden üretiminde cinsiyetlerin karşılıklı sınırlarını çizen toplumsal cinsiyet rollerinin birleşimi sosyal yapıyı oluşturmaktadır. Yapı-birey etkileşiminde toplumsal cinsiyet rolleri değişkenlik gösterse de temelde uzun yıllar belirli davranışlar üzerinden cinsiyetlerin algılanmasına neden olmuştur. Örneğin bireyden toplumsal yapıda işgal ettiği statü gereğince belirli roller beklenmektedir. Annelik statüsü, çocuk bakımı ile ilgili olan tüm davranışların anneye ait olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel yapının bir sonucu olarak açıklanabilecek bu durum, anneye çocuğun tüm sorumluluğunu yüklemektedir. Hatta anne, çocuk bakımı sebebiyle ev ekonomisine katkıda bulunmayabilir. Aynı şekilde anne, sadece çocuğun değil babanın da bakımından sorumludur. Babalık statüsündeki birey, ailenin ekonomik kaynağı rolündedir. Ekonomik kaynaklar, baba etkinliğinde aileye yarar sağlamaktadır.

Son yıllarda yapı-birey ilişkiselinde annelik ve babalık statülerinden beklenen rollerde bazı esnemeler görülebilmektedir. Örneğin çocuğun bakımı artık sadece anneden beklenmemektedir. Baba da çocuk bakımında anne ile iş bölümü içerisinde bulunabilmektedir. Yine aynı şekilde ekonomik yarar sağlamak açısından babanın yanında annenin de evin ekonomisi için kamusal alana dahil olarak çalışma hayatında yer edindiği görülebilmektedir. Öyle ki özel alanda sorumluluklarını yerine getirirken kamusal alanda da etkin olabilmektedir. Böyle bir anne ve baba rollerinin etkisinde büyüyen ve yetişen çocuk ise tüm bu sosyal bağlamdan bağımsız düşünülemez. İşte bu noktada öz yeterlik, insanların düşünme ve davranış sistemlerini ifade ederken aslında tüm bu sosyal bağlamın etkisini ifade etmektedir.

Bireyin öz yeterliği toplumsal yapının da bir sonucudur. Toplumsal yapının etkilediği düşünce sistemi içerisinde bireyin öz yeterliği, kişisel inançları ifade etse de bu kişisel inançlar yine toplumsal

¹ Ann Oakley, Sex, Gender and Society. Aldershot, Hants: Gower/Maurice Temple Smith 1985.

² Sylvia Walby, Patriarchy at Work. University of Minnesota Press. Minneapolis 1986, s.51.

³ Simone De Beauvoir, İkinci Cinsiyet, çev. Gülnür Acar Savran Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

⁴ Yıldız Ecevit, Emek İçinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, edit. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Anadolu Üniversitesi Yayını, Antalya 2013, s. 25-26.

⁵ Aysel Günindi-Ersöz, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Anı Yayınları, İstanbul 2016, s.34.

yapıdan etkilemekte ve toplumsal yapıyı dönüştürecek küçük esnemelere neden olabilmektedir. Tüm bu karşılıklı etkileşimi farklı bir örnekle belirtmek gerekirse sanayi toplumu ile birlikte ortaya çıkan işçi ihtiyacı, kadının kamusal alana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum kadının sahip olduğu inançlarda değişimlere de neden olmuştur. Kadının öz yeterliği bir anlamda bu toplumsal süreçten etkilenerek yeniden şekillenmiştir. Kadın artık kamusal alanda çalışabileceğine ilişkin öz yeterlik geliştirmiştir. Sonuçta bireysel bir takım inançları ifade eden öz yeterlik, toplumsal yapıdan ve onun yarattığı sınırlamalardan ve özgürleştirmelerden bağımsız olarak düşünülmemelidir.

Bu çalışmanın amacı, öz yeterliğe toplumsal kurumların etkisinde bakabilmeyi olanaklı kılmaktır. Çalışmada eğitim, ekonomi, sağlık, aile kurumları içerisinde kadının öz yeterliğe sahip olmasında başarıların, deneyimlerin, ıknanın ve fizyolojinin rolünün tartışıldığı makalelerden yola çıkılmıştır. Böylelikle yapılan çalışmalardan yola çıkılarak ortaya konulan değerlendirmeler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bireyin öz yeterliğini etkileyip etkilemediği sorusundan hareket edilmiştir. Öz yeterlik konusunda yapılan çalışmaların sınırlı olması sebebiyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini konu alan çalışmalardan hareket edilmiştir.

Öz yeterlik açısından toplumsal cinsiyete ilişkin başarılarımız, deneyimlerimiz ve ikna

Öz yeterlik kavramı yeni bir kavram olarak ortaya çıksa da, kişisel kontrole ilgili inançlara olan ilginin felsefe ve psikolojide uzun bir geçmişi vardır. Nitekim Spinoza, David Hume, John Locke, William James gibi ünlü düşünürler insan davranışında *irade* ve *iradenin rolünü* anlamakla mücadele etmişlerdir.^{6, 7} Bu mücadeleler sayesinde kişisel yeterlilik algıları ile insan davranışı ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri keşfetmeye çalışan teoriler örneğin; etki motivasyonu⁸, başarı motivasyonu⁹, sosyal öğrenme¹⁰ ve çaresizlik¹¹ teorileri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Bandura algılanan yetkinlik kavramını *öz yeterlik* kavramı olarak biçimlendirmiş ve öz yeterliğin insan davranışını nasıl geliştirdiğini ve etkilediğini sosyal öğrenme kuramıyla açıklamıştır¹². Dolayısıyla öz yeterliğin tarihi Bandura'nın sosyal öğrenme kuramında başlamaktadır.

Bandura'ya göre öz yeterlik insanların nasıl hissettikleri, düşündükleri, davrandıkları ve kendilerini nasıl motive ettikleri konusunda bir fark yaratır¹³. Öz yeterliğin önemini “insan motivasyonunun, etkisinin ve eyleminin önemli bir yakınsal belirleyicileri seti” olarak işlev gören inançlar olarak açıklar.¹⁴ Bu inançlar, motivasyonel, bilişsel ve duygusal olarak bir araya gelen süreçler aracılığıyla eylem biçimini oluşturur. Algılanan öz yeterlik düzeyi ne kadar yüksek olursa, insanların kendileri için belirledikleri hedef düzeyleri de o kadar yüksek olur ve bu da hedeflere daha yüksek düzeyde bağlılık sağlar.

Bandura, öz yeterliğin bireyin aktivite seçimini, çabasını ve sebatını etkilediğini varsayar. Bir görevi başarma konusunda düşük bir yeterlik duygusuna sahip olan kişiler bundan kaçmanın yollarına başvururken, yetenekli olduklarına inanan öz yeterliği yüksek kişiler ise aktiviteyi gerçekleştirmek için hemen adım atarlar. Öz yeterlik teorisine göre başarılar yeterliliği artırırken, başarısızlıklar ise yeterliliği azaltır. Ancak bir kez güçlü bir yeterlik duygusu geliştirildiğinde, bir başarısızlığın çok fazla etkisi olmayabilir.^{15, 16}

⁶ Bertrand Russell, A History of Western Philosophy, Simon & Schuster, New York 1945.

⁷ Paul Edwards (Ed.), The Encyclopedia of Philosophy, Macmillan, New York 1967, pp. 258–260

⁸ Robert W. White “Motivation Reconsidered: The Concept of Competence” Psychological Review, [LXVI/5] (1959), pp. 297–333.

⁹ David C. McClelland, John W. Atkinson, Randall W. Clark, & Edgar L. Lowell, The achievement Motive, Appleton-Century-Croft, New York 1953.

¹⁰ Jullian B. Rotter, “Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement”, Psychological Monographs, [80] (1966).

¹¹ Lyn L. Abramson, Martin E. P. Seligman, & John D. Teasdale, “Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation”. Journal of Abnormal Psychology, [87], (1978), pp. 49–74.

¹² Albert Bandura, Self-Efficacy: The Exercise of Control. W.H. Freeman. New York 1977.

¹³ Albert Bandura, Self-Efficacy in Changing Societies. Cambridge University, New York 1995.

¹⁴ Albert Bandura, “Human Agency in Social Cognitive Theory” American Psychologist, [44], (1989), pp. 1175.

¹⁵ Bandura, a.g.e, 1977, s. 185

¹⁶ Albert Bandura, Social Foundations of Thought and Action. NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1986.

Sosyal deneyimler öz yeterlikten önce gelir ve birinin yüksek veya düşük öz yeterlik düzeyine sahip olup olmadığını belirler. İnsanlar, davranışları canlandırma yeteneğine sahip olmalarına rağmen öğrendikleri her şeyi gerçekleştirmezler. “Davranış bir kez öğrenildiğinde, davranışın düzenlenmesi motivasyonel pekiştirme sürecine dayanır”.¹⁷Uсталık deneyimleri, bir güven duygusu ve nihai bir öz yeterlik hissini beslerken, görevlerde başarısızlık, düşük düzeyde bir öz yeterliği teşvik eder. Güven kazanıldığında, kişinin yeni bir faaliyete girme kararını etkiler.¹⁸

Öz yeterlik beklentileri, Bandura'nın öz yeterlik değerlendirmelerini adlandırdığı dört temel bilgi kaynağından türetilir. Bandura, öz yeterlik değerlendirmelerini kişisel performans üzerine öz-düşünüm olarak tanımlar. Bu değerlendirmeler, motivasyon seviyeleriyle yakından bağlantılıdır. İnsanlar, bir görevde yapışkan olduklarına inandıklarında daha çok çalışırlar. Bandura, “kişisel yeterlik beklentilerinin dört temel bilgi kaynağından türetildiğini iddia eder: performans başarıları, dolaylı deneyim, sözlü ikna ve fizyolojik ipuçları.”¹⁹İnsanlar bu bilgiyi öz yeterlik düzeylerini yargılamak için kullanırlar. Bunlar öz yeterliğin dört öncülüdür.

Performans başarısı, görevlerde başarılı olmakla ilgilidir. Bu gerçekleştiğinde, etkinlik duygusu yükselir. Bu, en etkili bilgi kaynağıdır. Örneğin, bir kişi bir görevde tekrar tekrar başarılı olduğunda, öz yeterlik artar. Ancak başarısızlık olursa, öz yeterlik duygusu azalır. Bir kişi başarılı olmaya devam ettiğinde, güçlü bir öz yeterlik duygusu gelişir ve küçük aksiliklerden daha az rahatsız olur. Bu kişi için herhangi bir başarısızlık, çaba eksikliği olarak görülür ve başarılı olmak için başka bir girişimde bulunulur.²⁰

Öz yeterlik beklentileri için başka bir bilgi kaynağı dolaylı deneyimlerdir. Bu deneyimler, insanların başkalarının bir görevi yapmasını izlerken ve aynı görevi olumlu sonuçlarla başarıyla tamamlayabileceklerinden emin olduklarında gerçekleşir. Bu, özellikle gözlemci modelin aynı yeteneklere sahip olduğunu düşünüyorsa geçerlidir. Sözlü ikna, birinin başka bir kişiyi başarılı olabileceğine ikna etmesi anlamına gelir. Bunlara ayrıca “hızlı konuşmalar” da denilebilir. İnsanlar başkalarını bir görevde başarılı olabileceklerine ikna edebilirler. Bu teşvik yararlıdır çünkü “başarı genellikle doğuştan gelen herhangi bir yetenektan çok bir göreve harcadığımız çabaya bağlıdır”. Son olarak, bazen yetenekler kısmen fizyolojik ipuçlarına dayalı olarak değerlendirilir. Bu ipuçları, kaygı ve gerginlik gibi bedensel belirtilerden oluşur. Farklı insanlar bu ipuçlarını farklı yorumlarlar ve bu da görevin sonucunu etkileyebilir.^{21, 22} Özetle, bir kişi öz yeterlik duygusu kazanmak için bir beceriyi başarıyla tamamlayabilir, bir başkasının bir görevi başarıyla yaptığını gözlemleyebilir, bir görevi tamamlama konusunda olumlu geribildirim alabilir veya fizyolojik ipuçlarına güvenebilir. Bu bilgi kaynakları, öz yeterliğin hissedilmesinden önce gerçekleşmelidir.

Tüm bunların ışığında bireyin öz yeterlik duygusu kazanmasında bir beceriyi başarılı bir şekilde tamamlayabilmesi bireyin, kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Örneğin teknoloji öz yeterliğine ilişkin yapılan bir çalışmada kişilerin toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinde kaldığı gözlemlenmiştir. Buna göre erkekler, teknoloji kullanımı söz konusu olduğunda bilgisayar kullanımında daha rahat hissetmekte²³ ve teknoloji ile ilişkide daha düşük düzeyde kaygı duymakla²⁴ birlikte öz yeterlik konusunda kadınlara göre daha yeterli hissettiklerini göstermektedirler.²⁵ Buna rağmen daha az bir bulguya göre cinsiyet farklılığı olmadığı gibi kadınların teknoloji söz konusu olduğunda daha ileride olduğu görülebilmektedir ancak bu çalışmalar sınırlı sayıdadır.²⁶

¹⁷ Shirley Melat Ziegler, *Theory-directed nursing practice* (2nd ed.). Springer, New York 2005, p.36.

¹⁸ Kristen Zulkosky, *Self-Efficacy: A Concept Analysis*. Nursing Forum, [XLIV /2] (2009) pp. 93

¹⁹ Bandura, a.g.e, 1977, s.191

²⁰ William Crain, *Theories of Development: Concepts and Applications*. (4th ed.). Prentice-Hall, London 2000.

²¹ Ziegler, a.g.e. s.123.

²² Zulkosky, a.g.e., s. 94

²³ Joel Cooper, “The Digital Divide: The Special Case of Gender”. *Journal of Computer Assisted Learning*, [22] (2006), pp. 320-334.

²⁴ Betty J. Young, “Gender Differences in Student Attitudes Toward Computers” *Journal of Research on Computing in Education*, [33] (2000), pp. 204-216

²⁵ Ann Hergatt Huffman, Jason Whetten & William H. Huffman, “Using Technology in Higher Education: The Influence of Gender Roles on Technology Self-Efficacy”, *Computers in Human Behavior*, [XXIX/4] (2013), pp. 1779-1786.

²⁶ David M. Compton, William H. Burkett & Gail G. Burkett, “No Sex Difference in Perceived Competence of Computer Use Among Male and Female College Students in 2002”, *Psychological Reports* [92] (2003), pp. 503-511.

Öz yeterlik duygusunun kazanılmasında bireyin, diğer bir bireyin aynı durumu başarı ile gerçekleştirdiğine tanık olması etkilidir. Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal alanda başarılı kadın rolünü yeniden inşa etme sürecindeki etkinliğinin incelenmesi gerekmektedir. Buna göre kadının geleneksel cinsiyet rollerinin beklentileri yönünde davrandığına şahit olan bir kız çocuğunun tanık olduğu başarılar ile öz yeterliği arasında ilişki olacaktır. Bu da demek oluyor ki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde bireylere belirli kısıtlamalar getirebilecektir. Örneğin iş hayatında yönetici kadın statüsünü başarı ile gerçekleştiren bir anneye tanık olma hali, iş hayatında yönetici erkek statüsünü başarı ile gerçekleştiren bir babaya tanık olma haline göre daha düşük bir ihtimaldir. Bilinmektedir ki kadınlar hem kendilerinden hem de çevrelerinden kaynaklanan cam tavanlar sebebiyle liderlikten uzak bir iş hayatı geçirebilmektedirler. Yapılan çalışmalarda kadınların öz yeterlik duygusu ile erkeklerin öz yeterlik duygusu arasında fizyolojik bir fark olmamasına rağmen kadınların erkeklere göre kariyer hedefi oluşturmakta daha düşük beklentilere sahip oldukları görülmektedir.²⁷

Hedef ve hedefe bağlılığın kendisi başlı başına öz yeterlik ile ilintilidir. Öz yeterlik yüksekse hedefe bağlılık da yüksek olacaktır. Böylelikle birey, hedefe ulaşmak adına daha fazla çaba gösterebilecektir. Kadının toplumsal alanda deneyimlerinden yola çıkarak oluşturduğu düşük beklentiler, kadınların hedeflerini ve dolayısıyla hedefe bağlılıklarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Örneğin zenginlik ve yoksulluk, bireysel ekonomik deneyimlere ilişkin nitelendirmelerdir. Bu nitelendirmelerin cinsiyete ilişkin sosyolojik durumları ortaya konulduğunda “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramı dikkati çekmektedir. Buna göre öz yeterlik, yoksulluk söz konusu olduğunda kadında ortaya çıkmaktadır. Kadın, hanenin yoksulluk ile mücadelesinde kendisini amaçsal olarak erkeğe göre ön planda var edebilmektedir. Kadın, yoksulluğun sorumluluğunu bireysel olarak yüklenmektedir. Yani kadın, yoksullukla mücadelede kendine rol biçmektedir. Bunun sebebi kadının kendisini yoksulluğun getirebileceği sorunlarla yüzleşme konusunda sorumluluk alma konusunda öz yeterli hissetmesidir.

Mutlaka yoksulluğun temelindeki diğer bileşenlerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu nedenler sebebiyle kadın, yoksulluğun sorumluluğunda öz yeterlidir. Örneğin eğitimde fırsat eşitsizliğinin deneyimlenmesi bu sebeplerden birisi olarak görülebilmektedir. Ancak nedenler, kadınların yoksulluğa öz yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınlar, yoksullukla mücadelede kendilerini erkeklerden daha yeterli görebilmektedir. Bu durum kadının özel alandan sorumlu olması ile açıklanabilir ancak en temelde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yoksullukla mücadele eden rol modeller (yoksul anne), çocukların sağlık/hastalık ve beslenme sorumluluğunun sadece annede olması gibi toplumsal beklentiler ve kabuller, kadını yoksulluğun sorumluluğuna yakınlaştırmakta ve yoksullukla başa çıkmada kadına büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Dolayısıyla kadının kendisini özellikle hizmet sektöründe güvencesiz ve geçici işlerde var etmesine neden olabilmektedir.²⁸

Ayrıca neo liberal politikaların yükselmesi ile birlikte 1970’li yıllardan itibaren ortaya çıkan kadın göçünün en temelde kadının kendisini göçte öz yeterli hissetmesi ile ilişkisi irdelenmelidir. Özellikle küresel odaklı göçlerde üçüncü dünya ülkelerinden Amerika ve Avrupa’ya yaşanan göç dalgalarında göçün cinsiyetinin kadın olduğu görülmektedir. Küresel ekonominin sunduğu iş imkânlarının değişmesi nedeniyle özel alana ait olan temizlik, bakıcılık gibi kadına ilişkin rollerin gerçekleştirilmesine yönelik ihtiyaç, göçün cinsiyetini kadınlıştırmıştır. Bu durum küresel ekonominin bir sonucu şeklinde değerlendirilebilir ancak temelde kadının yoksullukla mücadelesinde göçte öz yeterliğinin de örneğini teşkil etmektedir.

Cinsiyetler arasındaki mevcut güç eşitsizliklerinin deneyimlendiği bir diğer alan ise öz yeterliğin kazanılması için yapılan davranışın olumlu geri bildirimlerle pekiştirilmesidir. Öz yeterliğin kazanılmasında önemli olan bu pekiştirilme süreci, erkek cinsiyeti açısından daha sık yaşanabilirken kadının bu alanda hiç performans gösterememesi mevcut öz yeterliğin deneyimden uzak kaldığı için kazanılmamasına neden olabilmektedir. Örneğin kadınların matematik ve fen alanlarında yeterince temsil edilmediği ve yine bu alanlarda erkekler kadar iyi performans göstermediği ortaya

²⁷ Rosanne L. Hartman & Emily G. Barber, “Women in the Workforce: The Effect of Gender on Occupational Self-Efficacy, Work Engagement and Career Aspirations, Gender in Management, [XXXV/1] (2020), pp. 92-118.

²⁸ Hüseyin Mualla Yüceol, “Kentsel İşgücü Piyasalarında İşgücüne Katılım Zorlukları ve Kadın İstihdamı”, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi, [I/1] (2017), s.57.

konulmuştur.²⁹ Erkeklerin temsil oranları arttıkça performansları da artmaktadır. Bunun sebebi de alınan geri bildirim olumlu etkisi ile alakalıdır.

Farklı bir şekilde toplumsal rollerin de bu pekiştirmeden payını aldığı söylenebilir. Örneğin çocuğunun altını değiştiren bir baba, iyi bir baba şeklinde değerlendirilerek övülebilirken alt değiştirmek annenin hali hazırda sürekli gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmek zorunda olduğu düşünüldüğü bir eylem olarak değerlendirildiğinden takdir edilmemektedir. Burada babanın aldığı takdir, roller itibarıyla yapmak zorunda olmadığı bir eylemi gerçekleştirmesi ile ilişkilidir. Keyfi bir davranışın sonucu olarak baba, iyi bir baba olması yönünde takdir toplamaktadır.

Öz yeterliğin kazanılmasında fizyolojik etkenler

Fizyolojik ipuçları, öz yeterlik arasında bir farkın olup olmadığına ilişkindir ki kadın ve erkek cinsiyetleri arasında öz yeterlik duygusunun kazanılmasında bir farklılık olmadığı ortaya konulmuştur.³⁰ Toplumsal cinsiyetin kendisi toplumsal etkileşime ilişkindir ve sosyal bağlamda üretildiğinden biyoloji ile alakalı değildir. Ancak öz yeterlik duygusunun kazanılması biyolojik temelli olmasa da kazanılmadığı durumlarda biyolojik etkilere varan sonuçlar yaratabilmektedir. Örneğin öz yeterliğin kazanılması, bireylerin psikolojik iyi oluşlarını etkilerken bu durum bireylerin fiziksel sağlıklarını da etkileyebilmektedir. Dolayısıyla toplumsaldan etkilenen ve oluşan bir durum bireylerin fiziksel sağlıklarına bile olumlu-olumsuz etkiler yaratabilecek güce sahiptir denilebilir. O halde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin toplumsal bir sorun olduğu ifadesi öz yeterlik söz konusu olduğunda biyolojik birtakım sonuçlar doğurabilmektedir.

Çoğu filozof ve psikolojik teorisyen, davranışlarımız, çevremiz, kendi düşüncelerimiz ve duygularımız üzerinde bir kontrol duygusunun mutluluk ve psikolojik iyi olma duygusu için gerekli olduğu konusunda hemfikirdir. Psikoterapistlerden ve danışmanlardan yardım arayan insanlar arasında kontrolü kaybetme duygusu yaygındır.³¹ Öz yeterlik inançları, sağlıklı davranışların benimsenmesini, sağlıksız davranışların sona ermesini sağlamaktadır. Ayrıca egzersiz, diyet, stres yönetimi, sigarayı bırakma, alkol kötüye kullanımının üstesinden gelme, tedaviye uyum ve önleme dahil olmak üzere sağlık için önemli olan hemen hemen her davranışın başarılı bir şekilde değiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunlara ek olarak; öz yeterlik inançları, sırayla sağlık ve hastalıkları etkileyen bir dizi biyolojik süreci de etkilemektedir.^{32,33} Öz yeterlik inançları, bağışıklık sistemi de dahil olmak üzere vücudun strese karşı fizyolojik tepkilerini etkiler. Stres ve algılanan tehdidin yönetimi için de önemli bir rol oynayarak fiziksel sağlığın korunmasında işlevsellik sunmaktadır.³⁴

Öz yeterlik inançları bir dizi yaygın psikolojik problemde önemli bir rol oynar, düşük öz yeterlik beklentileri depresyonun önemli bir özelliğidir.^{35, 36} Depresif insanlar genellikle yaşamın birçok önemli alanında etkili davranma konusunda diğer insanlardan daha az yetenekli olduklarına inanırlar. İşlevsel olmayan kaygı ve kaçınma davranışı, tehdit edici durumları yönetmek için düşük öz yeterlik inançlarının doğrudan sonucudur.^{37, 38} Depresyon, cinsiyeti olan ruhsal bir durumdur ve bu

²⁹ Larry V. Hedges & Amy Nowell, "ASex Differences in Mental Test Scores and Number of High- Scoring Individuals", Science [CCLXIX/5220],(1995), pp. 43.

³⁰ Hartman & Barber, a.g.m., s. 102.

³¹ James E. Maddux (2009). Self-Efficacy: The Power of Believing You Can. In Eds. Shane J. Lopez & C. R. Snyder Oxford handbook of positive psychology (pp.335–343). Oxford University Press.

³² Bandura, a.g.e, 1977, s. 185

³³ James E. Maddux, Lawrence Brawley & Angela, Boykin, Self-Efficacy and Healthy Decision-Making: Protection, Promotion, and Detection. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and application, Plenum New York 1995, pp. 179.

³⁴ Ann O'Leary,, & Shirley Brown, Self-Efficacy and the Physiological Stress Response. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 227–248). Plenum, New York 1995.

³⁵ Alfred Bandura, Self-efficacy: The exercise of control. Freeman, New York 1997.

³⁶ James, E. Maddux & Meier, Lisa J. Self-Efficacy and Depression. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 143–169). Plenum ,New York 1995.

³⁷ Bandura, , a.g.e, 1977, s. 189

³⁸ S. Lloyd. Williams, Self-Efficacy, Anxiety, and Phobic Disorders. In James. E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 69–107). Plenum,New York 1995.

cinsiyet de kadındır.³⁹ Kadının yoksulluğu yüklenmesi, toplumsal alanda öğrenilmiş çaresizliğinin desteklenmesi ya da cesaret edebileceği konularda baskı altında hissetmesi kadının duygusal birtakım sıkıntılar yaşamasının altında yatan sosyal nedenler olarak öne sürülmektedir. Depresyonun kadınlaşması, kadının depresyonu, erkeğe göre daha görünür şekilde deneyimlemesi ile ilişkilidir. Ayrıca depresyonun çoğunlukla kadınlarda görülmesi, kadının hem kendinden hem de toplumsal alandan kaynaklanan sebeplerden dolayı engellendiğini açıklamak açısından önemli bir sonuç olarak öne sürülebilir.⁴⁰ Bir anlamda depresyon ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konu olduğunda öz yeterlik hem bir neden hem de bir sonuçtur.

Öz yeterlik inançları, madde kullanımı sorunları ve yeme bozukluklarında da güçlü bir rol oynamaktadır. Bu sağlık sorunlarının her biri için, sorunun üstesinden gelmek ve belirli zorlu durumlarda kendi kendini kontrol stratejilerini uygulamak için öz yeterliği artırmak, terapötik müdahalelerin başarısı için esastır.^{41,42,43} Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, öz yeterliğe ilişkin inançların inşasında bireyin sosyal ortamdan alacağı desteği olumlu yönde etkileyebilmektedir. Örneğin yakın bir zamana kadar Türkiye’de geleneksel yapının engelleyici etkisiyle kadınlarda sigara ve alkol kullanımı, erkeklere oranla daha az rastlanmakta hatta kadınların madde kullanımı bir sosyal sorun olarak dikkate alınmadığından kadınlarda, madde kullanımına ilişkin çalışmaların sayıca azlığı dikkati çekmektedir. Son yıllarda çözülen geleneksel baskı ve zorlamalar kadınların da madde kullanımlarına yöneldiklerini göstermektedir.^{44,45} Farklı bir açıdan öz yeterliğin artırılması madde kullanımı ile mücadelede bireyin gücünü artırmaktadır.

Sonuç

Öz yeterlik, psikolojik temelli bir olgudur. Bireyin öz yeterlik düzeyi, bireyin davranışlarını olumlu yönde etkileyebilecek türde değerlidir. Öz yeterlik, psikolojik bir olgu olmasının yanında bu çalışmada öz yeterliğin “toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri” üzerinden sosyal yönüne vurgu yapma denemesinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Cinsiyetler söz konusu olduğunda öz yeterlik farklı cinsiyetteki bireyin farklı koşullarda öz yeterlik düzeyi geliştirmesine neden olabilmektedir. Buna göre kadın ve erkek birey, cinsiyetleri üzerinden bazı engellemeler ve desteklemeler ile toplumsal hayatta yer alabilmekte ve öz yeterlik beklentisi geliştirebilmektedirler. Buna göre sosyal hayatta toplumsal cinsiyet bireyi hem sosyal hem de fizyolojik açıdan etkilerken öz yeterlik söz konusu olduğunda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yeni bir bakış geliştirilebilmesi gerekmektedir. Buradaki yeni bakış açısı, psikolojik temelli öz yeterlik kavramına toplumsal cinsiyet sosyolojisi açısından bir yaklaşım geliştirmenin gerekliliğini öne sürmektedir.

Bu çalışmada eğitim, ekonomi, sağlık, aile kurumları içerisinde kadının öz yeterliğe sahip olmasında sosyal değişkenlerin rolünün tartışıldığı söylenebilir. Yapılan çalışmalardan yola çıkılarak ortaya konulan değerlendirmeler ile öz yeterlik konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin önemi ön plana konulmuştur. Birey, toplumsal alanda öz yeterli olduğu konularda sosyal faktörlerden etkilenmekte ve sosyal yapıyı da öz yeterli olduğu şekilde yeniden şekillendirebilmektedir. Örneğin kadının yoksullukta, sağlıkta veya göçte kendini öz yeterli hissetmesi onun bu alanda sorumluluğu üstlenmesine neden olabilmektedir. Bir anlamda toplumsal yapı da onun bu öz yeterliğini destekleyecek şekilde esnemektedir. Kadının yoksullukta öz yeterli olması, kadına verilen bir statü

³⁹ Conrad Phillip Kottak, Antropoloji, Ütopya Yayınları, Ankara 2002, s.461.

⁴⁰ Muhammet Ruhay Yaşar, “Depresyonun Kadınlaşması”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi [XVII/2], (2007), s.251-281.

⁴¹ Bandura, , a.g.e, 1977, s. 2021

⁴² Carlo C. DiClemente, Scott K. Fairhurst & Nancy A. Piotrowski, Self-Efficacy and Addictive Behaviors. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 109–142). Plenum, New York 1995.

⁴³ James E. Maddux , Self-Efficacy Theory: An Introduction. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 3–36). Plenum, New York 1995

⁴⁴ Yasemin Kutlu “Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı”, Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, [II/2] (2011), s. 90-93.

⁴⁵ TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) EMCDDA 2011 Ulusal Raporu (2010 Verileri): Reitox Ulusal Temas Noktası. Türkiye: Yeni Gelişmeler, Trendler, Seçilmiş Konular Ankara 2011.

değil aksine kadının kazandığı bir statüdür. Kadın bu alanda desteklenmekte ve sosyal alanda bu alanda konumlandırılmaktadır. Böylelikle kadının yoksulluğu pekiştirilmektedir.

Kadının iş hayatında yükselmesinin önündeki engeller sıralandığında onun hem kendinden hem de çevresinden kaynaklanan engeller sebebiyle yükselemediği öne sürülmektedir. Kadının kendisinden kaynaklanan engellerden biri işte bu öz yeterliğidir. Kadının yardımcı veya lidere destek pozisyonlarında görev alması onun öz yeterliğe ilişkin inançlarının desteklenmesi ile açıklanabilir.

Bu çalışma bir derleme niteliğindedir ve literatür, kadının kendisinden kaynaklanan engellerin aslında toplumsal yapı kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Yine toplumsal yapı, farklı bir kadının önünde engellerle yeni bir öz yeterlik konusu oluşturabilmektedir. Yapılacak bir alan çalışması ile öz yeterlik ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişki incelenmelidir. Böylelikle engellemelerin sadece toplumsal olmadığı ve bireyin psikolojik, fiziksel sağlığına da olumsuz yönde etki edip etmediği ortaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

Abramson, Lyn L., Seligman, Martin E. P, & Teasdale, John D. “Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation”, *Journal of Abnormal Psychology*, [87] (1978), pp. 49–74. <https://ppc.sas.upenn.edu/sites/default/files/lhreformulation.pdf> adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Young, Betty J., “Gender Differences in Student Attitudes Toward Computers, *Journal of Research on Computing in Education*, [33] (2000), pp. 204-216.

Bandura, Albert, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, W.H. Freeman, New York 1977.

Bandura, Albert, *Social Foundations of Thought and Action*, NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1986.

Bandura, Albert, “Human Agency in Social Cognitive Theory” *American Psychologist*, [44] (1989), pp. 1175-1184.

Bandura, Albert, *Self-Efficacy in Changing Societies*. Cambridge University, New York 1995.

Bandura, Alfred, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. Freeman, New York 1997.

Beauvoir, Simone De, *İkinci Cinsiyet*, çev. Gülnür Acar Savran, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

Compton, David M., Burkett, William H. & Burkett, Gail G., “No Sex Difference in Perceived Competence of Computer Use Among Male and Female College Students in 2002”, *Psychological Reports* [92] (2003), pp. 503-511. https://www.researchgate.net/publication/10725722_No_Sex_Difference_in_Perceived_Competence_of_Computer_Use_among_Male_and_Female_College_Students_in_2002 adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Cooper, Joel ,“The Digital Divide: The Special Case of Gender”. *Journal of Computer Assisted Learning* [22] (2006), pp. 320-334.

Crain, William, *Theories of Development: Concepts and Applications*. (4th ed.). Prentice-Hall, London 2000.

DiClemente, Carlo C., Fairhurst, Scott K. & Piotrowski, Nancy A., *Self-Efficacy and Addictive Behaviors*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 109–142). Plenum, New York 1995.

Ecevit, Yıldız, *Emek İçinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, edit. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Anadolu Üniversitesi Yayını, Antalya 2013.

Edwards, Paul (Ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, Macmillan, New York 1967.

Günindi-Ersöz, Aysel, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Anı Yayınları, İstanbul 2016.

Hartman, Rosanne L. & Barber Emily G., “Women in the Workforce: The Effect of Gender on Occupational Self-Efficacy, Work Engagement and Career Aspirations, *Gender in Management*, [XXXV/1] (2020), pp. 92-118.

Hedges, Larry V. & Nowell, Amy, "ASex Differences in Mental Test Scores and Number of High- Scoring Individuals", *Science* [CCLXIX/5220] (1995), pp. 41-45.

Huffman, Ann Hergatt, Whetten, Jason & Huffman, William H. "Using Technology in Higher Education: The Influence of Gender Roles on Technology Self-Efficacy", *Computers in Human Behavior*, [XXIX/4] (2013), pp. 1779-1786. <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/36102.pdf> adresinden 05.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Kottak, Conrad Phillip, *Antropoloji, Ütopya Yayınları, Ankara 2002.*

Kutlu, Yasemin, "Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, [II/2] (2011), s. 90-93. https://jag.journalagent.com/phd/pdfs/PHD_2_2_90_93.pdf adresinden 03.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Maddux, James E., *Self-Efficacy Theory: An Introduction*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 3–36). Plenum, New York 1995.

Maddux James E., *Self-Efficacy: The Power of Believing You Can*. In Eds. Shane J. Lopez & C. R. Snyder *Oxford Handbook of Positive Psychology* (pp.335–343). Oxford University Press, New York 2009.

Maddux, James, E. & Lisa J. Meier, *Self-Efficacy and Depression*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 143–169). Plenum, New York 1995.

Maddux, James E., Brawley, Lawrence & Boykin, Angela, *Self-Efficacy and Healthy Decision-Making: Protection, Promotion, and Detection*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and application*, Plenum New York 1995.

McClelland, David C., Atkinson, John W., Clark, Randall W. & Lowell, Edgar L., *The Achievement Motive*, Appleton-Century-Croft, New York 1953.

O'Leary, Ann., & Brown, Shirly. *Self-Efficacy and the Physiological Stress Response*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 227–248). Plenum, New York 1995.

Oakley, Ann, *Sex, Gender and Society*. Aldershot, Hants: Gower/Maurice Temple Smith 1985.

Rotter, Jullian B., "Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement", *Psychological Monographs*, [80] (1966).

Russell, Bertrand, *A History of Western Philosophy*, Simon & Schuster, New York 1945.

TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) EMCDDA 2011 Ulusal Raporu (2010 Verileri): Reitox Ulusal Temas Noktası. Türkiye: Yeni Gelişmeler, Trendler, Seçilmiş Konular Ankara 2011. <https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Arsiv/TUBIM/Documents/TURKIYE%20UYUS TURUCU%20RAPORU%202011.pdf> adresinden 01.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Walby, Sylvia, *Patriarchy at Work*. University of Minnesota Press. Minneapolis 1986.

White Robert W., "Motivation Reconsidered: The Concept of Competence" *Psychological Review*, [LXVI/5] (1959), pp. 297–333.

S. Lloyd. Williams, *Self-Efficacy, Anxiety, and Phobic Disorders*. In James. E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 69–107). Plenum, New York 1995.

Yaşar, Muhammet Ruhat "Depresyonun Kadınlaşması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* [XVII/2], (2007), s.251-281. https://www.researchgate.net/publication/322508917_Depresyonun_Kadinlasmasi_Feminine_Gender_Depression adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Yüceol, Hüseyin Mualla, "Kentsel İşgücü Piyasalarında İşgücüne Katılım Zorlukları ve Kadın İstihdamı", *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi*, [I/1] (2017), s.49-63. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/389774> adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Ziegler, Shirley Melat, *Theory-Directed Nursing Practice* (2nd ed.). Springer, New York 2005.

BAŞARER BERBER, Z. ve KARAKUŞ UMAR, E. (2022), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri ve Öz Yeterlik İlişkisi Üzerinden Bir Değerlendirme, AUSB, 5 (10), 147-156

Zulkosky, Kristen, Self-Efficacy:A Concept Cnalysis. Nursing Forum, [XLIV /2)] (2009).

ANKARA ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Yayınlanması istenen makalenin Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulu tarafından belirlenen yazım kuralları çerçevesinde yazılmış olması şarttır. Eserdeki imla ve bilgi hatalarını düzeltmek yazarın sorumluluğundadır.
2. Yayınlanması için gönderilen makaleler, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından incelenmek üzere hakemlere gönderilir.
3. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu, hakemlerden gelen raporları inceleyerek makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verir. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlama hakkını saklı tutar.
4. Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede dönüş yapmayan yazarların Editör Kuruluna ulaştırılmayan çalışmalarını yayından düşürülür.
5. Editör Kurulunda onaylanan çerçeve dahilinde düzeltilmesi yapılan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
6. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yönetim Kurulunca yayınlanması onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
7. Yazar, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Editör Kurulu tarafından kendisine tebliğ edilen (makale düzeltme süresi, yazım kuralları vs.) hususlarını zamanında yerine getirmek zorundadır.

YAZIM KURALLARI

1. Derginin yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.
2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil 25 sayfadan fazla olmamalıdır.
3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır.
4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.
5. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.
6. Makalelerde sayfa numarası kullanılmamalıdır.
7. Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

SAYFA DÜZENİNE İLİŞKİN ESASLAR

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1 cm, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.
2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 2,5 cm, alttan 2,5 cm, sol 2,5 cm, sağ 2,5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1,25 cm. alt bilgi 1,25 cm olmalıdır.
3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır. Alt başlıkların yalnızca ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.

DİPNOT YAZIMINDA KULLANILACAK KAYNAKLARIN YAZIMI İLE İLGİLİ ESASLAR

1. Göndermeler (referanslar), Ankara Sosyal Bilimler Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir.
2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.
3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA YAZIMINDA UYULACAK ESASLAR

1. Kaynakçada yazar soyadı başta, adı ise sonda verilmelidir.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Atıf İçin Örnekler:

Kitap:

Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, 11. bs., s. 115.

Sonraki atıflarda: İnalçık, a.g.e., s. 123.

Yazarın birden fazla eseri olması halinde, sonraki dipnotlarda: İnalçık, Klasik Çağ, s. 123.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), s. 101.

Sonraki atıflarda: Uzunçarşılı, a.g.m., s. 101.

Kaynakça İçin Örnekler:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir:

Kitap:

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Çağ, 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Makale:

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalea", Belleten, c. III/ sy. 9 [veya III/9] (1939), ss. 99-106.